

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

УКРАЇНСЬКЕ МОВО- ЗНАВ- СТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано 1973 р.

Випуск 1(51)

Вміщено дослідження з актуальних проблем соціолінгвістики, словотвору, ономастики, фразеології, лінгвопоетики, перекладознавства.

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Мозер М., д-р габілітований, проф. (відп. ред.) (Відень, Австрія);
Костич Л. М., канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.);
Арібжанова І. М., канд. філол. наук, доц. (відп. секр.);
Бас-Кононенко О. В., канд. філол. наук, доц.;
Бацевич Ф. С., д-р філол. наук, проф.;
Гнатюк Л. П., д-р філол. наук, проф.;
Даниленко А. І., д-р філософії, проф. (Нью-Йорк, США);
Дарчук Н. П., д-р філол. наук, проф.;
Заганітко А. П., д-р філол. наук, проф.;
Зубань О. М., канд. філол. наук, доц.;
Козленко І. В., канд. філол. наук, доц.;
Кононенко І. В., д-р філол. наук, проф. (Варшава, Польща);
Кричко Я., д-р габілітований, проф. (Банська Бистриця, Словаччина);
Миронова В. М., канд. філол. наук, доц.;
Мойсієнко А. К., д-р філол. наук, проф.;
Мокієнко В. М., д-р філол. наук, проф. (Санкт-Петербург, Росія);
Мосенкіс Ю. Л., д-р філол. наук, проф.;
Поцюте Д., д-р габілітований, проф. (Вільнюс, Литва);
Рожай Г., д-р філософії (Банська Бистриця, Словаччина);
Седіна Дж., д-р габілітований, проф. (Флоренція, Італія);
Снитко О. С., д-р філол. наук, проф.;
Шевель С. М., канд. філол. наук, асист.

Адреса редколегії

Інститут філології,
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ (38044) 239 33 49

Включено

до Переліку наукових фахових видань України,
категорія "Б"
Наказ МОН України від 02.07.20 № 886

Затверджено

Вченою радою Інституту філології
30.06.21 р. (протокол № 14)

Зареєстровано

Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24480-14420 ПР від 08.01.20

Засновник та видавець

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ВПЦ "Київський університет".
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43),
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601
☎ (38044) 239 33 22; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Наукові погляди авторів та членів редколегії можуть не збігатися.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2021

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

UKRAINIAN LIN - GUIS - TICS

Interagency
scientific
journal

Founded in 1973

Volume 1(51)

This volume contains researches on topical issues of the sociolinguistics, word formation, onomastics, phraseography, linguopoetics, translatology.

It is intended for lecturers, researchers, teachers and students.

EDITORIAL BOARD

Mozer M., Dr Hab, Prof. (chief editor) (Vienna, Austria);
Kostych L., PhD, Associate Prof. (managing editor);
Aribzhanova I., PhD, Associate Prof. (executive secretary);
Bas-Kononenko O., PhD, Associate Prof.;
Batsevych F., Dr Hab, Prof.;
Hnatiuk L., Dr Hab, Prof.;
Danylenko A., PhD, Prof. (New York, USA);
Darchuk N., Dr Hab, Prof.;
Zahnitko A., Dr Hab, Prof.;
Zuban O., PhD, Associate Prof.;
Kozlenko I., PhD, Associate Prof.;
Kononenko I., Dr Hab, Prof. (Warsaw, Poland);
Krško Ja., Dr Hab, Prof. (Banská Bystrica, Slovakia);
Myronova V., PhD, Associate Prof.;
Moisiienko A., Dr Hab, Prof.;
Mokiyenko V., Dr Hab, Prof. (Saint Petersburg, Russia);
Mosenkis Yu., Dr Hab, Prof.;
Pociūtė D., Dr Hab, Prof. (Vilnius, Lithuania);
Rožai G., PhD (Banská Bystrica, Slovakia);
Siedina Gi., Dr Hab, Prof. (Florence, Italy);
Snitko O., Dr Hab, Prof.;
Shevel S., PhD, Assist.

Editorial board address

Institute of Philology,
14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
☎ (38044) 239 34 49

Included to

the List of scientific professional publications of Ukraine,
category "B"
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
№ 886 (02 Jul 20)

Recommended by

Academic Board of Institute of Philology
30 June 21 (protocol № 14)

Registered by

Ministry of Justice of Ukraine.
State registration certificate of the print media
Series KV № 24480-14420 PR (08 Jan 20)

Founder and editor

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing house "Kyiv University".
The certificate is added to state registry
ДК № 1103 (31 Oct 2002)

Publisher address

Publishing house "Kyiv University" (off. 43),
14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv 01601, Ukraine
☎ (38044) 239 32 22; fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials. The scientific views of authors and members of editorial board may differ.

© **Taras Shevchenko National University of Kyiv**
Publishing house "Kyiv University", 2021

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.272

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).5-27](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).5-27)

Людмила Кравченко, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-9043-566x>

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄДНАННЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продемонстрована провідна роль мови у формуванні громадянського суспільства через аналіз її основних функцій, а саме: спілкування, впливу на людину, консолідації громадян, формування національної ідентичності. Порушене питання мови як одного із важливих чинників національної безпеки України. На прикладах продемонстрована роль мови в окупації частини території України Росією внаслідок світоглядного перевербування та зміни національного коду мешканців.

На основі проведеного в 2019 р. опитування 230 військовослужбовців командного складу ЗСУ визначено, що серед багатьох маркерів національної ідентичності офіцери надають перевагу спільній мові та спільному історичному минулому. Українську мову одним із основних об'єднавчих засобів обрали 88 % опитаних, а 94,5 % вважають, що лише вона одна повинна бути державною мовою в Україні.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, державна мова, національна ідентичність, національна безпека, мовне планування, статусне планування, корпусне планування.

I. Вступ. Актуальні питання української соціолінгвістики

Українська соціолінгвістика за короткий проміжок часу змогла досягнути значних успіхів у вивченні мовної ситуації України, мовної поведінки індивіда, соціолектів, мовної політики та інших ключових питань цієї галузі українського мовознавства й продовжує викликати інтерес до предмета свого дослідження у відомих лінгвістів і молодих науковців.

Мовне питання в Україні завжди стояло гостро, якщо брати до уваги тривалий період зросійщення українців і його вплив на формування мовної ситуації наших міст і сіл, який і призвів до виникнення білінгвізму і диглосії як у країні в цілому, так і особливо в міському середовищі центральних, південних і східних областей України. Саме тому увага мовознавців була зосереджена на вивченні мовної ситуації та усного мовлення жителів великих міст, зокрема Києва, Луганська, Тернополя, Донецька, Херсона, Львова, Одеси, Сум, із метою правильно провадити мовну політику в країні, спрямовану на усунення напруження в суспільстві на мовному ґрунті.

Особливе місце належить соціолінгвістичним працям, присвяченим Києву, який почасти диктує моду і правила для мовної поведінки та мовлення усєї країни. Упродовж останній двох десятиріч мовознавці О. Ткаченко, Л. Масенко, С. Соколова, Т. Бурда, О. Данилевська, О. Руда, І. Цар, Н. Матвєєва й інші у своїх дослідженнях торкалися мовних проблем, ґрунтовно аналізували мовну ситуацію столиці України різних періодів, напрацьовували рекомендації для формування успішної державної політики в розв'язанні мовних проблем.

Про практичну цінність і суспільну користь цих наукових робіт не лише для України, а й для міжнародного досвіду співпраці варто говорити і в аспекті того, що доволі часто такі дослідження проводили разом із закордонними партнерами за підтримки міжнародних фондів. Так, наприклад, соціолінгвістичні опитування 2017 і 2019 рр. були частиною фінансованого фондом “Фольксваген” міжнародного тристороннього проекту, спрямованого на виявлення та розв'язання мовних і етнолінгвістичних конфліктів і на вироблення ефективної мовної політики в пострадянських Україні та Росії [Матвєєва : 103].

Питання мовної політики та реалізації її (тобто питання мовного планування) в Україні впродовж останніх років активно обговорюють мовознавці, соціологи, юристи та громадські діячі на наукових конференціях і круглих столах в Інституті української мови та Інституті мовознавства НАН України, у вищих

навчальних закладах освіти, реалізуючи наступні після соціолінгвістичних досліджень мовної ситуації кроки мовного планування, а саме: 1) визначення цілей і кроків мовного планування (вибір державної мови, визначення ставлення до мов національних меншин тощо), 2) модернізація мови (упорядкування правопису, терміносистем і функціональних стилів, адаптація слів іншомовного походження), 3) створення підручників, словників, організація навчання філологів та журналістів [Селіванова : 351]. Результатом таких обговорень є збірники наукових праць (Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві (2012), Мовні права в сучасному світі (2014), Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (2019)), часопис “Мова і суспільство” (10 випусків за 2010–2019 рр.), окремі монографії (Ажнюк Б. Мовна політика: Україна і світ. К., 2021), а також створення на волонтерських засадах електронного ресурсу “Портал мовної політики” з метою зібрати в одному місці інформацію про становище української мови в суспільстві, популяризувати мову та обговорювати різні думки, ідеї, концепції щодо розвитку й просування української мови¹.

На перший погляд видається, що порушені вище питання достатньо опрацьовані. Однак ці та інші теми були й залишаються життєво важливими для нашого суспільства, а особливо зараз, коли ухвалений Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” (2019) із метою остаточного утвердження української мови в статусі державної і подолання наслідків викривленої диглосної ситуації України постколоніального періоду.

II. Значення мови в суспільстві

Щоб зрозуміти провідну роль мови у формуванні суспільства, варто проаналізувати її основні функції, а саме: спілкування, впливу на людину, консолідації громадян, визначення та формування національної ідентичності тощо.

¹ Портал мовної політики. URL : <https://language-policy.info/prognoekt/> (дата звернення: 18.03.2021).

1. Головна функція мови – спілкування між людьми, оскільки передавати свої знання, інформацію чи просто побажаннями ми можемо завдяки словам, які вибудовуються в чіткі граматичні конструкції із притаманними кожній мові особливостями. Чи залежить наше сприйняття світу від мови, якою ми спілкуємося? Звичайно, так. Це виявляється і на лексичному рівні (наприклад, українське слово *дружина* походить від однокорененевого слова *друг*, а відповідник його в російській мові *супруга* – від упряжі волів), і на морфологічному рівні (наприклад, слово *степ* в українській мові чоловічого роду, а в російській *степь* – жіночого), і на синтаксичному, зокрема в реченні англійської мови є чітко усталений порядок слів, а в українському реченні – ні, для російської мови притаманні пасивні конструкції, а для української – активні. Тому люди не можуть спілкуватися, якщо кожен із них буде говорити на своїй мові, невідомій співрозмовнику. А фразеологізм *говорити різними мовами* у значенні ‘не розуміти одне одного’ цілком пов’язаний із прямим значенням вислову, на основі якого він і виник.

Що ж до сучасних українських реалій, то ще в 2007 р. соціолінгвіст Л. Масенко писала: “Конфліктність нинішніх мовних проблем України корениться в деформації її мовної ситуації, успадкованої від колоніального минулого. Російській мові вдалося витіснити й замінити українську мову на значній території її поширення у головній функції, яку виконує мова, – функції спілкування” [Масенко, 2007 : 7]. На жаль, поки що це залишається актуальним для нашого суспільства.

2. Мова виконує функцію розрізнення, відокремлення та розпізнавання. Ідентифікація особи у сенсі *свій – чужий* за мовою в сучасній російсько-українській війні яскраво була продемонстрована на прикладі використання російськими бойовиками під час захоплення Краматорська не притаманного для України слова *поребрік*, у значенні ‘бордюр’ і водночас широковживаного в такому значенні в Санкт-Петербурзі², чим

² Поребрік (мем). URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Поребрік_\(мем\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Поребрік_(мем))
(дата звернення: 18.03.2021).

було підтверджено участь російських найманців у збройному захопленні деяких міст Донеччини. Російські найманці під час радіоперехоплень не розуміли наших військовослужбовців, які для переговорів між собою навмисне використовували українську мову, що також виявляло присутність російських бойовиків на території України, оскільки всі мешканці Донеччини та Луганщини розуміють українську мову. А в певних ситуаціях під час бойових дій завдяки українській мові можна було визначити своїх військовослужбовців, що деколи рятувало їм життя, як це успішно було продемонстровано в документальному фільмі про мовну проблему “Соловей співає доки голос має”³, знятому в 2019 р. режисером Сергієм Кримським і продюсеркою Лесею Воронюк.

3. Мова виконує функцію консолідації суспільства, бо об’єднує й гуртує співрозмовників. Роль мови тут очевидна, бо в Польщі в усіх сферах панує польська мова, у Франції – французька, у Німеччині – німецька. І це цілком природно для всіх, хоча ніхто не заперечує факт володіння громадянами цих країн двома, трьома, а подекуди й чотирма мовами. Що ж до України, то цілком обґрунтовано Л. Масенко зауважує: “Викривлення мовної ситуації країни блокує реалізацію іншої надзвичайно важливої ролі національної мови – об’єднавчої. Об’єднати і відокремити – ось дві головні функції, які вона виконує <...>. Об’єднати населення всередині країни, відокремити зовні, від сусідів. І скільки б політики не намагалися віднайти якісь інші чинники суспільної консолідації, ефективнішого засобу, аніж поширення загальнонаціональної мови, вони не знайдуть” [Масенко, 2007 : 7]. Мешканці, чия мова відрізняється від державної, швидше порозуміються зі своїми одномовцями і більше тяжіють до гуртування з ними. Наприклад, диглосна мовна ситуація на користь російської мови дозволила Росії легко окупувати Крим саме завдяки апелюванню до російськомовного населення.

³ Соловей співає (документальний фільм). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=gDErIyEQFGM> (дата звернення: 18.03.2021).

III. Мова як чинник національної безпеки

Починаючи з 2014 р. у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України й окупацією нею частини нашої території внаслідок гібридної війни на перший план виходить розуміння мови як об'єднаного чинника суспільства та чинника національної безпеки України.

Із 2018 р. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка співпрацює з Міністерством оборони України в питаннях реалізації мовної політики як безпекового складника держави. Було розроблено курс лекцій на актуальні теми щодо зміцнення позицій української мови в державі та розвитку мови в сучасному українському суспільстві (“Українська мова як чинник національної безпеки”, “Імплементация сучасної мовної політики у Збройних силах України”, “Державна мова як ефективний засіб зв'язку з громадськістю”) і прочитано його упродовж 2018–2020 рр. у Генеральному штабі ЗСУ, Міністерстві оборони України та частині підрозділів Збройних сил України під час роботи 27 регіональних семінарів і 3 круглих столів, проведених за проектом співпраці ОБСЄ зі Збройними силами України⁴.

Окреслимо тут деякі важливі питання, що безпосередньо стосуються мови як безпекового складника держави.

1. Мова – м'яка сила впливу, а отже, і засіб маніпулювання окремою людиною та масами. Це брали на озброєння політики, а американські й канадські лінгвісти аналізували їхні вислови та дії у своїх працях. Лада Рослицька в статті “Мова, психологічна війна, національна безпека” на прикладі деяких висловлювань і певних дій українських політиків і державних службовців (у 2012–2013 рр.) демонструє, як можна спонукати людей до певних вчинків, формувати їхнє світобачення через певні висловлювання, які здатні народжувати у їхніх головах як позитивні, так і негативні думки й ідеї, спроможні навіть спровокувати війну. Такою м'якою силою може скористатися ворог в інформаційній війні, інтенсивність якої залежатиме від

⁴ Розробник і лектор – доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Л. Кравченко.

рівня його національної, культурної, територіальної інтеграції в український простір та від рівня спільної пам'яті (collective memory), а також від спроможності влади протистояти викликам через творення і впровадження правильної державної політики та напрацювання національної стратегії відповідно до інтересів суспільства [Roslycky : 4–6].

Ось тому з кінця 90-х рр. ХХ ст. розпочалася потужна експансія чужої (російської) мови і культури через літературу й засоби масової інформації з метою прихованого впливу на населення України. А озвучена ще в 2008 р. думка Л. Путіної, що поширення “русского мира” проходить по межі поширення російської мови, цілком відповідала завданням Кремля в аспекті підготовки й проведення інформаційної війни для збройного захоплення українських територій. Захоплення було здійснено Росією в 2014 р. у Криму й на Донбасі під приводом захисту російськомовних мешканців унаслідок маніпулювання їхньою свідомістю. Отже, в інформаційній війні Росії проти України, що передувала збройній агресії, маніпулятивно використали мовне питання та питання захисту населення. До речі, такі прецеденти відомі в історії, зокрема прикладом може слугувати захоплення Німеччиною в 1938 р. території Судет, що належала Чехословацькій Республіці і на якій мешкали етнічні німці та німецькомовні громадяни.

2. Мова може стати потужною зброєю в гібридній війні, за якої конфлікти розгортаються в чотирьох сферах: фізичній (зіткнення фізичних сил), інформаційній (простір, де створюється, обробляється й розподіляється інформація), соціальній (поле взаємодії людей, де переважають історичні, культурні, релігійні цінності, етнічні особливості), когнітивній (сфера мислення, тут відбувається ураження свідомості як представників автохтонного населення, так і бійця) [Гібридна : 27–29]. Прикладом можуть слугувати розтиражовані ворогом думки: “військовослужбовці не потрібні країні”, “не варто воювати за території, які просякнуті сепаратистськими ідеями”, “ми самі владнаємо цей конфлікт”, “ми один народ з росіянами” тощо.

Що ж до когнітивної сфери гібридної війни, то в Україні була розгорнута розроблена російськими військовими, психологами та ідеологами **консцієнтальна війна**, мета якої – ураження та знищення певних типів свідомості. Агресія здійснюється через мову, історію, міфи, релігію, масові заходи, пропаганду, фейки, психологічні віруси тощо. Головне місце в цьому арсеналі посідає використання російськомовного культурного контенту, до якого належать фільми, серіали, музика, література, живопис, комп'ютерні ігри, ток-шоу, розважальні програми тощо. А оскільки *культура* є носієм символів, вірувань, духовних цінностей, містком між спадщиною предків і формуванням світогляду нових поколінь, а також бере участь у формуванні ідентичності, то агресивне нав'язування ворожої культури деформує ідентичність народу з метою його цивілізаційного перевербування [Гречка : 53–54].

3. Вплив мови на формування ідентичності продемонструвала у своїй доповіді доктор Гвінет Сазерлін на семінарі, організованому провідними експертами з Коледжу міжнародної безпеки Національного університету оборони США за підтримки Управління спеціальних інформаційних операцій Командування Збройних сил США в Європі та підрозділів стратегічних комунікацій Міністерства оборони України (19–22 лютого 2019 р.)⁵. Вона довела, що точкою входу до ідентичності є мова, а психологічний подразник у формі слова запускає емоції і поняття, притаманні певній ідентичності, через поєднання трьох складників: сприйняття, пам'яті і мови. Якщо людина двомовна, то слово, однак, апелює до однієї ідентичності більше, ніж до іншої. Адже традиції й культура мають візуальні речі, вбудовані в пам'ять засобами мови (рис. 1).

⁵ В Національному університеті оборони України завершено семінар “Україна та виклики нерегулярної війни: Стратегічний аналіз та реагування” // Міністерство оборони України. Офіційний сайт. 22 лютого 2019. URL : <https://www.mil.gov.ua/news/2019/02/22/v-nacziionalnomu-universiteti-oboroni-ukraini-zaversheno-seminar-ukraina-ta-vikliki-neregu-lyamoi-vijni-strategichnij-analiz-ta-reaguvannya/> (дата звернення: 18.03.2021).

Рис. 1. Схема апелювання до ідентичності людини, розроблена Гвінет Сазерлін

Однак ідентичність протягом життя може певним чином змінюватися. “Якщо Ви зміните свою мову, зміниться Ваше мислення і безпосередньо внаслідок цього зміняться Ваші установки, і як результат – Ваші дії”, – зазначає дослідниця в галузі сугестивної лінгвістики професор Н. Слухай [Гібридна : 120].

До речі, це може спрацювати позитивно для виправлення мовної ситуації країни у випадку переходу російськомовних мешканців на українську мову спілкування й остаточного утвердження української мови у статусі державної у всіх сферах її функціонування. А може, навпаки, призвести до негативних, а подекуди й незворотних, наслідків у разі поширення російської мови на певних територіях через культурний російськомовний продукт та сферу приватного й релігійного життя, як це трапилося в анексованому Криму та на окупованій території Донбасу.

4. Вплив мови на формування світогляду також не викликає сумнівів, особливо, якщо враховувати викладені вище факти.

Соціолог Ганна Залізняк, спираючись на проведені соціолінгвістичне дослідження 2006 р. у 5 великих містах України, вивела залежність світоглядних переконань громадян від мови спілку-

вання: громадяни, які прагнуть об'єднання з Росією, виявляються скоріше російськомовними, будуть визнавати російську рідною та вимагати для неї преференції на законодавчому рівні, а громадяни, які в повсякденному користуванні спілкуються переважно українською мовою, більшою мірою схильні підтримувати незалежність України [Залізник : 152].

Цей висновок був опублікований ще в 2008 р., задовго до збройної агресії Росії проти України. А думка Олега Скрипки, висловлена в грудні 2014 р. і підкріплена беззаперечними фактами нашої сучасної історії, повністю його підтвердила: “Ми маємо війну, тому що в нашій країні витіснялися українська мова і культура. Особливо там, де українська мова та музика були майже під заборонаю, тепер ці території окуповані або залиті кров'ю. І я не думаю, що це збіг” [Скороход].

До речі, ці думки можна ще більше увиразнити й тим, що вже сім років триває війна, яка виснажує всю країну, а більшість мешканців територій, прилеглих до зони бойових дій, продовжують обирати до органів місцевої влади та до органів законодавчої влади проросійські політичні партії та проросійських політиків, споживають російський або ж російськомовний культурний продукт, продовжують послуговуватися російською мовою. Політики й досі маніпулюють мовними питаннями для отримання влади, що розколює, а не об'єднує суспільство. Вони упродовж усіх цих років так і не зрозуміли, що мова формує культуру, світогляд, ідентичність, є важливою у процесах розбудови нації. Однак молодь, навпаки, почала ідентифікувати себе як українців саме за мовною ознакою: нині модно бути українцем і спілкуватися українською, що демонструє зростання національно-мовної свідомості людей [Степаненко : 4]. І це дає надію на зміни в світогляді наших громадян у бік українських цінностей.

IV. Мова як маркер національної ідентичності

Усе частіше на найвищому рівні науковці порушують питання ролі мови у формуванні й розбудові національної ідентичності. Прикладом може слугувати круглий стіл “Українська націо-

нальна ідентичність: минуле, сучасне, майбутнє”, проведений 5 листопада 2019 р. в Інституті мовознавства НАН України за підтримки Міжнародної асоціації українців, та публікація в 2020 р. науково-популярної книжки Л. Масенко “Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні”, що є серією есеїв, розрахованих на широке читацьке коло, оприлюднених на сайті “Радіо Свобода” в 2016–2020 рр.

На провідній ролі мови у визначенні та формуванні національної ідентичності наголошували ще на початку ХХ ст. українські мовознавці, етнографи, і культурологи. Мовознавець Василь Сімович ще в 1934 р. наголошував: “Коли брати на увагу суцільність ознак, що творять націю, мова буде одна з найважливіших прикмет самостійности народу” [Шевельов : 9]. Олекса Воропай, написавши в 1958 р. в еміграції етнографічний нарис про звичаї нашого народу й розуміючи вагу цієї праці для наступних поколінь, зазначив: “Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об’єднують окремих людей в один народ, в одну націю” [Воропай : 9].

Загалом, питання формування національної ідентичності важливе для кожної країни. Ґрунтовний аналіз національної ідентичності, поданий у працях українських, американських, англійських дослідників і вчених інших європейських країн, висвітлений у дисертаційному дослідженні Х. Петрів [Петрів : 84–95], яка, спираючись на праці А. Сміта та Д. Міллера, провела власне соціолінгвістичне опитування для визначення аксіологічних характеристик маркерів національної ідентичності [Петрів : 174–183].

Скориставшись зразком розроблених нею анкет, а також її допомогою під час опису й підрахунку результатів, у листопаді 2019 р. ми провели опитування 230 військовослужбовців командного складу Збройних сил України. Офіцерам запропонували оцінити різні критерії національної ідентичності за шкалою від 0 до 5 балів залежно від того, яку роль, на їхню думку, ці критерії відіграють у формуванні нації. Результати опитування із найвищими балами – 4 і 5 – подаємо в табл. 1.

Таблиця 1. Маркери національної ідентичності
(результати опитування військовослужбовців ЗСУ)

№ п/п	Маркери національної ідентичності	Оцінка 5	Оцінка 4
1.	Спільна мова	54 %	(+20 %)
2.	Спільне історичне минуле	42 %	(+32 %)
3.	Людські переконання (члени нації визнають один одного як співвітчизників)	37 %	(+38 %)
4.	Спільні дії (рішення, досягнення результатів)	37 %	(+38 %)
5.	Постійне проживання в одній країні	21 %	(+35 %)
6.	Спільна економіка	20 %	(+31 %)
7.	Спільна релігія	19 %	(+22 %)

Дослідження показало, що серед багатьох маркерів національної ідентичності офіцери надають перевагу спільній мові. Маркер “спільна мова” 54 % респондентів оцінили у п’ять балів із п’яти можливих, а 20 % поставили йому чотири бали. Спільне історичне минуле 42 % оцінюють п’ятьма балами і 32 % – чотирма. Кожному з маркерів “людські переконання”, який передбачає, що члени нації визнають один одного як співвітчизників, і “спільні дії”, який полягає у спільних рішеннях і спільних досягненнях результатів, 37 % військовослужбовців дали п’ять балів і 38 % – чотири бали. Інші ж маркери (“постійне проживання в одній країні”, “спільна економіка” та “спільна релігія”) набрали значно меншу кількість балів.

Разом із цим опитуванням офіцери взяли участь у соціолінгвістичному опитуванні, яке передбачало визначення ролі і статусу української мови. Українську мову одним із основних об’єднавчих засобів у формуванні громадянського суспільства України обрали 88 % опитаних, і 94,5 % вважають, що державною мовою в Україні повинна бути лише українська. Це доволі

високі показники, якщо порівнювати їх із загальноукраїнськими показниками, що свідчить про державницьку позицію і стратегічне мислення офіцерів. А якщо врахувати, що в опитуванні взяли участь військовослужбовці командного складу, які народилися в різних куточках України (а деякі далеко за її межами і в російськомовних рідинах) і які зараз проходять службу в різних регіонах, то можна стверджувати, що опитування підкреслило розуміння офіцерами української мови як націєтворчого чинника, здатного згуртувати людей для захисту своєї країни та достойної відсічі ворогу.

V. Зміна вектора мовної політики в Україні

Революція гідності, анексія Росією Криму і війна на Донбасі в 2014 р. змусили керманців країни під тиском громадськості переглянути державну політику й різко змінити вектор мовної політики в Україні в бік україноцентричності, що сприяло посиленню позицій української мови в різних сферах її функціонування.

Наукова спільнота та громадськість на захисті мови

Ще в 2015 р. кафедра сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка провела два круглих столи – “Мова як чинник єднання суспільства” (8 квітня 2015 р.) і “Мова як чинник національної безпеки” (6 листопада 2015 р.), учасниками яких стали: Міхаель Мозер, Президент Міжнародної асоціації українців (Австрія); Лада Рослицька, директор зі стратегічного розвитку англійськомовного телеканалу “Ukraine Today” (Канада); Алена Анісім, науковий співробітник Державної наукової установи “Центр дослідження білоруської культури, мови і літератури НАН Білорусі” (Білорусь); провідні українські соціолінгвісти – професор Лариса Масенко (Київ) і професор Галина Мацюк (Львів).

Важливим є те, що, окрім зазначених тем, на цих заходах були оприлюднені результати соціолінгвістичного опитування студентів університету, окреслені потужні джерела впливу на суспільство (освіта, засоби масової інформації, культура, соціальні мережі, Інтернет) і запропоновані заходи щодо зміцнення

позицій української мови на державному рівні. Щоб поліпшити мовну ситуацію країни, було окреслено багато важливих кроків:

1. Щодо освіти, то українська мова повинна бути на всіх ланках освіти (від садочка, школи до закладу вищої освіти (ЗВО) і професійного застосування). Це передбачає обов'язковий курс з української мови у вищій школі, безкоштовні курси української мови за державної підтримки для всіх охочих українців (здебільшого для тих, хто давно закінчив навчання), просвітницькі проєкти в мережі Інтернет.

2. У засобах масової інформації також має превалювати українська мова. Це передбачає обов'язкове дублювання всіх іноземних фільмів українською мовою, створення нових українськомовних художніх фільмів, показ українських програм по телебаченню не в нічний, а в денний час, зрештою, у майбутньому мова всіх телепередач повинна бути українська.

3. У сфері культури повинні бути квоти на українську музику (українські пісні на радіостанціях), варто відроджувати фольклорні традиції й розвивати сучасну фолькмузику, проводити українські мистецькі заходи.

4. Важливо обстоювати права української мови як державної у всіх сферах життя, передусім у сфері обслуговування.

5. Необхідно боротися за чистоту мовного ландшафту (власні назви, різноманітні написи, реклама тощо), який впливає на людину на підсвідомому рівні, формує її світогляд і спонукає до тих чи тих дій.

Результати обговорень і пропозицій були поширені в мережі Інтернет через університетський сайт і через сайти інших університетів, а також передані до найвищих органів державної влади. Приємно усвідомлювати, що за період 2015–2021 рр. частина пропозицій була повністю втілена в життя, а частина активно впроваджується зараз.

Важливим вважаємо те, що тоді, у 2015 р., для отримання результату об'єдналися не лише науковці, а й уся українська громада.

На початку липня 2015 р. у Києві відбувся Міжнародний форум на підтримку української мови “Нас об'єднає мова”, у

якому взяли участь мовознавці, журналісти, письменники, громадські діячі, активісти, урядовці, серед яких були Герой України Левко Лук'яненко, Міністр освіти і науки України Сергій Квіт, голова оргкомітету Всеукраїнського комітету захисту української мови Олесь Доній, голова Державної комісії з питань литовської мови Дайва Вайшнене (Литва) та ін.⁶ Були зібрані й опрацьовані конкретні пропозиції щодо розвитку і розширення сфер функціонування української мови, на основі чого уклали резолюцію форуму, у якій окреслили чіткі кроки і конкретних адресатів дій. **“Держава повинна всебічно підтримувати українську мову і сприяти її відродженню, гарантувати розвиток української мови на підставі розуміння того, що державна мова є об’єднавчим і націєтворчим чинником, поза яким неможлива ні українська демократична держава, ні сама модерна політична ідентичність українців”**, – так звучало у преамбулі⁷. Резолюцію форуму направили Президенту України, Прем’єр-міністру України, Голові Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України і народним депутатам України, а її зміст оприлюднили в засобах масової інформації. І це мало неабиякий резонанс у суспільстві і відповідно позитивний результат.

Уже 11 грудня 2015 р. була створена Рада з питань національної єдності, до складу якої ввійшли провідні науковці, громадські діячі і найвищі керівники держави. Одне з основних завдань цього консультативно-дорадчого органу при Президентові України – посилення функції державної мови як об’єднавчого й консолідаційного чинника в українському суспільстві, а також засобу зміцнення державної єдності України.

⁶ Нас об’єднає мова – Міжнародний форум на підтримку української мови // International Translation Center Myvic Solutions LLC. URL : <https://myvic.com.ua/nas-ob-yednaye-mova-mizhnarodniy-forum-na-pidtrimku-ukrayinskoji-movi/> (дата звернення: 18.03.2021).

⁷ Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови // Портал мовної політики. 22, липень, 2015. URL : <https://language-policy.info/2015/07/oprylyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-forumu-na-pidtrimku-ukrajinskoji-movy/> (дата звернення: 18.03.2021).

Рада мала розглядати законопроекти, які стосуються мовної та інформаційної політики⁸.

Мовне планування 2014–2019 років

Як відомо, реалізація державної мовної політики – це мовне планування, яке передбачає послідовність етапів його впровадження. У процесах мовного планування вирізняють заходи: 1) статусного планування (*status planning*), спрямовані на розширення функціональних сфер вживання мови; 2) корпусного планування (*corpus planning*), що мають на меті унормування мови (її правопису, термінології, слововжитку, створення граматики тощо) [Масенко 2010 : 131]. Згодом додали ще два рівні: 3) планування вивчення мови, або навчально-освітнє планування (*acquisition planning*), і 4) планування престижу мови (*prestige planning*) [Ажнюк : 7–8].

За ці останні шість років в Україні значних результатів було досягнуто на корпусному та статусному рівнях планування.

Важливим кроком на рівні *корпусного планування* вважаємо ухвалення постановою Кабінету міністрів України нової редакції “Українського правопису” (22 травня 2019 р.). Текст його підготувала спеціально створена в 2015 р. Українська національна комісія з питань правопису, до якої ввійшли вчені-мовознавці Національної академії наук і національних університетів із різних регіонів України.

Що ж до *статусного планування*, то тут варто перерахувати всі закони, укази та постанови, які так чи так порушували питання функціонування державної мови:

1) Закон України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 р. (усі державні службовці повинні послуговуватися українською мовою під час виконання своїх обов’язків, а з 2016 р. був запроваджений іспит з української мови для тих, хто хотів стати держслужбовцем);

⁸ Указ Президента України № 697/2015 Про Раду з питань національної єдності. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6972015-19637> (дата звернення: 18.03.2021).

2) Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015 р. (були перейменовані міста, селища, вулиці, що містили радянський компонент);

3) Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій” від 16.06.2016 (були запроваджені квоти на пісні українською мовою та ведення програм українською мовою, унаслідок чого з’явилося багато нових виконавців і музичних творів, у рази стало більше українськомовного контенту в радіоефірах);

4) Указ Президента України від 15 травня 2017 р. “Про введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»” (були заблоковані російські сайти та соціальні мережі, що дало можливість обмежити вплив країни-агресорки на українське населення, у 2020 р. ці санкції були подовжені ще на три роки);

5) Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації” від 23 травня 2017 р. (були введені мовні квоти на телебаченні, що в рази збільшило частку телепродукції українською мовою);

6) Закон України “Про вищу освіту” від 1 липня 2014 р.;

7) Закон України “Про освіту” від 5 вересня 2017 р. (в обох законах йдеться про навчання українською мовою, із 2020 р. усі школи з російською мовою навчання перейшли на українську);

8) Указ Президента України від 31 травня 2018 р. “Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України” (було оголошено десятиліття української мови, а Кабінету Міністрів України було доручено розробити у двомісячний строк та затвердити державну цільову програму на 2018–2028 рр., спрямовану на забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови);

9) Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25 квітня 2019 р. (цей закон чекали всі 28 років Незалежності);

10) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. “Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 р.”.

Звичайно, серед усіх названих законів найвагомішим для суспільства є Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25 квітня 2019 р., адже саме він регулює вживання державної мови в усіх сферах життя. Відповідно до статей Закону у 2020 р. було створено дві важливі для України інституції: 1) Уповноважений із захисту державної мови, у коло обов’язків якого входить здійснювати державний контроль за застосуванням державної мови й розглядати скарги щодо порушень вимог цього Закону, і 2) Національну комісію зі стандартів державної мови, яка має напрацьовувати й затверджувати мовні стандарти та проводити іспит на знання державної мови.

І хоч цей Закон упродовж 2019–2021 рр. постійно атакують проросійські політики, і хоч він пройшов складний шлях до свого ухвалення, змагаючись щонайменше із п’ятьма законопроектами про державну мову [Ажнюк : 314–349], він отримав схвалення й підтримку більшості українців і поступово імплементується в життя.

Варто зауважити, що всі перераховані закони та укази у процесі їхнього впровадження в життя певною мірою працюватимуть і на рівні *навчально-освітнього планування*, і на рівні *планування престижу мови*. Тому можемо говорити про комплексні заходи мовного планування на шляху зміцнення позицій української мови на державному рівні.

Не залишилися байдужими в питаннях захисту й укріплення позицій української мови й місцеві громади. Так, у 2018 р. три обласні ради ухвалили рішення про запровадження мораторію на публічне використання російськомовного продукту в будь-

якій формі на території області до моменту повного припинення окупації території України: 1) Львівська обласна рада – 18 вересня; 2) Житомирська обласна рада – 25 жовтня; 3) Тернопільська обласна рада – 6 листопада. Ці рішення сприяли поширенню українського культурного продукту на території областей і унеможливили ворожий вплив на мешканців цих територій.

VI. Висновки

Аналіз основних функцій мови (спілкування, розрізнення, розпізнавання, відокремлення, об'єднання та консолідації суспільства) довів провідну її роль у формуванні громадянського суспільства. Значення і вага мови для держави незаперечні, бо вона може бути і м'якою силою впливу, а отже, засобом маніпуляції, і стати потужною зброєю в гібридній і консцієнтальній війні. Мова може впливати на формування ідентичності та світогляду окремої людини і водночас виступати конструктором у націтворчих процесах держави. І зрештою, вона, як довело опитування військовослужбовців ЗСУ, є головним маркером національної ідентичності.

Події 2014 р. (анексія Криму Росією і її збройна агресія на Донбасі) показали українцям, які можуть бути наслідки витіснення з ужитку української мови на окремих територіях. Однак, на жаль, у деяких регіонах України й дотепер панує російська мова, а українці на своїй землі в такому мовному середовищі почувають себе іноземцями. Тому в Україні мова й далі залишається “наріжним каменем національної єдності й національної безпеки, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності” [Мовне : 2].

Упродовж 2015–2021 рр. було проведено безліч заходів і ухвалено багато рішень, спрямованих на зміцнення статусу української мови. Передусім ідеться про закони, президентські укази й урядові постанови у сфері мовної політики, які стосуються мови держслужбовців, освітян, працівників силових структур, мови українського культурного продукту (пісень, кінокартин, радіо- та телепростору), мовного ландшафту і сфери послуг. У комплексі законодавчі ініціативи та новостворені інституції почали докорінно змінювати мовну ситуацію країни.

Проте, на жаль, можемо констатувати, що, усупереч усім ухваленим законам у сфері мовної політики, мовна ситуація хоч і змінюється на користь української мови, однак залишається доволі суперечливою. До цього часу, навіть після загарбання Росією наших територій і семи років російсько-українського збройного протистояння на Сході України, маємо русифіковані мегаполіси, суржикомовні районні міста, значну частку російськомовного контенту в засобах масової інформації, унаслідок чого формується різниця між *офіційною* – українською – мовою спілкування і *побутовою* – російською.

Отже, на шляху утвердження української мови у всіх сферах і на всій території України роботи ще багато. Варто, щоб нарешті всі українці збагнули, що мова є головною умовою існування держави, бо, як зазначав відомий лінгвіст Юрій Шевельов: “Мовне питання неминуче перестане бути тільки лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед – питанням політичним, соціальним і культурним” [Шевельов : 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ажнюк Б. М.* Мовна політика: Україна і світ: Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 420 с.
2. *Воропай Олекса.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. 1. 455 с.
3. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії. Київ : Нац. акад.СБУ, 2018. 235 с.
4. *Гречка С. О.* “Культурна зброя” як складник консцієнтальної війни проти України // Мовні й концептуальні картини світу. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2018. Вип. 2 (64). С. 53–58.
5. *Залізняк Г.* Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2010. С. 132–166.
6. *Масенко Л.* Нариси з соціолінгвістики. Київ : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2010. 243 с.
7. *Масенко Лариса.* (У)мовна (У)країна. Київ : Темпора, 2007. 88 с.

8. *Матвеева Н. Р.* Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... доктора філософії в галузі гуманітарних наук. Тернопіль–Київ, 2021. 239 с.

9. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ* (Збірник наукових праць). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.

10. *Петрів Х. В.* Концептосфера національної ідентичності та її мовна об'єктивізація в публіцистичних текстах Оксани Пахльовської : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2019. 312 с.

11. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями, проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

12. *Скороход Ольга.* Олег Скрипка: Території, де українська мова була майже під заборонаю, окуповані або залиті кров'ю війни // Портал мовної політики. 17, Грудень, 2014. URL : <http://language-policy.info/2014/12/17/> (дата звернення: 10.03.2021).

13. *Степаненко М.* Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення // Українська мова. 2015. № 2. С. 7–23.

14. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 208 с.

15. *Roslycky Lada.* Language, psychological war, national security // Мова і суспільство. 2015. Вип. 6. С. 3–22.

REFERENCES

1. *Azhniuk B. M.* (2021). Language politics: Ukraine and the world: monograph. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 420 p. (in Ukrainian).

2. *Voropai O.* (1958). Customs of our people. Ethnographic sketch. Part. I. Munich, 455 p. (in Ukrainian).

3. Hybrid war: technologies of suggestion and counter suggestion (2018). Kyiv, National academy of SBU, 235 p. (in Ukrainian).

4. *Hrechka S. O.* (2018). “Cultural weapon” as a component of consciental war against Ukraine. *Movni i konceptualni kartyny svitu*. Issue 2(64). Kyiv : VPC “Kyivskiy universytet”, pp. 53–58 (in Ukrainian).

5. *Zalizniak H.* (2010). Ukrainians' language orientations and their civilizational choice. *Language politics and language situation in Ukraine: analysis and recommendations*, Yu. Besters-Dilger (ed.), Kyiv : Vydavnychiy dim “Kyiv Mohyla Academy”, pp. 132–166 (in Ukrainian).

6. *Masenko L.* (2010). Sketches in sociolinguistics. Kyiv : Vydavnychiy dim “Kyiv Mohyla Academy”, 243 p. (in Ukrainian).

7. *Masenko L.* (2007). (U)movna (U)krayina. Kyiv : Tempora, 88 p. (in Ukrainian).

8. *Matveieva N. R.* (2021). Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia in Kyiv modern communicative space. Qualification scientific work on the manuscript rights. Ternopil–Kyiv, 239 p. (in Ukrainian).

9. Language legislation and language politics: Ukraine, Europe, the world (Collection of scholarly articles) (2019). Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 688 p. (in Ukrainian).

10. *Petriv K. V.* (2019). The Conceptsphere of National Identity and its Language Objectivation in Oksana Pakhlovska's Social and Political Essays. A qualifying scientific work manuscript. Thesis submitted for Candidate Degree in Philology. Kyiv, 312 p. (in Ukrainian).

11. *Selivanova O.* (2008). Modern linguistics: directions and problems. Poltava: Dovkillia-K, 712 p. (in Ukrainian).

12. *Skorohod O.* (2014). Oleh Skrypka: Territories, where the Ukrainian language was almost forbidden, are either occupied, or covered with blood of the war. *Portal movnoyi polityky*. 17, December, 2014. URL : <http://language-policy.info/2014/12/17/> (accessional date: 10.03.2021) (in Ukrainian).

13. *Stepanenko M.* (2015). The Ukrainian language and social and political transformations of the present. *Ukrainska mova*, № 2, pp. 7–23 (in Ukrainian).

14. *Sheveliov Y.* (1998). The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century (1900–1941): its state and status. Chernivtsi: “Ruta”, 208 p. (in Ukrainian).

15. *Roslycky Lada* (2015). Language, psychological war, national security. *Mova i suspilstvo*. Issue 6, pp. 3–22.

Liudmyla Kravchenko, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Ukrainian Language as a Means of Unification of Society and a Factor of National Security of Ukraine

The article highlights the leading role of language in the formation of society through the analysis of its main functions, namely: communication, impact on a person, consolidation of citizens, the formation of national identity. This work analyses the relationship between the change of the language policy vector in Ukraine towards Ukrainian centricity and the strengthening of the Ukrainian language functioning in various spheres.

The article raises the issue of the role of language as one of the important factors of national security of Ukraine. The role of the language issue in the Russian occupation of a part of Ukraine as a result of a hybrid war is exemplified. An integral part of this hybrid war is a change in worldview and a change in the national code of the inhabitants of the occupied territories.

Based on our sociolinguistic opinion poll of 230 military officers of the Armed Forces of Ukraine, conducted in 2019, it was specified that among a number of markers of national identity, officers chose a common language. 54 % of respondents gave five points out of five possible to the marker of “common language”, and 20 % gave it four points. 88 % of respondents called the Ukrainian language as one of the main unifying tools in the formation of civil society in Ukraine, and 94,5 % believed that only the Ukrainian language should be the state language in Ukraine. It is important that military officers, born in different parts of Ukraine (and some far beyond its borders) and currently serving in different regions of the country, took part in the opinion poll. It allows us to affirm that officers understand the role of the Ukrainian language as a nation-building factor that is able to unite people in order to defend their country.

Keywords: *language policy, language situation, state language, national identity, national security, language status planning, language corpus planning.*

Стаття надійшла до редколегії 12.04.21

СЛОВТВІР. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'373.232.2

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).28-45](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).28-45)

Юрій Прадід, д-р філол. наук, проф.

м. Сімферополь

<https://orcid.org/0000-0002-5842-9227>

ПАТРОНІМІЧНІ ПРІЗВИЩА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ВАРІАНТІВ ХРИСТІЯНСЬКИХ ІМЕН)

Присвячена дослідженню патронімічних прізвищ, похідних від українських варіантів християнських імен, які є найпоширенішими серед антропонімів. Зроблено огляд наукових праць, у яких подано лексикографічне опрацювання антропонімів, розглянуто різні аспекти мікросистеми антропонімів “Патронімічні та матронімічні прізвища”. На великому фактичному матеріалі досліджуються способи творення патронімічних прізвищ від найпоширеніших українських варіантів християнських імен. Наголошується на тому, що основним способом творення таких прізвищ є суфіксальний спосіб. Проведений аналіз дає підстави приєднатися до думки, висловленої українськими мовознавцями раніше, і стверджувати, що більшість патронімічних прізвищ, які походять від українських варіантів християнських імен, утворені за допомогою суфіксів -ук (-юк), -чук та -енк- (-єнк-).

Ключові слова: український антропонім, мікросистема антропонімів, патронімічні прізвища, українські варіанти християнських імен, словники українських прізвищ.

Учені не раз звертали увагу на те, що значна частина українських прізвищ утворена від українських варіантів християнських імен, переважно грецького, єврейського і латинського походження [Варченко : 3; Редько 1968 : 34–35 та ін.]. “Основою для творення українських відіменних прізвищ, – слушно зауважує Ю. Редько, – стало понад двісті власних імен. Щоправда, не всі вони однаковою мірою були продуктивними для творення прізвищ” [Редько 1968 : 35]. Зазвичай, відіменні прізвища утворені

від імен або прізвищ батьків або інших предків. Прізвища, що походять від імені або прізвища батька або родичів по батьківській лінії, називають патронімічними; прізвища, утворені від імені або прізвища матері або родичів по материнській лінії, – матронімічними.

Українські мовознавці зробили вагомий внесок в опрацювання українських прізвищ. Загальні проблеми вивчення українських прізвищ описані в монографіях Ю. Редька, В. Горпинича та І. Корнієнко⁹. Окремі мікросистеми досліджено в монографії А. Поповського “Дешифрація українських прізвищ”¹⁰.

Заслуговують на увагу статті І. Варченка та В. Горпинича, у яких автори аналізують основні принципи дослідження сучасних українських прізвищ, Н. Голікової – про місце антропологічних словників в українській лексикографії¹¹. Історико-етимологічні проблеми українських прізвищ – предмет вивчення у працях Є. Бадіна, Б. Близнюк, І. Корнієнко, Л. Масенко, Р. Падалки, М. Худаша, П. Чучки й інших учених.

Помітним є доробок українських учених у галузі лексикографічного опрацювання українських прізвищ загалом (А. Зосимов, В. Демченко, І. Лопушинський, А. Поповський; Ю. Редько) та окремих регіонів України зокрема (Г. Аркушин, В. Горпинич, Ю. Новикова, Л. Кравченко, П. Чучка й ін.).

⁹ Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966; Горпинич В. О., Корнієнко А. І. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія. Дніпропетровськ : ДНУ, 2006.

¹⁰ Поповський А. Дешифрація українських прізвищ: Монографія. Дніпро : Ліра, 2020.

¹¹ Варченко І. До основ наукового вивчення сучасних українських прізвищ // Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1968. С. 3–29; Горпинич В. Основні принципи дослідження сучасних прізвищ України. Українська мова. 2009. № 4. С. 18–27; Голікова Н. С. Антропонімічні словники в українській лексикографії. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2012. С. 123–127.

Треба віддати належне укладачам бібліографічного покажчика з української ономастики (С. Вербич, І. Єфименко, І. Железняк) – надзвичайно цінного довідкового видання для ономастів і тих, кого цікавлять проблеми топоніміки, зооніміки, астроніміки, антропоніміки¹².

Мета пропонованої статті – описати місце мікросистеми антропонімів “Патронімічні прізвища” у системі українських прізвищ, дослідити способи творення прізвищ, утворених від найпоширеніших українських варіантів християнських чоловічих імен.

Ю. Редько в передмові до “Довідника українських прізвищ” звертає увагу на те, що “найпоширенішим, масовим було серед українського народу ім’я **Іван**, чим пояснюється той факт, що від нього виникло до 130 прізвищ, як ось: *Іванів* <...>, *Янів*, *Янків*, *Яськів* <...>, *Іваницький* <...>, *Яницький*, *Янишевський*, *Янковський*, *Янчинський*, *Ясинський*, *Івашківський*, *Янковий*, *Іванишин*, *Іванчишин*, *Іващишин*, *Янчишин*, *Ванчишин*, *Ванчицький*, *Іващишин* <...>, *Ванькович*, *Вашкевич*, *Янкевич*, *Іваненко* <...>, *Янковенко*, *Вахненко*, *Яненко*, *Іванюк* <...>, *Ванчак*, *Вахняк*, *Янушак*, *Іванишинець* <...>, *Янух*, *Вах*, *Ваньо*, *Ванюсьо*, *Януш*, *Янушок*, *Янцур* <...>, *Іванчо* <...> (Це тільки ті прізвища, які без сумніву походять від імені **Іван** і від різних його варіантів, а можна б додати ще зо два десятки таких, що, імовірно, теж походять від **Іван**, хоч допускається й інше походження їх).

Як бачимо з переліку, кількість прізвищ, утворених від імені, залежить не лише від його поширеності, а й від кількості вживаних у народі варіантів цього імені (наприклад, **Іван**, **Івась**, **Ян**, **Вахно**, **Ваньо** та ін.), кожен із яких міг стати основою для виникнення низки прізвищ за допомогою різних словотворчих засобів” [Редько 1968 : 35–36].

Не з усіма твердженнями Ю. Редька слід погодитися.

¹² Українська ономастика: бібліографічний покажчик. Уклад.: С. О. Вербич, І. В. Єфименко, І. М. Железняк. Київ : НАН України, Ін-т укр. мови, 2013.

До імені **Іван** у словнику-довіднику “Власні імена людей” Л. Скрипник і Н. Дзятківської подано такі варіанти: *Іванко, Іва́нонько, Іва́ночко, Іва́ненько, Іва́нечко, Іване́ць, Івані́на, Іва́ник, Іва́нчик, Іва́ночок, Іванцо́, Іванько, Іва́ньо, Івану́нь, Івану́ньо, Іва́сь, Іва́сько, Івасе́нько, Іва́сечко, Іва́сик, Іва́сьо, Івасю́нь, Івасю́ненько, Івасю́нечко, Івасю́ньо, Іва́шко, Іва́шенько, Іва́шечко, Ва́ня, Ва́нько, Ва́нцо, Ва́ньо, Ваню́сьо, Ваню́ша, Ваню́шко, Ваню́шка* (ВІЛ, 61–63).

Варіант **Ян** відсутній у цьому переліку, бо ім'я **Ян** опрацьовується в окремій статті: **Ян** запозичене; пол., чес. **Jan**, слц. **Jan**, бр. **Jan**; те саме, що **Іван, Янко, Янцо, Ясь, Ясько**.

Отже, подавати прізвища *Янів, Янків, Яськів, Яницький, Янишевський, Янковський, Янчинський, Ясинський, Янковий, Янчиншин, Янкевич, Янковенко, Яненко, Янушак, Янчик, Янко, Ясейко, Янух, Януш, Янушок, Янцур* як варіанти, утворені від імені **Іван**, на нашу думку, не варто, адже цей довідник не фіксує як варіанти паралельні форми з інших мов: болг. **Йоан**, серб. **Јован** (Йован), англ. **John** (Джон), нім. **Johann** (Йоханн), фр. **Jean** (Жан), ісп. **Juan** (Хуан), португ. **João** (Жуан), італ. **Giovanni** (Джованні), рум. **Ion** (Йон), угор. **János** (Янош) і под., що теж відповідають українському **Іван**.

Чи й справді чоловіче ім'я **Іван** є найпоширенішим в Україні, та й чи можна вважати найбільш поширеними прізвища, утворені від цього імені та його варіантів? Для аналізу використано матеріал, розміщений на сайті “Популярні прізвища та імена України” (ППУ), де подано перелік 100 найпопулярніших чоловічих імен жителів України і вказано приблизну кількість їх носіїв. Перша п'ятірка імен у цьому переліку така: 1. **Микола** (1 944 988 носіїв¹³, 23 похідних прізвища); 2. **Володимир** (1 728 233 носії)¹⁴, серед перших 5 тис. прізвищ немає жодного прізвища, похідного від цього імені); 3. **Олександр** (1 613 644 носії, 12 похідних прізвищ); 4. **Іван**

¹³ Тут і далі вказано приблизну кількість носіїв імені в Україні із 45 923 233 осіб, які населяли Україну станом на 1 березня 2010 р.

¹⁴ Прізвища, похідні від імені **Володимир**, не підлягають аналізу, оскільки не входять у групу досліджуваних прізвищ.

(1 379 365 носіїв, 46 похідних прізвищ); 5. **Василь** (1 357 889 носіїв, 23 похідних прізвища).

За даними цього сайту похідні прізвища від імені **Іван** і його варіантів не зафіксовані в першій сотні найпоширеніших прізвищ жителів України, окрім прізвища **Іванов** (54 місце), а входять лише в другу сотню: **Іващенко** (126 місце, 26 975 носіїв) та **Іванченко** (154 місце, 22 646 носіїв).

Принагідно зауважимо, що найпоширенішими прізвищами, що походять від чоловічих імен і входять у першу двадцятку найпопулярніших прізвищ мешканців України, є лише прізвища **Марченко** (від імені **Марко**, 16 місце, 65 006 носіїв (ППУ), 13 похідних прізвищ (УП), **Савченко** (від імені **Сава**, 19 місце, 61 711 носіїв (ППУ), 14 похідних прізвищ (УП) і **Петренко** (від імені **Петро**, 20 місце, 61 113 носіїв (ППУ), 27 похідних прізвищ (УП)), хоч у першій сотні їх аж 45. Це переконує в тому, що більшість українських прізвищ походять від імен і їхніх варіантів.

Як свідчить аналіз, найбільше прізвищ утворилося від таких імен і їхніх варіантів:

1. **Іван** (4 місце у списку найпопулярніших імен в Україні, 1 379 365 носіїв (ППУ), 46 прізвищ (УП)¹⁵): *Іваненко, Іванчук, Іванюк, Іваницький, Іванишин, Іванюта, Іванюша, Іванко (Іванько), Іваник, Іванчик, Іванич, Іваночко, Іванюра, Іванів, Іванець, Іванина, Іванчишин, Іванцюк, Іванченко, Іванійчук, Іваночак, Іванотчак, Іванищак, Іванків, Іванющенко; Івась, Івасів, Івасько, Івасюк, Івасенко, Івасишин, Івасик, Іваськів; Іваш, Івашкевич, Івашко, Іващенко, Іващук; Іваха, Івахно, Івахненко, Івахнюк; Ваньчик, Ваньо, Ваник, Ванюк;*

2. **Касіян** (не входить у сотню популярних чоловічих імен, 44 прізвища): *Касіян, Касіяненко, Касіянчук, Касіянчик, Касіяннюк; Касьян, Касьянюк, Касьянчик, Касьянчук, Касьяненко; Кас (Кась), Касик, Касич, Касько, Касюк, Касенко, Каськевич, Касеннюк, Касеняк, Касенчук, Касянюк, Касяняк, Касянчук, Касячен-*

¹⁵ Тут і далі за основу взято списки прізвищ, розміщені на сайті “Українські прізвища” (УП).

ко; *Кос(Кось), Косів, Косич, Косько, Косун, Косюк, Косяк, Косенко, Косюкевич, Косенюк, Косеняк, Косенчук, Косяченко; Каш, Кашик, Кашук, Кашенко, Кащик, Кашук, Кащенко;*

3. **Григорій** (14 місце у списку найпопулярніших імен в Україні, 401 752 носії (ППУ), 43 прізвища): *Григір; Григор, Григоренко, Григоришин, Григорець, Григорович, Григоруц, Григорчук, Григорів, Григорко (Григурко), Григорців, Григорченко, Григораши, Григоращенко, Григоращенко, Григоращук; Гришко, Грищенко; Гринь (Грінь), Гриненко, Гриневиц, Гриник, Гринюк, Гринишин, Гринів, Гринчак (Грінчак, Грінчак), Гринчук (Грінчук), Гринченко (Грінченко, Грінченко), Гринкевич, Гринішак, Гринчишин, Гриньків; Гриценко, Грицик, Грицишин, Гриців, Грицюк, Грицько (Грицько), Грицай, Грицак, Грицан, Грицьків, Грицанчук;*

4. **Соломон** (не входить у сотню популярних чоловічих імен, 39 прізвищ): *Соломон, Соломоненко, Соломонко, Соломонюк, Соломончук; Саламон, Саламоненко; Салімон, Салімоненко, Салімонюк, Салімончук; Салівон, Салівоненко, Салівонюк, Салівончук, Салівончик; Салаш, Салашко, Салашевич, Салашкевич, Салашенко, Салашук, Салашак, Салашенко, Салашук, Салашак; Солош, Солошко, Солошевич, Солошенко, Солощук, Солошак; Солощенко, Солощук, Солощак; Моня, Мончак (Моньчак), Мончук (Моньчук), Монченко (Моньченко);*

5. **Остан** (98 місце в списку найпопулярніших імен в Україні, 3776 носіїв (ППУ), 37 прізвищ): *Остапенко, Остапчук, Остап'юк, Остапець, Остапович; Остафій, Остафієнко, Остафійчук; Останчик, Останюк, Останчук, Останенко; Осташи, Осташко, Остащук, Осташик, Остащенко (Асташенко), Остащук (Асташук); Стаф, Стафик, Стафенко; Стах, Стахник, Стахура, Стахів, Стахнів, Стаховський; Сташко, Сташик, Сташків, Сташук, Стащенко, Сташевський, Стащук, Стащак, Стащишин, Стащенко.*

Як бачимо, із першої п'ятірки популярних імен і їхніх варіантів лише одне ім'я з його варіантами – **Іван** – потрапило в п'ятірку найуживаніших прізвищ мешканців України.

Усього два прізвища подано на сайті “Українські прізвища” як похідні від імені **Валер'ян**, причому без варіантів: **Валер'ян** –

Валер'яненко, Валер'янчук. Натомість у словнику-довіднику Л. Скрипник і Н. Дзятківської імена *Валер'ян* і *Валерій* ототожуються, хоч і опрацьовані в різних статтях із покликанням: *Валер'ян, Валеріан* (див. *Валерій*). У словнику подано також різні ряди варіантів цих імен (див. детальніше: (ВІЛ, 44–45).

На сайті “Українські прізвища” розміщено лише по два похідних прізвища і від імен *Євдоким – Євдокименко, Євдокимчук* та *Самсон – Самсоненко, Самсонок*.

Розглянемо творення відіменних прізвищ.

Виконаний аналіз свідчить, що найпоширенішим є тип патронімічних прізвищ із суфіксами *-енк-* (*-єнк-*) та *-ук* (*-юк*). Такі прізвища, на думку Л. Масенко, утворилися від “народних усно-розмовних форм іменування синів за батьком і <...> мали первісно так зване демінутивне значення, тобто, як і слова на *-еня* (*зайчення, козень, хлопчення*), позначали малих, недорослих істот: Іваненко – «малий Іван, син Івана» [Масенко : 24].

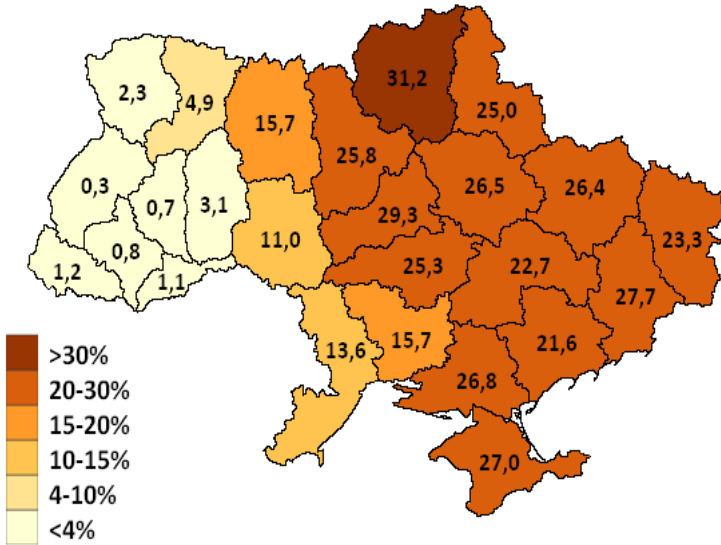
Найчастіше патронімічні прізвища утворювалися від імен і їхніх варіантів за допомогою форманта *-енко* (*-єнко*): *Абрам* (*Аврам*) – *Абраменко, Авраменко*; *Ананій* – *Ананенко, Ананьєнко, Ананієнко*; *Анатолій* (*Толя*) – *Анатоленко, Анатолієнко, Натолєнко*; *Варфоломій* (*Вахрамій, Храм*) – *Вахраменко, Вахроменко, Храменко, Хроменко*; *Віталій* – *Віталєнко, Віталієнко*; *Герасим* (*Гарасим, Гарся*) – *Герасименко, Гарасименко, Гарсенко* й ін. (УП). На території України такі прізвища поширені неоднаково (див. рис. 1).

До речі, усі 265 імен і більшість їхніх варіантів, що подані на сайті “Українські прізвища”, становлять прізвища із суфіксом *-енк-* (*-єнк-*).

Якщо брати до уваги дані, що подані в монографії Ю. Редька [Редько 1966], то можна зробити висновок, що прізвища, утворені за допомогою суфікса *-енк-* (*-єнк-*), є найпоширенішими у Східній, Центральній (за винятком Київської – 15,7 % і Вінницької обл. – 11,0 %) і Південній Україні (за винятком Миколаївської – 15,7 % та Одеської – 13,6 % обл.). На захід від Києва їхня кількість помітно зменшується. Прізвища з суфіксом *-енк-* (*-єнк-*) найбільш поширені в Чернігівській обл., де майже

кожен третій мешканець (31,21 %) носить таке прізвище, найменш поширені – на Львівщині, де лише кожен тридцять третій мешканець (0,3 %) має таке прізвище¹⁶. Подібну картину спостерігаємо в мікросистемі антропонімів “Патронімічні та макронімічні прізвища”.

Поширеність прізвищ на -енко

Дані: Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. — Київ, 1966

Рис. 1. Поширеність прізвищ із суф. -енк- (-єнк-) в Україні¹⁷

У новітній історії відіменні прізвища, утворені за допомогою суфікса *-енк-* (*-єнк-*), почали переважати у східних областях, більшості південних і центральних областей. На західноукраїнських

¹⁶ Дані Ю. Редька датовано 1966 р., однак вважаємо, що з того часу ситуація істотно не змінилася.

¹⁷ Копії рисунків 1 і 2 взяті з монографії Ю. Редька “Сучасні українські прізвища” [Редько 1966].

землях такі особові назви фіксують латино-польські писемні пам'ятки уже в першій половині XV ст. [Худаш : 17], і лише з XVII ст. вони почали поширюватися із заходу на схід.

Чимало патронімічних прізвищ утворені від імен і їхніх варіантів за допомогою суфіксів **-ук (-юк)**, **-чук**: *Артем (Артемон, Артамон) – Артемюк, Артемончук, Артемонюк, Артамончук; Корній (Корнило, Корнилій, Корнаш) – Корнійчук, Корнилійчук, Корнилюк, Корнищук; Купріян (Купрій, Купрей) – Купріянчук, Купрійчук, Купрейчук; Мартин (Мартиш) – Мартинюк, Мартищук, Мартищук; Микита (Мікей, Микиш) – Микитюк, Мікіюк, Мікейчук, Микишук; Никифор (Кифор, Ничипор, Чіпка) – Никифорчук, Никифоруц, Кифоруц, Ничипоруц, Чіпчук та ін. (УП), хоч поширеність їх, як і суфікса **-енк- (-єнк-)**, на різних територіях України неоднакова (див. рис. 2).*

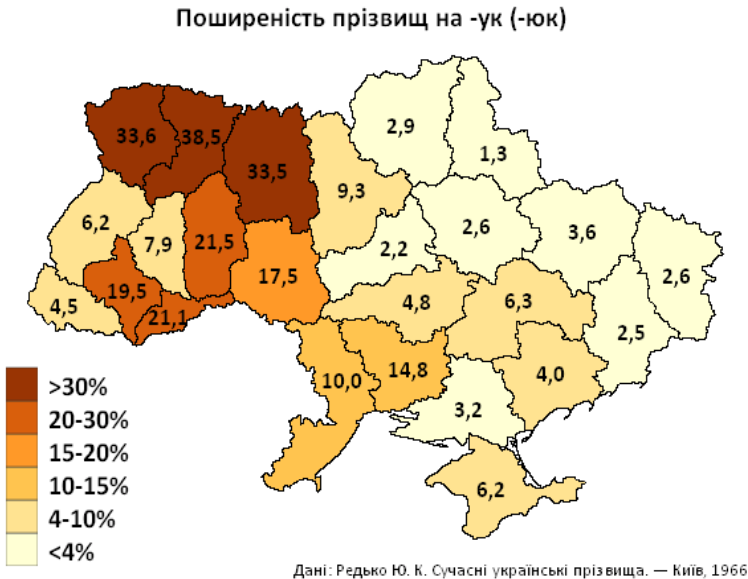

Рис. 2. Поширеність прізвищ із суфіксом -ук- (-юк-), -чук в Україні

Використавши результати дослідження Ю. Редька, можна зробити висновок, що прізвища, утворені за допомогою суфіксів **-ук- (-юк-)**, є найпоширенішими в північно-західних областях України, зокрема у Волинській (38,5 %), Рівненській (33,6 %) і Житомирській (33,5 %) областях, де приблизно кожен третій мешканець носить таке прізвище. Від 15 до 20 відсотків носіїв цього прізвища проживають у Миколаївській (14,8 %), Вінницькій (17,5 %), Івано-Франківській (19,5 %), Чернівецькій (21,1 %) і Хмельницькій (21,5 %) областях. Найменш поширеними є прізвища з такими суфіксами на Закарпатті (4,5 %), у Львівській (6,2 %), Тернопільській (7,9 %) та Одеській (10,0 %) областях. Таку саму ситуацію спостерігаємо в мікросистемі антропонімів “Патронімічні та макронімічні прізвища”.

Розглянемо способи творення прізвищ, похідних від імен **Іван, Касян, Григорій, Соломон, Остап** і їхніх варіантів.

Абсолютна більшість прізвищ утворені суфіксальним способом.

Від імені **Іван** і його варіантів – **Івась, Іваш, Іваха, Ваня, Ваньо** – утворюються прізвища за допомогою таких суфіксів:

-ук (-юк): Іван – Іван-ук; Івась – Івас-ук; Ваня – Ван-ук;

-ик: Іван – Іван-ик; Івась – Івас-ик; Ваня – Ван-ик;

-к-: Іван – Іван-к-о; Івась – Івась-к-о; Іваш – Іваш-к-о;

-енк-: Іван – Іван-енк-о; Івась – Івас-енк-о;

-чик: Іван – Іван-чик; Ваня – Вань-чик;

-ів: Іван – Іван-ів; Івась – Івас-ів;

-ишин: Іван – Іван-ишин; Івась – Івас-ишин;

-чук (-щук): Іван – Іван-чук; Іваш – Іва-щук;

-юр-: Іван – Іван-юр-а;

-ют-: Іван – Іван-ют-а;

-юш-: Іван – Іван-юш-а;

-ицьк-: Іван – Іван-ицьк-ий;

-ин-: Іван – Іван-ин-а;

-ич: Іван – Іван-ич;

-ець: Іван – Іван-ець;

-очк-: Іван – Іван-очк-о;

-н-: Іваха – Івах-н-о.

Багато прізвищ утворені від імен і їхніх варіантів за допомогою двох суфіксів: *Іван – Іван-ч-енк-о, Іван – Іван-к-ів, Іван – Іван-ч-ишин, Іван – Іван-ц-юк, Іван – Іван-ій-чук, Іван – Іван-о-чак, Іван – Іван-от-чак, Іван – Іван-юц-енк-о; Іван – Іван-иц-ак; Івась – Івась-к-ів; Іваха – Івах-н-юк, Іваха – Івах-н-енк-о; Іваш – Іваш-к-евич, Іваш – Іващ (ш +ч-) -енк-о.*

Наявні випадки, коли прізвище ідентичне імені: *Івась – Івась; Іваш – Іваш; Іваха – Іваха; Ваньо – Ваньо.*

Не утворилися прізвища від таких варіантів імені **Іван**, як **Іванонько, Іванунь, Івасенько, Івашечко, Ванюсьо** й деяких інших.

До найуживаніших належать прізвища, утворені від імені **Касіян** і його варіантів **Касьян, Кас (Кась), Кос, Каиш** за допомогою таких суфіксів:

-енк-: *Касіян – Касіян-енк-о; Касьян – Касьян-енк-о; Кос – Кос-енк-о; Кас – Кас-енк-о; Каиш – Каиш-енк-о;*

-ук (-юк): *Касіян – Касіян-юк; Касьян – Касьян-юк; Кос – Кос-юк; Кас – Кас-юк; Каиш – Каиш-ук;*

-чик (-щик): *Касіян – Касіян-чик; Касьян – Касьян-чик; Каиш – Ка-щик;*

-чук (-щук): *Касіян – Касіян-чук; Касьян – Касьян-чук; Каиш – Ка-щук;*

-ик: *Кас – Кас-ик; Каиш – Каиш-ик;*

-к-: *Кас (Кась) – Кась-к-о; Кос (Кось) – Кось-к-о;*

-ич: *Кас – Кас-ич; Кос – Кос-ич;*

-ак (-як): *Кос – Кос-як;*

-ун: *Кос – Кос-ун;*

-ів: *Кос – Кос-ів.*

Частина прізвищ утворилася за допомогою двох суфіксів: *Кас – Кас-ен-юк, Кас – Кас-ен-як, Кас – Кас-ен-чук, Кас – Кас-ян-юк, Кас – Кас-ян-як, Кас – Кас-ян-чук, Кас – Кас-яч-енк-о, Кас(Кась) – Кась-к-евич; Кос – Кос-юк-евич, Кос – Кос-ен-юк, Кос – Кос-ен-як, Кос – Кос-ен-чук, Кос – Кос-яч-енк-о; Каиш – Ка-иц (ш +ч-) -енк-о.*

В окремих випадках відіменне прізвище утворилося безафіксним способом: *Касіян – Касіян; Касьян – Касьян; Кас – Кас; Кос – Кос; Каш – Каш.*

Творенню прізвищ від популярного в Україні імені **Григорій** і його варіантів **Григор, Гриць, Гринь (Грінь), Гриня, Гриша, Ригор** слугували такі суфікси:

-енк-: *Григорій чи Григор – Григор-енк-о; Гриць – Гриць-енк-о; Гринь – Грин-енк-о;*

-ук(-юк): *Григорій чи Григор – Григор-ук, Григорій чи Гриць – Гриць-юк; Гринь – Грин-юк;*

-ів: *Григорій чи Григор – Григор-ів; Гриць – Гриць-ів; Гринь – Грин-ів;*

-ишин: *Григорій чи Григор – Григор-ишин; Гринь – Грин-ишин; Гриць – Гриць-ишин;*

-к-: *Григорій чи Григор – Григор-к-о (Григур-к-о); Гриць – Гриць-к-о; Гриша – Гриш-к-о;*

-чук: *Григорій чи Григор – Григор-чук; Гринь (Грінь) – Грин-чук (Грін-чук);*

-ович, -евич: *Григорій чи Григор – Григор-ович; Гринь – Грин-евич;*

-ик: *Гринь – Грин-ик; Гриць – Гриць-ик;*

-ак: *Гриць – Гриць-ак;*

-чак: *Гринь (Грінь) – Грин-чак (Грін-чак, Грінь-чак);*

-аш: *Григорій чи Григор – Григор-аш;*

-ець: *Григорій чи Григор – Григор-ець;*

-ан: *Гриць – Гриць-ан;*

-ай: *Гриць – Гриць-ай.*

Деякі відіменні прізвища утворилися за допомогою двох суфіксів: *Григорій чи Григор – Григор-ч-енк-о, Григорій чи Григор – Григор-ц-ів, Григорій чи Григор – Григор-аш-енк-о, Григорій чи Григор – Григор-аш-енко, Григор – Григор-а-цук; Гринь – Грин-ч-ишин, Гринь – Грин-ш-ак, Гринь – Гринь-к-ів, Гринь – Грин-к-евич, Гринь (Грінь) – Грин-ч-енк-о (Грінь-ч-енк-о, Грін-ч-енк-о); Гриць – Гриць-к-ів, Гриць – Гриць-ан-чук; Гриша – Гриш (ш + -ч-) -енк-о.*

Трапляються випадки, коли прізвище ідентичне імені: *Григір – Григір; Григор – Григор; Гринь – Гринь (Грінь)*.

Треба зазначити, що не завжди прізвища утворюються від усіх варіантів імені. Зокрема, не стали основою для творення прізвищ такі варіанти імені *Григорій*, як *Гриньо, Грицуня, Грунь, Ригорко, Ригір* та деякі інші.

Четверте місце за поширеністю посідають прізвища, утворені від імені *Соломон* і його варіантів *Саламон, Салімон, Салівон, Салаш, Солош, Моня*. Аналіз дає підстави констатувати, що такі прізвища утворені за допомогою суфіксів:

-енк-: *Соломон – Соломон-енк-о; Саламон – Саламон-енк-о; Салімон – Салімон-енк-о; Салівон – Салівон-енк-о; Салаш – Салаш-енк-о; Солош – Солош-енк-о;*

-чук (-щук): *Соломон – Соломон-чук; Салімон – Салімон-чук; Салівон – Салівон-чук; Салаш – Салаш-щук; Солош – Солош-щук; Моня – Мон-чук (Монь-чук);*

-ук (-юк): *Соломон – Соломон-юк; Салімон – Салімон-юк; Салівон – Салівон-юк; Салаш – Салаш-ук; Солош – Солош-ук;*

-чак (-щак): *Салаш – Салаш-щак; Солош – Солош-щак; Моня – Мон-чак (Монь-чак);*

-к-: *Соломон – Соломон-к-о; Салаш – Салаш-к-о; Солош – Солош-к-о;*

-евич: *Салаш – Салаш-евич; Солош – Солош-евич;*

-ак: *Салаш – Салаш-ак; Солош – Солош-ак;*

-чик: *Салівон – Салівон-чик.*

Деякі прізвища утворені від імен і їхніх варіантів за допомогою двох суфіксів: *Салаш – Салаш-к-евич; Салаш – Салаш-щ (ш + -ч) -енк-о; Солош – Солош-щ (ш + -ч) -енк-о; Моня – Мон-ч-енко (Монь-ч-енко).*

Інколи прізвище ідентичне імені: *Соломон – Соломон; Саламон – Саламон; Салімон – Салімон; Салівон – Салівон; Салаш – Салаш; Солош – Солош; Моня – Моня.*

На п'ятому місці за кількістю утворених прізвищ перебуває ім'я *Остан* і його варіанти. У "Словнику власних імен" Л. Скрипник і Н. Дзятківської подано такі варіанти імені *Остан*: *Оста́н, Євста́хій, Євста́фій (Ста́хій, Стах) – Оста́нко,*

Оста́ник, Оста́нчик, Оста́нцьо; Стасько́, Стасьо, Стасью́ньо, Стасьик, Стасько.

У творенні прізвищ від імені **Остан** і його варіантів **Остафій, Стах, Стаф, Сташ, Осташ (Асташ), Остан** найпродуктивнішими є такі суфікси:

-енк- (-єнк-): *Остан – Остан-енк-о; Остан – Остан-енк-о; Остафій – Остафі-єнк-о, Стаф – Стаф-енк-о; Сташ – Сташ-енк-о; Осташ (Асташ) – Осташ-енк-о (Асташ-енк-о);*

-чук (-щук): *Остан – Остан-чук; Остафій – Остафій-чук; Остан – Остан-чук; Осташ (Асташ) – Оста-щук (Аста-щук); Сташ – Ста-щук;*

-ук (-юк): *Остан – Остан'-юк; Остан – Остан-юк; Осташ – Осташ-ук; Сташ – Сташ-ук.*

Менш продуктивними є суфікси:

-ик: *Осташ – Осташ-ик; Стаф – Стаф-ик; Сташ – Сташ-ик;*

-к-: *Осташ – Осташ-к-о; Сташ – Сташ-к-о;*

-чик: *Остан – Остан-чик;*

-ович: *Остан – Остан-ович;*

-ець: *Остан – Остан-ець;*

-чак (-щак): *Сташ – Ста-щак;*

-ник: *Стах – Стах-ник;*

-ів: *Стах – Стах-ів;*

-ур-: *Стах – Стах-ур-а.*

Часом прізвище утворене за допомогою двох суфіксів, як наприклад: *Стах – Стах-н-ів, Стах – Стах-ов-ський; Сташ – Сташ-к-ів, Сташ – Сташ-єв-ський; Сташ – Ста-щ-ишин, Сташ – Ста-щ-єнк-о.*

Можливі також випадки, коли прізвище утворюється безафіксним способом: *Остафій – Остафій; Осташ – Осташ; Стаф – Стаф; Стах – Стах, Сташко – Сташко.*

Не стали основою для творення прізвищ такі варіанти імені **Остан**, як **Останко, Останчик, Остапцьо, Стасько, Стасьо** та деякі інші.

Детальніше про способи творення прізвищ від імен **Іван, Касян, Григорій, Соломон, Остан** див. табл. 1:

Таблиця 1. Способи творення прізвищ від чоловічих імен і їхніх варіантів

	Способи творення прізвищ	Іван	Касян	Григорій	Соломон	Остап	Всього
1	безафіксний	4	5	3	7	5	24
	суфіксальний:						
2	два суфікси	14	14	13	4	6	51
3	<i>-енк- (-єнк)</i>	2	5	3	6	6	22
4	<i>-ук (-юк)</i>	3	5	3	5	4	20
5	<i>-чук (-щук)</i>	2	3	2	6	5	18
6	<i>-к-</i>	3	2	3	3	2	13
7	<i>-ик</i>	3	2	2	–	3	10
8	<i>-чик (-щик)</i>	2	3	–	1	1	7
9	<i>-ів</i>	2	1	3	–	1	7
10	<i>-ишин</i>	2	–	3	–	–	5
11	<i>-ович, -евич</i>	–	–	2	2	1	5
12	<i>-чак (-щак)</i>	–	–	1	3	1	5
13	<i>-ак (-як)</i>	–	1	1	2	–	4
14	<i>-ич</i>	1	2	–	–	–	3
15	<i>-ць</i>	1	–	1	–	1	3
16	<i>-юр-</i>	1	–	–	–	–	1
17	<i>-ют-</i>	1	–	–	–	–	1
18	<i>-юш-</i>	1	–	–	–	–	1
19	<i>-ицьк-</i>	1	–	–	–	–	1
20	<i>-ин-</i>	1	–	–	–	–	1
21	<i>-очк-</i>	1	–	–	–	–	1
22	<i>-н-</i>	1	–	–	–	–	1
23	<i>-ун</i>	–	1	–	–	–	1
24	<i>-аи</i>	–	–	1	–	–	1
25	<i>-ан</i>	–	–	1	–	–	1
26	<i>-ай</i>	–	–	1	–	–	1
27	<i>-ур-</i>	–	–	–	–	1	1
28	<i>-ник</i>	–	–	–	–	1	1
	Всього	46	44	43	39	38	210

Висловлені вище міркування дають підстави зробити такі висновки:

1. Левова частка патронімічних прізвищ утворилася від українських варіантів чоловічих християнських імен;

2. Популярність імен не впливає на продуктивність утворення прізвищ. Іноді від менш поширеного імені може утворюватися значно більше прізвищ, аніж від більш поширеного (пор.: від імені Касьян (37 місце у списку популярних імен) походить 44 прізвища, а від імені Олександр (третє місце) – лише 12 прізвищ);

3. Абсолютна більшість патронімічних прізвищ утворилася суфіксальним способом (186 прізвищ, або 88,6 %, із 210, причому 51 прізвище, або 27,4 %, – за допомогою двох суфіксів);

4. Безафіксним способом, тобто коли прізвище ідентичне імені, утворилося 24 прізвища (або 12,9 %);

5. Для творення патронімічних прізвищ використано 27 суфіксів;

6. Найпоширенішими суфіксами для творення прізвищ від чоловічих імен виявилися суфікси **-енк- (-єнк-)** – 22 прізвища, **-ук (-юк)** – 20 прізвищ і **-чук (-щук)** – 18 прізвищ;

7. По одному разу для творення прізвищ від чоловічих імен використано 13 суфіксів: **-ин-, -юр-, -ют-, -юш-, -ицьк-, -очк-, -н-, -ун-, -аш-, -ан-, -ай-, -ур-, -ник;**

8. Потребують окремого дослідження прізвища, утворені від:

а) імен інших слов'янських і неслов'янських мов: **Юзеф, Вільгельм, Іво, Дьордь, Раймонд** та ін.;

б) давньоукраїнських особових імен слов'янського походження: **Богдан, Броніслав, Всеволод, Мирослав, Ярослав** та ін.;

в) давньоруських розмовно-побутових згрубіло-зневажливих варіантів скорочених слов'янських і християнських імен: **Михно** (від **Михайло**), **Пахно** (від **Павло**), **Дахно** (від **Данило**), **Сахно** (від **Павло**), **Софно** (від **Олександр**) та ін.

ДЖЕРЕЛА

ППУ – Популярні прізвища та імена України. URL : <https://sites.google.com/site/uaname/popularnist-imen> (дата звернення : 7.02.2021).

ВІЛ – *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей : Словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2005. 334 с.

УП – Українські прізвища. URL : <https://www.wikiwand.com/uk/> (дата звернення : 7.02.2021).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Варченко І.* До основ наукового вивчення сучасних українських прізвищ // Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1968. С. 3–29.

2. *Масенко Л. Т.* Українські імена і прізвища. Київ : Наукова думка, 1990. 48 с.

3. *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1968. 257 с.

4. *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.

5. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.

REFERENCES

1. *Varchenko I.* (1968). To the basics of scientific study of modern Ukrainian surnames. *Redko Yu. K. Dovidnyk ukrayinskykh prizvyshch.* Kyiv : Radyanska shkola, pp. 3–29 (in Ukrainian).

2. *Masenko L. T.* (1990). Ukrainian names and surnames. Kyiv : Naukova dumka, 48 p. (in Ukrainian).

3. *Redko Yu. K.* (1968). Directory of Ukrainian surnames. Kyiv : Radyanska shkola, 257 p. (in Ukrainian).

4. *Redko Yu. K.* (1966). Modern Ukrainian surnames. Kyiv : Naukova dumka, 216 p. (in Ukrainian).

5. *Khudash M. L.* (1977). From the history of Ukrainian anthroponymy. Kyiv : Naukova dumka, 236 p. (in Ukrainian).

Yurii Pradid, Doctor of Philology, Prof.
Simferopol, Ukraine

**Patronymic surnames
(on the material of Ukrainian variants of Christian names)**

The article deals with the patronymic surnames derived from Ukrainian variants of Christian names which are the most widespread among anthroponyms. The review of Ukrainian scientists' papers dealing with studying various aspects of the anthroponymic microsystem "Patronymic surnames", the problems of their lexicographic processing has been done. The ways of patronymic surname formation from the most widespread masculine Ukrainian variants of Christian names are investigated on large factual material.

*As the analysis proves, the most substantial part of surnames has been formed from the Ukrainian variants of masculine Christian names. The popularity of names both masculine does not influence the productivity of surname formation. Sometimes a less spread name may form much more surnames than a more popular one. The overwhelming majority of surnames derived both from masculine names has been formed by means of suffixation (186 or 88,6 % with 210 surnames), 77 surnames of them with the help of two suffixes (51 surnames or 27,4 % of masculine names). Non-affixal way, i. e. the case when the surname is identical with the name, gave rise to 31 surnames (24 surnames or 12,9 % from masculine names). To derive surnames from masculine names 27 suffixes are used. The most widely used suffixes to produce surnames from masculine names appeared to be suffixes **-енк (-єнк)** – 22 surnames correspondingly, **-ук(-юк)** – 20 surnames and **-чук (-щук)**, – 18 surnames. 13 suffixes were used once to form surnames from masculine names: **-ин-, -юр-, -ют-, -юш-, -ицьк-, -очк-, -н-, -ун-, -аш-, -ан-, -ай-, -ур-, -ник.***

Keywords: *Ukrainian anthroponym, anthroponym microsystem, patronymic surnames, matronymic surnames, Ukrainian variants of Christian names, dictionaries of Ukrainian surnames.*

Стаття надійшла до редколегії 15.02.21

Наталія Стратулат, канд. філол. наук, доц.,
Національна академія внутрішніх справ, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-7738-4311>

АКТИВІЗАЦІЯ ТВОРЕННЯ ЖІНОЧИХ НОМІНАЦІЙ ЯК НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Присвячено питанню про розвиток лексико-семантичної системи української мови на сучасному етапі. З огляду на внутрішні (власне мовні) та зовнішні (соціальні) чинники мовної динаміки розглянуто інноваційні процеси у словниковому складі. Увагу приділено описові нових лексичних одиниць (репрезентованих у Словнику української мови у 20-ти томах) зі значенням особи жіночої статі, зокрема аналізу їхніх функційних і структурних особливостей. Визначено продуктивність фемінних новотворів у межах аналізованого словотвірного типу з відповідними дериваційними компонентами.

Ключові слова: динамізм мови, лексичні інновації, фемінітиви, лексико-семантична система, системність мови, соціальні фактори, лексичні інновації.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших передумов функціонування мови, як наголошують учені-лінгвісти, є її властивість рухатися та перебувати у стані перманентних змін. На кожному етапі існування мови розвиваються ті засоби і способи вираження, ті тенденції, які найбільше відповідають новим соціально-культурним завданням та умовам мовленнєвої комунікації, оскільки основним призначенням мовної системи є забезпечити запити суспільства, що нею користується. Динамізм мови як її онтологічна ознака є тим процесом, унаслідок якого реалізовується відповідність мовної системи змінним потребам комунікативної та пізнавальної діяльності людини [Коць : 43].

Натепер зміни в різних сферах життя соціуму (суспільно-політичній, науково-технічній, духовній, культурній та ін.) під впливом нових суспільних умов – утвердження України як незалежної держави, її входження до світових організацій, розширення міжнародних відносин, демократизація суспільства,

стрімкий науково-технічний прогрес – потребують модифікацій і вдосконалення мовних форм, породжують нові об'єкти називання та формують потребу в неологізмах. Під впливом значних соціальних зрушень змінилася й мовна компетенція членів комунікативного середовища, розширилося коло представників мовотворення.

Вивчення причин, напрямів, способів і форм мінливості в лексичному складі мови, безперечно, належать до важливих проблем лінгвістичної науки. З огляду на інтенсивність змін мовної поведінки суспільства нове осмислення подій чи явищ, що відповідають нинішнім настроям, дослідження питань кількісних і якісних перетворень у мові, а також відображення їх у словниковому арсеналі не втрачає актуальності.

Аналіз праць із теми дослідження. Питання мовної еволюції завжди було в колі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. Зокрема, Б. Ажнюк, Л. Булаховський, Ю. Дешерієв, О. Мельничук, В. Русанівський та ін. розглядали мову як процес суспільної діяльності й результат трансформацій у соціумі; В. Виноградов, В. фон Гумбольдт, Ф. де Сосюр, Н. Шведова та ін. досліджували внутрішні закони розвитку мови як системно-структурного утворення; динамічні аспекти розвитку лексико-семантичної системи стали предметом вивчення Л. Лисиченко, О. Тараненка, Д. Шмельова, Л. Щерби та ін.; модифікації в словниковому складі української мови останніх десятиліть репрезентовано в наукових працях А. Архангельської, М. Вакуленка, Н. Клименко, Є. Карпіловської, Д. Мазурик, А. Нелюби, Т. Радзієвської, Є. Редька, О. Стишова та ін. Оскільки мова перебуває в стані постійного розвитку, зазначені проблеми залишаються актуальними.

Об'єкт дослідження – інноваційні входження в системі української мови на сучасному етапі її розвитку. **Предмет дослідження** – дериваційні неологізми на позначення осіб жіночої статі.

Матеріал дослідження: реєстри тлумачного Словника української мови в 20-ти т. (СУМ–20) – перші 11 томів, а також

11-томного Словника української мови (СУМ–11) (у порівняльному аспекті).

Актуальність вибору проблеми визначила **мету дослідження**: проаналізувати інноваційні входження, зокрема фемінні номінації, у лексичній системі української мови на сучасному етапі її розвитку як результату впливу позамовних і внутрішньомовних чинників. Мета передбачила розв’язання таких **завдань**: визначити основні зовнішні й внутрішні чинники появи фемінних новотворів; з’ясувати, за допомогою яких словотвірних елементів (суфіксів) відбувається творення іменників зі значенням осіб жіночої статі; описати продуктивні дериваційні утворення з огляду на активні словотвірні моделі; з’ясувати сфери функціонування нових фемінітивів; схарактеризувати стилістичні видозміни інноваційних входжень.

Викладення основного матеріалу дослідження. Рухливість, гнучкість і відкритість мови найбільше проявляється в лексико-семантичній системі мови. “Словник – сфера в мові найбільш прониклива” [Сорокін : 14]. Він є особливо чутливим до змін навколишніх реалій, активно відображає різні види перетворень. Вплив соціальних факторів на мову найбільш повно й концентровано здійснюється через посередництво, розширення та розвиток її соціальної ролі. Суспільство, прагнучи через мовні механізми реалізувати свої комунікативні потреби, шукає найраціональніші засоби найменування. Як підкреслюють дослідники, “для більш адекватного відображення, відтворення й закріплення нових ідей і понять мова взагалі й лексика зокрема змушені перебудовуватися, поповнюватися новими компонентами” [Левицький :16].

Модифікації в лексиці відбуваються, нерівномірно реагуючи на ситуації в суспільстві. Існують періоди (до них належить і нинішня), для яких характерні інтенсивні перетворення суспільного життя в усіх його проявах. На сучасному етапі розвитку лексики української мови, зумовленого новими соціально-культурними завданнями й умовами мовленнєвої комунікації, з-поміж зовнішніх чинників, актуальність яких, безперечно, відображена в комунікативному просторі мови,

можна виокремити процеси демократизації та лібералізації суспільства, що породжують нові форми суспільних відносин. Нині ліберальне суспільство надало носієві мови “максимальну кількість” свободи у виборі слів і висловів [Архангельська : 27–28]: зі зміною суспільної ситуації відбувається закономірне оновлення словникового складу.

Варто зазначити, що найбільш повно й об’єктивно відображає зміни в лексичній системі мови тлумачний словник. Натепер Словник української мови у 20-ти томах – найавторитетніша лексикографічна праця, що характеризується вичерпністю подання мовного матеріалу, дає змогу провести багатоаспектне вивчення сучасної української мови, зокрема проаналізувати процеси неологізації мовного складу.

Дослідження інноваційних фемінних номінацій, проведене на фактичному матеріалі СУМ–20, показало, що останнім часом у мовленнєвій практиці користувачів мови можна спостерігати активність уживання номінацій жіночого роду: *дарувальниця, записувачка, каскадерка, конкурсантка, містянка, монотейстка, монтажерка, набувальниця, невтомниця, неопозитивістка, оскаржувачка* і под.

Це передусім засвідчує той факт, що нині роль жінки в суспільстві істотно змінилася. Поява багатьох фемінітивів (як нових, так і тих, що перейшли з пасивної лексики в активну, або мігрували стилістично) викликана зростанням активності та значення жінки в сучасному соціумі, виконанням нею таких функцій, які раніше були прерогативою чоловіків. Крім того, нині гостро постало питання гендерної рівності, утвердження нової ролі та прав жінки в усіх сферах життєдіяльності. Реакція лексико-семантичної системи на ці процеси ще раз підтверджує основне призначення мови – комунікацію і свідчить про її суспільну мотивованість. Окреслена першопочаткова функція й визначає спрямування мови на виконання нею соціальних замовлень та визначає напрям розвитку словникового складу [Русанівський : 5].

Збагачення лексичного фонду інноваціями зумовлюють фактори не лише зовнішнього, але й внутрішнього характеру. Пер-

шочергово це пов'язано з системним характером мови, із власними законами мови, внутрішніми ресурсами, які є потужною продуктивною силою лінгвальних змін. Мовні засоби у процесі функціонування пристосовуються до позначення нових реалій, розбудовуючи свій номінативний потенціал [Радзівська : 150]. Системна організація лексики, що ґрунтується на взаємозалежності елементів – це “адаптивна самоналаштовувана система, що здатна змінювати свої елементи, їхні властивості й власну структуру відповідно до потреб і умов комунікації та до референтів, які змінюються” [Арнольд : 107].

Системні характеристики також відображено в закономірностях словотворення та наявному словотворчому арсеналі засобів. Словотвірна система є тим внутрішнім чинником, що впливає на характер дієвого функціонування лексичних одиниць і стимулює відповідні інноваційні механізми у процесі оновлення українського лексикону. Як зазначає відомий мовознавець М. Шанський, кожна нова лексична одиниця, “що з'являється в лексиці мови, не може бути новоутворенням, що створене поза правилами та законами словотворення, системою й граматичним складом мови. Створене без дотримання названого слово буде мертвонародженим словом, непотрібним і безглуздим набором звуків” [Шанський : 163]. Функціонування словотвору як мікросистеми (у взаємодії та взаємозв'язках її елементів), тяжіння до словотвірної аналогії є тими внутрішніми ресурсами, що зумовлюють розвиток і вдосконалення мовної системи. Отже, усе нове, що вносять суспільні умови (які змінилися) у значення й вживання слів, підпорядковане внутрішній організації мови.

Внутрішні стимули мовного розвитку як рушійна сила є дієвими й щодо появи дериваційних інновацій на позначення осіб жіночої статі. Описуючи питання словотвірної та лексичної семантики фемінних номінацій, відомий український мовознавець О. Пономарів наголошує, що утворення жіночих відповідників чоловічого роду є онтологічною ознакою української мови, як і інших слов'янських мов [Пономарів : 185]. Думку щодо гнучкості дериваційного потенціалу української мови в аспекті творення іменників зі значенням жіночої статі висловлює також

І. Шпітько: “<...>питомі словотворчі афікси можуть вільно поєднуватися як із власними, так і із запозиченими твірними основами, не порушуючи в процесі деривації морфологічних законів і словотвірних норм. Тому є всі підстави вважати, що в сучасній українській мові фемінітиви можуть і будуть утворюватися від співвідносних назв осіб чоловічого роду” [Шпітько : 387]. Можливо, саме тому лексичні одиниці на позначення жіночої статі, зазвичай, мають відповідники на позначення чоловічих назв (що стали дериваційною передумовою фемінних назв): *автомоделіст – автомоделістка, автономіст – автономістка, науковець – науковиця, неореаліст – неореалістка, муштрувальник – муштрувальниця, охоронитель – охоронителька, обчислювач – обчислювачка*.

Словотвірна семантика та внутрішньомовна мотивація фемінітивів сучасної української мови пов’язана із суфіксальним способом. Творення іменників зі значенням жіночої статі відбувається за допомогою суфіксів **-к-(а)**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-(а)**. Правила творення слів-фемінітивів описано в чинному “Українському правописі” (редакція 2019 р.). Варто зазначити, що параграфа щодо словотворення іменників жіночого роду в попередньому виданні не було. Новий правопис (§ 32) фіксує, що найуживанішим є суфікс **-к-(а)**, бо він поєднуваний із різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* і под. Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадиця* та **-ень**: *учениця*. Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчиня, плавчиня, продавчиня*, на інший приголосний: *майстриня, філологиня; бойкиня, лемкиня*. Суфікс **-ес-(а)** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса* [Український правопис : 27].

Якщо звернутися до словника (СУМ–20), який репрезентує нові одиниці на позначення осіб жіночого роду, то можна констатувати, що за вищезазначеними моделями утворено багато інноваційних лексем. У межах аналізованого словотвірного типу розглянемо фемінні деривати.

Від іменників чоловічого роду за допомогою суфікса **-к-(а)**, який є найпродуктивнішим, з'явилися такі лексичні одиниці, зафіксовані у новому “Словнику української мови” у 20-ти томах: *африканіст* → *африканістка*, *абсолютист* → *абсолютистка*, *батутист* → *батутистка*, *бобслеїст* → *бобслеїстка*, *батерфляїст* → *батерфляїстка*, *лівоцентрист* → *лівоцентристка*, *неоглобаліст* → *неоглобалістка* (твірна основа із мотиваційним компонентом **-ист (-іст-, -їст-)**); *акціонер* → *акціонерка*, *байкер* → *байкерка*, *інженер* → *інженерка* (розм.), *корупціонер* → *корупціонерка*, *кілер* → *кілерка* (розм.), *лідер* → *лідерка*, *монтажер* → *монтажера* (складниками цього словотвірного типу є утворення від повних або усічених основ відповідних іменників чоловічого роду із суфіксом **-ер(-ер-)**); *махінатор* → *махінаторка*, *картотекар* → *картотекарка*, *містифікатор* → *містифікаторка* (деривати утворено від співвідносних назв чоловічого роду зі словотвірним елементом **-ор- і -ар-**) тощо. Одні із наведених лексем поповнюють словниковий склад найменуваннями професійних занять особи, її належності до соціальної групи, прихильності до певних політичних та релігійних поглядів, інші – спортивної діяльності або характеристичної оцінки жінки.

У межах словотвірного типу на позначення осіб жіночої статі поширеною в сучасній мові є модель із суфіксом **-иц(-ниц-)** (**а**): *автомандрівник* → *автомандрівниця*, *атакувальник* → *атакувальниця*, *байдарочник* → *байдарочниця*, *вертолітник* → *вертолітниця*, *вакуумник* → *вакуумниця*, *бальзамувальник* → *бальзамувальниця*, *дарувальник* → *дарувальниця*, *екскаваторник* → *екскаваторниця*. Ці деривати утворено від співвідносних назв чоловічого роду в такий спосіб: зазначений суфікс приєднується до усічених основ іменників-маскулінізмів із суфіксом **-ик- (-ник-)**. Фемінні новотвори входять до групи слів, що називають особу за сферою її професійної діяльності. Як бачимо, у самому інвентарі морфем закладено можливості, що використовуються для утворення слів: “система словотворення завжди перебуває в стані “бойо-

вої готовності” до породження нових слів, як тільки з’явиться потреба в таких словах” [Кузнєцова :155].

Малою активністю під час творення фемінних номінацій характеризується словотвірна модель із суфіксом **-ин-(я)**. Дериваційні утворення жіночих найменувань мотивовані іменниками чоловічого роду зі значеннями особи з основами на **-ець-**: *борець* → *борчиня*, *мистець* → *мисткиня*. Іменникові неологізми на позначення жіночої статі належать до групи лексики із загальною семантикою ‘особа за родом її діяльності’.

Непродуктивною у процесі творення фемінних номінацій визначено словотвірну модель із формантом **-ес-(а)** (від іменників чоловічого роду з основою на приголосний).

Вочевидь, і це демонструє ілюстрований матеріал, потенційний елемент мовної системи можна розглядати як реалізований у певних умовах: нове осмислення подій чи явищ, які відповідають настроям епохи та відбивають модні тенденції, часто стають запорукою актуалізації та закріплення в мовній практиці відповідних мовних форм [Коць : 49].

Аналізовані інноваційні лексичні одиниці свідчать про оновлення мовної системи через власний будівельний матеріал, а також про роль словотворення в постійному поступальному русі лексико-семантичної системи та виконанні завдання, яке ставить перед мовою соціум: “саме воно [словотворення – *Н. С.*] дозволяє мати відповідний розвитку суспільства словниковий склад” [Шанський : 131].

Заслуговує на увагу й лексико-семантична організація досліджуваних інноваційних жіночих номінацій. Оскільки всі елементи лексичного рівня мови взаємопов’язані та взаємозалежні, то будь-які зміни в словнику спричиняють зміни лексичної сполучуваності слів, а отже, перетворення в лексико-семантичній системі. Передусім це проявляється в лексико-тематичних групах, антонімічних, синонімічних та інших видах зв’язків [Лисиченко : 8].

Проаналізуємо групи слів, об’єднаних спільною лексичною семантикою ‘вид діяльності, рід занять, соціальні ролі й статус жінки тощо’.

Процес активізації творення фемінітивів позначився на розподілі тематичних груп. Зокрема, у межах інновацій на позначення осіб жіночого роду можна виокремити такі, що входять до наукової сфери, позначаючи відповідний рід занять жінки або її відповідний статус: *здобувачка, компаративістка, літературознавиця, мислителька, мовознавиця*.

Активне входження іменникових субстантивів на позначення 'особа жіночої статі' також спостерігається в групі слів, що характерні для спортивної галузі: *керліністка, кікбоксерка, каскадерка, культуристка, кролістка, мотогонниця, олімпійка*.

Окрему групу нових дериватів становлять одиниці з лексичною семантикою осіб жіночої статі, які займаються інтелектуальним видом діяльності: *відеожурналістка, інтерв'юерка (інтерв'юерка), медієвістка, медійниця*.

Не менш активна група слів на позначення фемінних одиниць, що відображають належність жінки в сучасному світі до виробничої діяльності: *виробниця, вагонниця, замітальниця, заморочувальниця, макетниця, операціоністка, опоряджувальниця*. Нові лексеми фіксують інформацію не лише про розвиток процесів створення матеріальних благ, необхідних для соціуму та пов'язаних із виробничими відносинами, а й про функцію жінки, яка безпосередньо бере активну участь у цих процесах.

Такі нові слова, як *карильйоністка, кларетистка, мисткиня, новелістка, неоімпресіоністка* відображають дієву роль жінки у відображенні дійсності в художніх образах, у творчій художній діяльності.

Варто згадати лексеми, що характеризують жінку як особу, яка обіймає керівну посаду або обстоює активну лідерську позицію: *автовласниця, банкірка (розм.), зачинателька, квартировласниця, лідерка, очільниця*.

Про розширення кола вподобань сучасної жінки свідчать наявні у словнику інноваційні одиниці, що відображають її прихильність до чогось: *автотуристка, автомототуристка, автомотолюбителька, кавоманка (розм.)*.

У словнику зафіксовано також новотвори, семантика яких має негативну конотацію. Це свідчить про різноплановість лексичних інновацій: вони відображають як різні аспекти життя,

так і різні оцінні характеристики особи: *законопорушниця*, *здирниця*, *клятвopорушниця*, *колабораціоністка*, *кривоприсяжниця*, *маразматичка*, *махінаторка*, *недоброзичливиця*.

Отже, активне входження в мову іменників-неологізмів на позначення осіб жіночої статі свідчить про взаємодію зовнішніх і внутрішніх факторів мовної динаміки. На цьому наголошують дослідники-лінгвісти, які вивчають розвиток лексико-семантичної системи української мови на сучасному етапі її функціонування: “Позамовні фактори сприяють динамічному продукуванню лексем цієї групи, що зумовлене постійною потребою номінації (нерідко прагматичного характеру) нових осіб, зокрема за належністю до певної соціальної групи, організації, об’єднання за певним типом занять і т. ін. чи якоюсь іншою специфічною особливістю. Внутрішньомовні ж чинники не перешкоджають входженню зазначених новотворів до лексичної системи української мови, оскільки процес деривації відбувається за наявними в українській мові словотвірними типами та моделями” [Стишов : 124].

Варто зазначити, що процес неологізації супроводжується стилістичним розподілом. Поряд з описаними вище загально-вживаними фемінними одиницями наявна ремаркована лексика. Вона представлена такими дериватами, як *банкiрка* (розм.), *баракольниця* (розм.), *валютниця* (розм.), *водійка* (розм.), *недбайливиця* (розм.).

Можливо, стилістична ремаркованість цих одиниць є тимчасовим явищем. І в період стрімких суспільних зрушень інтенсивність внутрішньосемантичних процесів у мові, зумовлена зовнішніми чинниками, змінить вектори актуалізації, переорієнтації чи активізації фемінних новотворів.

Уживані в СУМ–11 лексичні одиниці на позначення осіб жіночої статі зафіксовано зі стилістичною ремаркою – розмовне (розм.): *викладачка* (розм.), *лєкторка* (розм.). Проте нині ці слова стали звичними і прийнятними в мовленні (особливо в масмедіа), а тому варто говорити про їхню стилістичну міграцію (це репрезентує СУМ–20). Новий словник презентує ці одиниці як загально-вживані, стилістично немарковані слова. Мова є системно-структурним утворенням, а тому зазнає постійної перебудови

й стилістичної міграції: “Те, що живе в мові прихованим життям, те, чого немає в мовленні, але як натяк є в системі мови, проривається назовні в подібних явищах мовного новаторства, перетворюючи потенціальне в актуальне” [Винокур : 15].

Стилістичної переорієнтації зазнало також слово на позначення жіночої номінації *дипломатка*, зафіксоване у СУМ–11 із ремаркою – *рідко*. У новому СУМ–20 воно представлено з ремаркою *розм.* – розмовне. Це дає підстави говорити про те, що сьогодні одиниця *дипломатка*, функціонуючи в розмовному стилі, “піддалася” процесу активізації та перейшла з рідковживаної лексики до складу розмовної.

Висновки. Отже, огляд мовного матеріалу переконливо засвідчує, що в лексичній системі української мови на сучасному етапі її розвитку внаслідок впливу позамовних і внутрішньомовних чинників відбулося оновлення словника фемінними номінаціями. Передумовами появи нових фемінітивів, репрезентованих в СУМ–20, стали зовнішні (процеси демократизації, фемінізації суспільства, нові політичні орієнтири, утвердження нових ролей жінки в соціумі), а також внутрішні (мовні закони, системна організація мови, словотвірний потенціал) фактори.

Проаналізовані репрезентанти словника вказують, що інноваційні іменникові деривати зі значенням осіб жіночої статі відображають активність суфіксального способу словотворення. Схарактеризовані фемінні лексичні одиниці демонструють продуктивність суфіксів *-к-(а)* та *-иц-(я)*. Аналіз дериваційних утворень на позначення осіб жіночої статі дав змогу встановити основні сфери функціонування нових іменників (наукова, культурно-мистецька, медійна, виробнича, спортивна й ін.). Досліджувана лексика зазнала стилістичної міграції, зокрема переходу з розмовної лексики до загальноновживаної, з рідковживаної – до розмовної.

З огляду на проведене дослідження можна констатувати, що поява суфіксальних дериваційних новотворів на позначення осіб жіночої статі відображає потужний розвиток української мови на сучасному етапі її існування.

ДЖЕРЕЛА

СУМ–11 – Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/>

СУМ–20 – Словник української мови. Томи 1–11 (А–о́яснювати). URL : <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=57199&page=1> 822

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арнольд И. В.* Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сборник научных трудов. Москва : Флинта, 2019. 448 с.

2. *Архангельська А. М.* До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби : традиція і сучасність // Мовознавство. 2013. № 6. С. 27–40.

3. *Винокур Г. О.* Маяковский – новатор языка. Москва : ДомКнига, 2009. 152 с.

4. *Коць Т.* Аксіологічний і часовий виміри мовної норми // Українська мова. 2017. № 4. С. 42–50.

5. *Кузнецова Э. В.* Лексикология русского языка : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1989. 216 с.

6. *Левицький А. Є.* Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі англійської мови) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2005. Вип. 23. С. 16–22.

7. *Лисиченко Л. А.* Лексикология современной украинской мови. Семантична структура слова. Харків : Харківський університет, 1977. 114 с.

8. *Пономарів О. Д.* Іменники жіночого роду у назвах за професіями // Філософсько-антропологічні студії : Спецвипуск. Київ, 2001. С. 183–186.

9. *Радзівєвська Т. В.* Дискурсивні аспекти динаміки української мови в контексті активних мовних процесів у слов'янському світі // Мовознавство. 2013. № 2–3. С. 149–162.

10. *Русанівський В. М.* Мова і суспільний процес // Мова і процеси суспільного розвитку. Київ : Наукова думка, 1980, С. 17–23.

11. *Сорокин Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка 30–90 годов XIX века. Москва–Ленинград : Наука, 1965. 565 с.

12. *Шишов О. А.* Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 388 с.

13. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 282 с.

14. *Шанский Н. М.* Лексикология современного русского языка : учебное пособие. Москва : Либроком, 2009. 312 с.

15. *Шанский Н. М.* Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. Москва : ГУППИ, 1954, 310 с.

16. *Шнітько І. М.* Фемінітиви з формантом *-ка* в українській і словацькій мовах // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. 2010. Т. 18. Вип. 16. С. 383–388.

REFERENCES

1. *Arnold I. V.* (2019). Semantics. Stylistics. Intertextuality . Moskva : Flinta, 448 p. (in Russian).

2. *Arkhanhelska A. M.* (2013). On the problem of word-forming feminization in the Ukrainian language of modern times : tradition and modernity. *Movoznavstvo*, no 6, pp. 27–40 (in Ukrainian).

3. *Vinokur H. O.* (2009). Maiakovsky is an innovator of language. Moskva : DomKniha, 152 p. (in Russian).

4. *Kots T.* (2017). Axiological and temporal dimensions of the language norm. *Ukrainska mova*, no 4, pp. 42–50 (in Ukrainian).

5. *Kuznetsova Ye. V.* (1989). Lexicology of the Russian language: a textbook for philological specialties of the universities. Moskva : Vysshaya shkola, 216 p. (in Russian).

6. *Levytskyi A. Ye.* (2005). Current problems of neology development (based on English). *Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko*, vol. 23, pp. 16–22 (in Ukrainian).

7. *Lysychenko L. A.* (1977). Lexicology of the modern Ukrainian language. Semantic structure of words. Kharkiv : Kharkivskiy universytet, 114 p. (in Ukrainian).

8. *Ponomariv O. D.* (2001). Feminine nouns in names by profession. *Filosofsko-antropolohichni studii : Spetsvypusk*. Kyiv, pp. 83–186 (in Ukrainian).

9. *Radziievska T. V.* (2013). Discursive aspects of the dynamics of the Ukrainian language in the context of active language processes in the Slavic world. *Movoznavstvo*, no 2–3, pp. 149–162 (in Ukrainian).

10. *Rusanivskiy V. M.* (1980). Language and social process. *Mova i protsesy suspilnoho rozvytku*. Kyiv : Naukova dumka, pp. 149–162 (in Ukrainian).

11. *Sorokin Yu. S.* (1965). Development of the vocabulary of the Russian literary language in the 30–90s of the XIX century. Moskva–Leninhrad : Nauka, 565 p. (in Russian).

12. *Styshov O. A.* (2003). Ukrainian vocabulary of the late twentieth century (based on the language of the media). Kyiv : Vydavnychi tsentr KNLU, 388 p. (in Ukrainian).

13. Ukrainian spelling (2019). Kyiv : Naukova dumka, 282 p. (in Ukrainian).

14. *Shanskyi N. M.* (2009). Lexicology of the modern Russian language : a textbook. Moskva : Lybromkom, 312 p. (in Russian).

15. *Shanskyi N. M.* (1954). Essays on Russian word formation and lexicology. Moskva : HUPPY, 310 p. (in Russian).

16. *Shpitko I. M.* (2010). Feminities with the formant *-ka* in Ukrainian and Slovak. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Movoznavstvo*, part. 18, vol. 16, pp. 383–388 (in Ukrainian).

Natalia Stratulat, Candidate of Philology, Doc.
National Academy of Internal Affairs, Kyiv

Activation of creation of women's nominations as a new stage of development of the Ukrainian language

The article is devoted to the topical issue of the development of the lexical and semantic system of the Ukrainian language at the present stage.

Constant significant transformations in society require changes and improvements in language forms, as language must meet the needs of people who use it. Today, this issue has become very relevant, as rapid changes in society, especially economic, political, cultural, rapid development of science, the establishment of Ukraine as an independent democracy, led to innovative processes in the modern Ukrainian language. Therefore, the issues of the functioning of new words in modern discourse, as well as the reasons and methods of their appearance, are important at the current stage of the development of the Ukrainian language.

It is noted that one of the manifestations of the reflection of the corresponding changes in the language system today is the functioning of parallel forms of nouns to denote a person: feminine forms are actively appearing along with the existing masculine forms.

It is determined that the prerequisites for such shifts in the lexical system are the reasons of external (social) and internal (proper linguistic) nature. External factors include, first of all, democratization and liberalization of

society. In fact, the “new idea” of establishing a “new woman” in society by rethinking the meaning of her role, defining her rights, and consolidating her functions contributed to the emergence of new lexical units with appropriate semantics. The internal factors of the constant development of language are primarily related to its systemic nature: all the elements in the language system are interconnected and interdependent. The system of the Ukrainian word formation is organized in such a way that under any social changes, the powerful derivational material of means (both own and borrowed) becomes the basis for the emergence of new lexemes.

It is determined that the formation of nouns with the meaning of the feminine occurs with the suffixes -к-, -уц- (я), -ин- (я), -ес-, where the first two are most active. Within the framework of the considered word-formation type with the corresponding derivational components, innovative lexemes are described. At the same time, the productivity of feminine neoplasms was determined. Thematic groups of lexical units for designating feminine persons are characterized. New formations are distributed by occupation, the sphere of professional activity, the status that a woman occupies according to her profession.

Keywords: *dynamism of language, lexical innovations, feminine, lexical-semantic system, systematic language, social factors, lexical innovations.*

Стаття надійшла до редколегії 15.03.21

УДК 811.161.2'373.21

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).61-74](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).61-74)

Юлія Браїлко, канд. філол. наук, доц.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, Полтава
<https://orcid.org/0000-0001-5203-7479>

ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ ТОПОНІМА ЧОРНОБИЛЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Проаналізовано явище трансонімізації топоніма Чорнобиль в українському узусі та поетичному дискурсі. Доведено, що від нього за традиційною метонімічною моделлю “місце [місто] події → подія” утворений омонімічний хрононім, зокрема такий його різновид, як катастрофонім чи – вужче – екситіонім (найменування катастрофи світового масштабу). Наголошено, що дослідники семантико-асоціативного розвитку оніма Чорнобиль не простежили явища трансонімізації.

Установлено, що в українському поетичному дискурсі функціують як топонім Чорнобиль, так і утворений унаслідок трансонімізації однойменний хрононім, простежено особливості їхньої парадигматики. Виявлено випадок подальшої трансонімізації катастрофоніма, від якого утворено відповідний зоонім.

Ключові слова: трансонімізація, онім, топонім, хрононім, катастрофонім, екситіонім, Чорнобиль, поетичний дискурс.

Явище трансонімізації дослідники цілком слушно називають ономастичною універсалією, оскільки воно властиве багатьом мовам [Яковенко : 6]. Трансонімізаційні процеси вивчали такі лінгвісти, як О. Карпенко, Ю. Карпенко, Г. Лукаш, В. Неклесова, Є. Отін, М. Торчинський, Т. Чуб, М. Яковенко й ін.

Трансформаційний потенціал онімів зумовлений передусім розширенням семантичного обсягу, рухом від полісемії до омонімії [Неклесова : 140], у його основі перебуває метафора або метонімія [Яковенко : 7]. Український поетичний дискурс засвідчує частотні випадки переходу онімів в інший розряд, наприклад: *Полтава* (ойконім) → *Полтава* (хрононім, катастрофонім); *Крути* (станціонім) → *Крути* (хрононім, катастрофонім):

*Був дух його (Богдана) біля Полтави, / Де кров чорніла, як ропа.
/ Під Крутами шукав він слави / І смерті – в куренях УПА; Очі
твої вже сіль прожерла, / Бо маси Полтаву, Базар і Крути,
/ Може, справді ти ще не вмерла, / Якщо жадаєш мене почути*
(Д. Павличко).

Актуальність статті пов'язана з недостатністю вивчення впливу трансонімізації на створення художньої образності. Крім того, цікавим видається простеження органічного зв'язку поетичного дискурсу з узуальними тенденціями переходу онімів в інші розряди. “Цілком закономірно, що трансонімізація, яка інтенсивно відбувається у мові, відбилася в художньому мовленні. У рамках літературного твору вона перетворюється в ефективний засіб поетики”, – пише Т. Чуб [Чуб : 122].

Мета розвідки – з'ясувати особливості процесу трансонімізації топонімів в узуальному вжитку й дослідити його в українському поетичному мовленні на прикладі власної назви *Чорнобиль*.

“Часто завдяки ЗМІ відбувається зміщення, розмивання меж онімних полів (сфер співвіднесеності імен), руйнування узвичаєної ієрархії власних назв, – зазначає М. Торчинський. – Імена з одних систем через метонімічні зв'язки підсистем потрапляють в інші (так, власні назви *Хіросіма, Нагасаки, Чорнобиль* ідентифікують і міста, і катастрофи, пов'язані з ядерними вибухами)” [Торчинський 2009 : 88]. І тут постає проблема визначення лексичного статусу та місця в онімній системі власної назви *Чорнобиль*, уживаної на позначення катастрофи.

Ю. Карпенко з опертям на дослідження психолінгвістів указує, що внаслідок трансонімізації реалізується переходовий тип між полісемією та омонімією, коли, з одного боку, “слова перестають бути виразниками семем одного слова”, тобто полісемія перестає існувати, “але омонімія ще не реалізується, тобто мотиваційні відношення твірного й похідного слова ще не втрачаються” [Карпенко 1990 : 36]. Учений доводить, що трансонімізація й онімізація “становлять собою найпоширеніші, масові різновиди застосування лексико-семантичного способу словотвору”, унаслідок якого виникають нові назви [Карпенко 1990 : 36]. Р. Абрамов пояснює динаміку руху власних назв “з одного

класу слів в інший <...> не чим іншим як перенесенням – способом вираження пов’язаних одна з іншою властивостей, тобто назва однієї властивості, яка постійно виступає спільно з іншою, переноситься на іншу” [Абрамов : 19].

Не зовсім аргументованим видається твердження Г. Лукаш про набуття топонімом *Чорнобиль* (пряме значення – “мертве місто в Україні” [Лукаш : 254]) узуальних інтерлінгвальних конотацій: “1. Трагедія, катастрофа, лихо. 2. Екологічна катастрофа. 3. Аварії, пов’язані з атомною енергетикою” [Лукаш : 254]. На нашу думку, варто акцентувати на іншому: появі внаслідок трансонімізації нової онімної одиниці, зокрема однойменного катастрофоніма (різновиду хрононіма).

Нам імпонують погляди С. Реммера, О. Карпенко, Р. Абрамова, які, по-перше, розмежовують топонім *Чорнобиль* і відповідний катастрофонім, по-друге, не розглядають останній у рамках топонімії, а вважають його відтопонімним різновидом хрононімів [Реммер : 14], оскільки “денотати катастрофонімів можуть номінуватися і як події, а не тільки як фізичні явища” [Торчинський 2008 : 270]. Ідеться про те, що “топонім за формою (просторове позначення) стає хрононімом за змістом (темпоральне позначення)” [Карпенко 2006 : 175]. Р. Абрамов цілком слушно вважає відповідну топонімно-хрононімну пару (“*Чорнобиль* «місто в Україні» і *Чорнобиль* «назва, на позначення подій 1986 року»”) міжонімними омонімами [Абрамов : 20]. За висновком О. Карпенко, лінійні хрононіми-назви найістотніших, наймасштабніших подій часто походять саме від топонімів, оскільки для мовців вагоме значення має відповідне місце [Карпенко 2010 : 119–120]. Перегукуються з наведеними вище поглядами вчених думки В. Неклесової, яка аналізує перехід топоніма *Чорнобиль* у хрононім, застосовуючи теорію ментальних просторів [Неклесова : 143].

М. Торчинський, уналежнюючи катастрофоніми до розряду хрононімів як різновиду ідеонімів [Торчинський 2008 : 551], класифікує їх на дві великі групи – натурал- і техно-катастрофоніми [Торчинський 2008 : 270]. Таке кваліфікування видається доволі суперечливим: екситіонім (тобто найменування

катастрофи світового масштабу) *Чорнобиль*, ужитий у значенні “Чорнобильська трагедія”, недоречно, на наш погляд, ототожнювати з власними назвами денотатів розумової, ідеологічної та художньої сфер людської діяльності [Торчинський 2008 : 437]. Загалом уключення всіх хрононімів до ідеонімів не враховує строкатого складу перших.

Онім *Чорнобиль*, що називає техногенну катастрофу світового масштабу, належить, безперечно, до техно-катастрофонімів, зокрема екситіонімів. Звісно, він має безпосередній зв'язок із топонімом, денотатом якого є місце аварії, проте вже давно функціює як окрема мовна одиниця з осібним значенням. “Саме техно-катастрофоніми з'являються зрідка, як, наприклад, *Чорнобиль*, – зазначає О. Карпенко. – Загальновідомою є назва *Хіросіма*, причому не як топонім, велике місто в Японії, а як хрононім, бо там уперше не на спеціальний полігон, а на живих людей американці скинули атомну бомбу. *Нагасакі* – теж японське місто, на яке було незабаром скинуто другу бомбу, але як хрононім ця назва вживається не так часто, бо це вже друга подія, трагічність якої затьмарюється жахом *Хіросіми*” [Карпенко 2010 : 117].

Вивчаючи семантико-асоціативний розвиток номінації *Чорнобиль* у мові української поезії другої половини 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст., дослідники залишили поза увагою трансонімізаційні процеси. Г. Сюта, аналізуючи семантичну динаміку відповідного топоніма, простежила “процес вербалізації семантично-асоціативних моделей *Чорнобиль* – аварія, *Чорнобиль* – зона, *Чорнобиль* – біль, лихо, трагедія, *Чорнобиль* – лихо, смерть, що експлікують формування відповідної константи сучасної мовної свідомості” [Сюта : 49]. Не зважила на існування окремого хрононіма *Чорнобиль* і І. Гоцинець – дослідниця асоціативно-семантичного поля “Чорнобиль” у художньому дискурсі. Вона помітила, що “в українській літературній мові кінця ХХ ст. спостережено істотне розширення семантичного ареалу” відповідної номінації, що “набула статусу константи сучасної української мовно-поетичної свідомості, репрезентованої у різновекторних асоціативно-образних зв'язках” [Гоци-

нець : 18]. Водночас І. Гоцинець зафіксувала різноплановість “способів концептуалізації смислового наповнення” відповідної власної назви: назва міста, назва-асоціатив техногенної катастрофи; назва-асоціатив трагічних подій в асоціативно-образному ряді із домінантною семою ‘біда, тривога’; метафорична назва мешканців міста; назва-асоціатив України, метонімія, утворена за моделлю “країна – місто” [Гоцинець : 14]. Серед ойконімів розглядає назву *Чорнобиль* також Г. Панчук, зазначаючи, що в поезії О. Пахльовської він “виступає синонімом трагедії українського народу” [Панчук : 140].

За нашими спостереженнями, український поетичний дискурс фіксує як топонім (ойконім) *Чорнобиль*, так і утворений унаслідок трансонімізації однойменний хрононім (катастрофонім, екситіонім). Поява топоніма *Чорнобиль* у поетичних текстах зумовлена катастрофою на Чорнобильській АЕС: його вжиток супроводжуваний відповідними змістовими прирошеннями, зокрема такими значеннями:

– ‘місце аварії, небезпеки’: *На вокзали, в лікарні, у безвість... / Із Чорнобиля. З Прип’яті. Звідки?.. / Розтривожено вуликів безліч – / невидимого стишени свідки; ...Певне, хлопці – з машини й в машину!.. / А Київ довкола в фонтанах хлюпоче. / А їм – на Чорнобиль дорога полинна* (С. Йовенко); *Вибух стався вночі, а на ранок, о восьмій, / дружина повезла його саме в Чорнобиль* (С. Бондаренко); *Пролітаючи над Чорнобилем, / винозорий янгол / підніс до вуст / свою задумливу сурму / й заціпенів від жаху* (В. Кордун);

– ‘безлюдне / покинуте місто’: *Недавно в Чорнобилі дикий кабан / переходив вулицю біля аптеки. / Людей нема, а яблуни цвітуть. / І мертва річка зблискує, як ртуть; Летить лелека над Чорнобилем, / нікому діток не несе* (Л. Костенко); *Але казки залишили Чорнобиль. / І древо людства щедро обліта / листками золотої проби* (І. Жиленко);

– ‘зона відчуження / лиха’, яке розширює локативні межі топоніма: *Рушаєм: я в Чорнобиль, / ти – в Париж, / поєднані єдиним небозводом. / Там, в зоні, й в смерті спокою нема: / горять ліси, хати і кладовища...; Коли ж і вірші виходять на суд –*

/ втомленим зоною людям – відозва. / А із **Чорнобиля** / гірко несуть / серцю записку: / СПАСИБІ – ЗА СЛЪОЗИ!.. (С. Йовенко); **Чорнобиль**. Зона. Двадцять перший вік (Л. Костенко); На **Чорнобиль** журавлі летіли, / З вирію вертались навесні. / Як сніжниця, попелище біле / Розвівалось в рідній стороні. / Там згоріли гнізда і гніздечка, / Поржавіла хвоя і трава (Д. Павличко); Тепер тут зона, а була земля. / Тут був чорнозем, а тепер – **Чорнобиль** (О. Пахльовська);

– ‘радіація’: В **Чорнобилі** кульбаби ще цвітуть, / у Прип’яті – кульбаби посивілі. / Проміння тут прострілює навиліт, / й гортані труту невидиму п’ють (С. Йовенко); Поборов ти (Микита Кожум’яка) проклятого Змія, / а тепер поможи, побори / отого, що з **Чорнобиля** віє, / додає нам біди і жури (В. Базилевський); як хмара / пішла на нас із **Чорнобиля** / казали не можна сидіти надворі (В. Кордун); і своя у нас слава й неслава, / І своя **під Чорнобилем** / в стронції чахне трава (Н. Баклай);

– ‘життя’, ‘смерть’: У **Чорнобилі** вишні цвітуть, / У Опаничах білється хата... / Хто вертає на хресну путь – / не боїться вмирати (С. Йовенко).

Увиразнюючи конотативне значення трагедії, поети надають топоніму **Чорнобиль** персоніфікований вимір: Те світло не зна ні кордонів, ані заборон. / Воно проникає під кітель, і шкіру, і попіл / І важко іде в спночілий від горя **Чорнобиль** (Б. Олійник); Та **Чорнобиль** вічно берегтима / хрест своєї чорної біди; Спить **Чорнобиль**, приспаний олжею, / Як в гіпнозі: велено – і спить (І. Гнатюк). Зауважимо, що антропонімною метафоризації подеколи зазнає також катастрофонім **Чорнобиль**: **Чорнобиль** / молодикові гнота вкрутив, / накрив середину Європи тінню... (М. Самійленко); Та я в очі твої незмигну, / Незнищимо, катюго, дивлюсь (І. Драч. “**Чорнобилю**”).

Релігійне світосприйняття зумовлює дві протилежні тенденції – до сакралізації ойконіма **Чорнобиль** через метафоричний асоціативний зв’язок з Ісусом Христом (Господи, прости: / Четвертий рік розіпнутий **Чорнобиль** / Ніяк не може захисту знайти (І. Гнатюк)) і до його демонізації через застосування історичної алюзії (І, наче печеніг, на Прип’яті **Чорнобиль** / п’є

українську кров із черепа Христа... (Є. Гуцало)) або ототожнення з пеклом (*Спокуту свою попри сонмища душ / Поніс у розверзнуте пекло – в **Чорнобиль*** (Р. Лубківський)). Асоціативний зв'язок із пеклом простежуємо також в омонімічного катастрофоніма: – *О Боже Великий... мій Боже... мій Боже... / Дай певність на радість, умнож наші сили, / аби підняли ми обпалені крила, / Щоб швидше минувся час лиха й випроби, / щоб змився дощами пекельний **Чорнобиль**...* (П. Мовчан).

У поетичному дискурсі знайшла часте відображення й узуальна трансонімізація топоніма *Чорнобиль*, здійснена на основі утрадиційненої метонімічної формули “місце [місто] події → → подія”: *Був і **Чорнобиль**, і парад, / Фанфари й лементи – навзаєм* (І. Гнатюк); *Була в нас колись страшна катастрофа: / **Чорнобиль!*** (Н. Дичка). У художніх текстах виразно оприявлено часову семантику катастрофоніма *Чорнобиль* за допомогою різних засобів, насамперед: а) темпоральних прийменників зі значенням передчасу й післячасу: *боже, як і до **Чорнобиля**, – / темний безум життя в темних водах гойда комиші* (В. Базилевський); *Молоді лелечата, / що вилупились і чудом вижили / після **Чорнобиля**, / знають набагато більше, / ніж їхні прародичі* (Н. Дичка); б) зіставлення з темпоральною лексемою: *Ми – доба, а їй подоба – / Це **Чорнобиль**. Ми в ньому винні* (Р. Лубківський). І. Драч, удаючись до поетичних узагальнень, у вірші “*Чорнобилю*” значно розширює часові рамки семантики цього оніма – від 1933 до дати написання вірша: *Ти десь родом із тридцять третього, / Ти прицільно ламав мій хребет / <...> / Я тебе таки перечорнобилю, / Передивлюсь і передую – / Я твоєму проклятому шнобелю / Ще засвічу полин-зорю!..*

Природно, що аналізований катастрофонім виявляє стійкий асоціативний зв'язок зі смертю, як-от: *<...> нам “правдівська” стаття / Подарувала дві гвоздики. / Не три, як лічило б, а дві (гвоздики): / Зловісний натяк на **Чорнобиль** <...>; <...> Господи, не дай же, щоб **Чорнобиль** / Всіх живущих смертю покарав!; А дуб усох. **Чорнобиль**, мов сірому, / Приніс у жертву долі і його* (І. Гнатюк); *Всі, хто живі й **Чорнобилем** не вбиті, / Не спалені в реакторі тривог, – / на коні, хлопці!* (Є. Гуцало).

Традиційними для поетичного вжитку катастрофоніма *Чорнобиль* є актуалізація сем, які засвідчують близькість референта власної назви з відповідними природними стихіями: 'вогонь' (*Уже давно танцюємо над прірвою, / Де гиблий знак Чорнобиля горить* (Б. Олійник)), 'вітер' (*Байдуже хто ти – раб чи президент. – / Убивчий стронцій вибору не робить. – / Смертельним смерчем зробиться Чорнобиль, / Красу життя руйнуючи ущент; По цілій землі Чорнобиль / Розвіяв його (цезій), як прах* (І. Гнатюк); *І тільки страшно думати – Чорнобиль. Мов чорним вітром душу обпече* (О. Пахльовська)).

Хрононім *Чорнобиль* виявляє також значення масштабного лиха – всеукраїнського (*накрив мою землю Чорнобиль* (В. Базилевський)) або світового (*Чорнобиль* (обернули) – *в страх планетного похову* (Д. Павличко)). Із метою посилення іронії О. Ірванець зменшує масштаби катастрофи, застосовуючи літоуту: *Нам не стане на заваді / Вибух ядерний в Неваді, / Бо у нас Чорнобиль є – / Хоч маленьке, та своє!...*

Часто екситіонім *Чорнобиль* ужито в контексті з іншими катастрофонімами, які об'єднуються значенням 'ядерний вибух' і маркують події, що істотно вплинули / впливають на розвиток людства: *Ще не ввижавсь тоді Чорнобиль нам, / та в лейкоміях – луни Хіросіми* (С. Йовенко); *Нам не допоможе Хіросіма й Чорнобиль, / Бо в наших серцях вже немає небес* (Д. Павличко); *Потім, як усі ми, / почула раптом дзвони Хіросіми. / А потім дзвін Чорнобиля. І зону. / І серце дзвону в попелі руїн. / І Фукусіму, де вже й не до дзвону. / Який він буде, наш наступний дзвін?!* (Л. Костенко).

Символізація катастрофоніма *Чорнобиль* стає поштовхом до його деонімізації, яка, проте, остаточно не завершена й виявляється зазвичай через плюральну, рідше сингулярну форму та орфографічно: *Всього було на нашій Україні, / Але таких чорнобилів, як нині, / Ще не було, Богдане, іспокон* (Б. Олійник); *Ми у любові молимося за них, / За всі людські чорнобилі і скверни; Давно, мов зірвана печать, / Мораль утратила значимість, і на путі несповідимій / Німі чорнобилі кричать; Поставлю не букетика – хреста, / Нехай той хрест в красу перероста. / Бо*

після всіх **чорнобилів** мені / Ніякі вже нукліди не страшні (І. Гнатюк); *мабуть ніхто / ніяка сила / не зможе зупинити / цей вселюдський порив / до самознищення: / і хіросіми й нагасакі / й чорнобиля / для нас не досить – / нам хочеться іще чогось такого / щоб аж зойкнув Бог* (В. Кордун).

У поезії І. Драча “Чорнобиль по-міланськи” засвідчуємо процес іншої трансонімізації: катастрофонім *Чорнобиль* → зоонім *Чорнобиль*, супроводжений експлікацією внутрішньої форми слова: *Радіація в сизій капусті, / У цвітній, у петрушиці, у моркві... / <...> / Чорно-білий бичок звівсь на ноги – / Назвали його Чорнобилем*. Помітний рух цього катастрофоніма й у напрямках до прагматонімії (зокрема Є. Гуцало застосовує емоційно-експресивне зіставлення *Крематорій нації – Чорнобиль..*, підсилюючи його сполукою *покійниця Вкраїна*) та ідеонімії (*Духовний Чорнобиль давно вже почався, а ми іще тільки його боїмось* (Л. Костенко)).

Поетичне мовлення тяжіє до ступінчастого індивідуально-авторського розгортання семантики оніма *Чорнобиль*, супроводжуваної обов’язковою сакралізацією чи, навпаки, демонізацією його референта. Наприклад, у вірші Б. Олійника “Зустріч з Архистратигом” відбувається рух власної назви із хрононімною зони у сферу прагматонімії, а далі – міфонімії: *Та ще й Чорнобиль всунули під стріху / А він, як змії, прокрався до грудей... У поезії В. Кордуна “Плач по землі поліській” відбито процес поступової трансонімізації ойконім → катастрофонім*. Тут топонімне значення експліковане лексемою *місто*, а хрононімне створене насамперед завдяки сакралізації. Ще з часу аварії на Чорнобильській АЕС помічено паралелі між цією подією та біблійним пророцтвом: *“І засурмиє третій Ангол, і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато з людей повмирили з води, бо згіркла вона...”* (Об’явлення св. Іоанна Богослова. 8: 10–11). Відсилає до Святого Письма й В. Кордун, актуалізуючи лексеми *чорнобиль* (полин), *Апокаліпсис*, *Сьома Печать*, *янгол*, *Страшний Суд*:

Чорнобиль-чорнобиль,
древнє невітшине місто,
чому тобі так роковано:
стати брамою
в *Апокаліпсис*?

Чорнобиль-чорнобиль,
ти один на землі,
а ще другий такий же
гряде у хмарах.

Чорнобиль-чорнобиль,
чи не ти та *Сьома Печать*,
яку янгол має зламати
перед *Страшним Судом*?

Чорнобиль-чорнобиль,
хай тебе Прип'ять змиє
і знесе у незвідане море,
де немає межі
між водою і небом.

Чорнобиль-чорнобиль,
хай тебе люди забудуть,
зарости назад полином,
і я в твоїй серцевині
заросту полином
непроглядним.

У В. Кордуна екситіонім *Чорнобиль* має два референти – один пов'язаний із земним буттям, а інший – із небесним (*ти один на землі / ще другий такий же / гряде у хмарах*). Л. Костенко також надає цій власній назві кількісної характеристики: створений поеткою образ *Чорнобиль-2* з однойменної поезії постає як ще одна вселенська катастрофа, уособлення згубної сили “цивілізації, яка породила антицивілізаційний ефект *Чорнобиля*” [Філат : 168]: *Лиш мілітарним привидом епохи / “Чорнобиль-2” над лісом проплива. / <...> / Вже навіть ржавим залишком локацій / він може думать тільки про війну. / Не*

ясні зорі і не тихі води. / На всі ліси нікого і ніде. / А він стоїть.
Він цар Антиприроди. / І на вітрах антенами гуде.

Своєрідно обігрує омофони *Чорнобиль* і *чорнобиль*, топонімно-хрононімну омоніміїність Д. Павличко у вірші “Чорнобиль – місто чи трава...”, маркуючи це відповідними лексемами – *місто, трава; місто, катастрофа: Чорнобиль – місто чи трава, / Чи смерть, чи лиш пересторога? / Душе, допоки ти жива, / В собі шукай і правди, й Бога! / Ти знаєш добре – звідкіля / Прийшла ця темна катастрофа*. Наслідком такої поетичної гри із семантикою стає послідовне набуття назвою *Чорнобиль* ознак хрононіма, також прагматонімного та символічного значень, контамінованих у слові *хрест*, та оронімного й символічного, утілених у бібліїзмі *Голгофа: Чорнобиль – це твоя земля, / Твій хрест важкий, твоя Голгофа*.

Зауважимо, що релігійне світобачення відбилося й у наданні катастрофоніму *Чорнобиль* значення покарання за гріх, наприклад: *І Божий гнів Чорнобилем своїм / Впаде на нас, розверзнутий громово; Як Божий гнів, Чорнобиль / Тяжєє над усім* (І. Гнатюк).

Отже, на прикладі оніма *Чорнобиль* можемо спостерігати зв’язки поетичного дискурсу з узуальними тенденціями трансонімізації та специфіку індивідуально-авторського підходу до творення нових власних назв таким шляхом. Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні процесів трансонімізації інших власних назв у художніх текстах, у встановленні явищ оказіональної трансонімізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамов Р. А.* Міжонімна омонімія (омонімія власних назв) в сучасній українській мові // Записки з ономастики. 2013. Вип. 16. С. 18–23.
2. *Гоцинець І.* Асоціативно-семантичне поле “Чорнобиль” у сучасному українському художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 22 с.

3. *Карпенко О. Ю.* Проблематика когнітивної ономастики. Одеса : Астропринт, 2006. 326 с.

4. *Карпенко О.* Хрононімічна трансонімізація топонімів // Записки з романо-германської філології. 2010. Вип. 25. С. 116–121.

5. *Карпенко Ю. О.* Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт // Шоста республіканська ономастична конференція : тези доп. і повід. Одеса : ОДУ, 1990. С. 35–57.

6. *Лукаш Г.* Словник конотативних власних назв. Вінниця : ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2015. 392 с.

7. *Панчук Г.* Власні назви в поезії Оксани Пахльовської // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство. 2014. Вип. 1 (23). С. 138–141.

8. *Неклесова В. Ю.* Трансонімізація з погляду когнітивної метонімії // *Studia Slavica* : зб. наук. праць. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2009. № 10 : Ономастика. Топоніміка. С. 140–144.

9. *Реммер С. А.* Хрононимы как особый разряд собственных имен : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Донецьк, 2005. 19 с.

10. *Сюта Г.* Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості // Мовознавство. 2007. № 4–5. С. 44–49.

11. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

12. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови. Ч. 2 : Функціонування власних назв : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2009. 394 с.

13. *Філат Т.* Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття друга) // Проблеми сучасного літературознавства. 2018. Вип. 27. С. 165–175.

14. *Чуб Т.* Трансонимизация как явление языка и средство поэтики ономов. Ономастичні науки. 2006. № 1. С. 121–128.

15. *Яковенко М. В.* Трансонімізація як ономастична універсалія // Λογοςόνομαστικη : наук. журн. Донецьк, 2009. № 1 (3). С. 6–8.

REFERENCES

1. *Abramov R. A.* (2013). Interonym homonymy (homonymy of proper names) in the modern Ukrainian language. *Zapysky z onomastyky*, vol. 16, pp. 18–23 (in Ukrainian).

2. *Ghocynej I.* (2010). Associative-semantic field ‘Chernobyl’ in contemporary Ukrainian artistic discourse. Extended abstract of candidate’s thesis. Kyiv, 22 p. (in Ukrainian).

3. *Karpenko O. Ju.* (2006). Problems of cognitive onomastics. Odesa : Astroprynt, 326 p. (in Ukrainian).

4. *Karpenko O.* (2010). Chrononymic transonymization of toponyms. *Zapysky z romano-ghermanskoji filologhiji*, vol. 25, pp. 116–121 (in Ukrainian).

5. *Karpenko Ju. O.* (1990). Onimization and transonymization as a word-forming act. *Shosta respublikansjka onomastychna konferencija: tezy dop. i povid.* Odesa : ODU, pp. 35–57 (in Ukrainian).

6. *Lukash Gh.* (2015). Dictionary of connotative proper names. Vinnycja: TOV “Nilan-LTD”, 392 p. (in Ukrainian).

7. *Panchuk Gh.* (2014). The proper names in the poetry of Oksana Pakhlovska. *Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionalnoghogo pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka. Ser. Movoznavstvo*, vol. 1 (23), pp. 138–141 (in Ukrainian).

8. *Neklesova V. Ju.* (2009). Transonymization in terms of cognitive metonymy. *Studia Slovakistica : zb. nauk. pracj.* Uzhghorod: Vyd-vo O. Gharkushi, № 10 : Onomastyka. Toponimika, pp. 140–144 (in Ukrainian).

9. *Remmer S. A.* (2005). Chrononyms as a special category of proper names. Extended abstract of candidate’s thesis. Doneck, 19 p. (in Ukrainian).

10. *Sjuta Gh.* (2007). Chernobyl as a constant of Ukrainian linguistic and poetic consciousness. *Movoznavstvo*, № 4–5, pp. 44–49 (in Ukrainian).

11. *Torchynsjkyj M. M.* (2008). The structure of the onymous space of the Ukrainian language. *Khmeljnycjkyj : Avist*, 550 p. (in Ukrainian).

12. *Torchynsjkyj M. M.* (2009). The structure of the onymous space of the Ukrainian language. Part 2 : Functioning of proper names. *Khmeljnycjkyj : KhNU*, 394 p. (in Ukrainian).

13. *Filat T.* (2018). Features of the artistic interpretation of the Chernobyl tragedy in the lyrics of Lina Kostenko (article two)]. *Problemy suchasnoghogo literaturoznavstva*, vol. 27, pp. 165–175 (in Ukrainian).

14. *Chub T.* (2006). Transonymization as a phenomenon of language and a means of poetics of onyms. *Onomastychni nauky*, № 1, pp. 121–128 (in Russian).

15. *Jakovenko M. V.* (2009). Transonimization as onomastic universesal. *Λογοζόννομαυστικη : nauk. zhurn. Donecjk*, № 1 (3), pp. 6–8 (in Ukrainian).

Brailko Julia, Candidate of Philology, Doc.
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava

Transonymization of toponym Chernobyl in the Ukrainian poetic discourse

The article analyzes the phenomenon of transonymization of the toponym Chernobyl in the Ukrainian use and poetic discourse. It is proved that according to the traditional metonymic model 'place [city] of event → event' a homonymous chrononym is formed, in particular such its variety as catastrophony or excitonym (name of world catastrophe) as a more narrow variant. It is emphasized that researchers of semantic-associative development of the onym Chernobyl did not discover the phenomenon of transonymization.

It is stated that both the toponym Chernobyl and the chrononym, which is formed as a result of transonymy, exist in the Ukrainian poetic discourse. The peculiarities of their paradigmatics are revealed. In particular, the use of the oikonym Chernobyl is accompanied by the following semantic increments 'a place of accident, danger', 'an uninhabited / abandoned city', 'an exclusion / disaster zone', 'radiation', 'life', 'death'.

In literary texts, the catastrophony Chernobyl clearly reveals temporal semantics with the help of temporal prepositions or comparison with the temporal lexeme. This onym shows a strong associative connection with death, sometimes actualizing the semes, which testify to the closeness of its referent with the corresponding natural elements 'fire', 'wind'. The chrononym Chernobyl also reveals the meaning of a large-scale all-Ukrainian or global disaster, often used with other excitonyms, combined with the meaning of 'nuclear explosion'.

In the poetic discourse, the case of further transonymization of the catastrophony Chornobyl, from which the corresponding zoonym is formed, is revealed, as well as the noticeable movement of this chrononym in the direction of pragmatonymy. The writers use a step-by-step individual-authorial unfolding of the semantics of the onym Chornobyl, accompanied by the obligatory sacralization or, conversely, demonization of its referent.

On the example of the onym Chernobyl we can observe the connection of poetic discourse with the usual tendencies of transonymization, which gives grounds to reveal the specifics of the individual-author approach to the creation of new proper names in this way.

Keywords: transonymization, onym, toponym, chrononym, catastrophony, excitonym, Chernobyl, poetic discourse.

Стаття надійшла до редколегії 13.04.21

ФРАЗЕОГРАФІЯ

УДК 81'373.7:124.5

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).75-94](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).75-94)

Володимир Чумак, канд. філол. наук, проф.,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-9341-7072>

Лариса Корнієнко, канд. філол. наук,
школа І–ІІІ ступенів N 233 м. Києва
<https://orcid.org/0000-0001-5192-1019>

ПЕРЕКЛАДНІ ІНШОМОВНО-УКРАЇНСЬКІ СЛОВНИКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОГРАФІЇ

Проаналізовано специфіку укладання перекладних іномовно-українських фразеологічних словників кінця ХХ – початку ХХІ ст., встановлено принципи їхньої структурної параметризації, з'ясовано характерні ознаки макроструктури й мікроструктури досліджуваних словників, визначено особливості систематизації реєстрових одиниць і засоби та способи відображення етнолінгвістичної інформації у фразеологічних працях перекладного типу, відзначено прикладні моменти використання перекладних фразеологічних словників.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічний словник, структурні параметри словника, перекладний фразеологічний словник, українська фразеографія.

На межі тисячоліть у вітчизняній лінгвістиці спостерігаємо підвищений інтерес науковців до вивчення питань теорії та практики української фразеографії, що спричинило створення й вихід у світ багатьох українських фразеологічних словників різних типів і видів. Поряд із відомими академічними фразеологічними словниками тлумачного типу в українському мовознавстві з'явилася чимало оригінальних перекладних фразеологічних словників, які репрезентують фразеологічне багатство сучасної української мови на іншослов'янському, германському, романському тлі.

Для дослідників сучасної перекладної української фразеографії актуальним залишається комплекс проблем, які стосуються параметризації структури фразеологічних словників, зокрема перекладних, обґрунтування нових підходів до укладання словникових статей, пов'язаних зі специфікою макроструктури (відбір реєстрових одиниць, обсяг і характер словника, принципи упорядкування матеріалу) і мікροструктури словника (структура словникової статті, типи перекладу, співвідношення різних видів інформації про реєстрову одиницю, типи ілюстративного матеріалу й ін.).

Мета роботи – проаналізувати структурні параметри перекладних іншомовно-українських фразеологічних словників кінця ХХ – початку ХХІ ст., визначити основні принципи систематизації реєстрових одиниць та укладання словникових статей, встановити місце двомовних і багатомовних іншомовно-українських фразеологічних словників в історії української фразеографії вказаного періоду.

Об'єкт дослідження – іншомовно-українська перекладна фразеографія кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – теорія і практика структурної параметризації перекладних іншомовно-українських фразеологічних словників вказаного періоду.

Матеріал дослідження – іншомовно-українські фразеологічні словники кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Із появою ґрунтовних теоретичних напрацювань відомих дослідників фразеологічних фондів східнослов'янських мов Л. Булаховського, В. Виноградова, Н. Амосової, О. Куніна, І. Чернишової, Л. Паламарчука, Л. Скрипник та інших лінгвістів у кінці ХХ ст. активізувався процес вироблення нових методів і підходів до укладання перекладних фразеологічних словників, переважна більшість яких мала прикладний характер і була розрахована як на українського, так і на іноземного користувача.

З історії становлення української перекладної фразеографії відомо, що одним із найдавніших перекладних словників був невеличкий за обсягом українсько-російський словник “Фразы, пословицы и приговорки малороссийские”, доданий як розділ до

“Граматики малоросійскаго нарѣчя” О. Павловського (1818) [Фрази]. Тут упорядник в алфавітному порядку подав стійкі вислови української мови, переклавши їх російською мовою, іноді подаючи тлумачення, що дало можливість дослідникам кваліфікувати цей словник як перший перекладний словник української мови [Горецький 1963].

Теоретичні засади укладання перекладних словників, зокрема і фразеологічних, набули наукового виміру в українському мовознавстві завдяки відомим працям П. Горецького, Р. Зорівчак, Ю. Прадіда, В. Старко¹⁸ та інших лексикографів.

Дослідники відзначають, що відсутність перекладних фразеологічних словників значно утруднює читання оригінальної іноземної літератури, адже значення фразеологізмів або зовсім не мотивуються або мотивуються дуже невиразно лексичними значеннями слів, що входять до їхнього складу. Тому теорія і практика двомовних перекладних словників, укладання яких має бути розраховане на максимальне задоволення попиту користувачів, мають перебувати серед найважливіших завдань сучасної української фразеології [Амосова : 87; Краснобаєва-Чорна, Боровик : 7].

Відомо, що завданням двомовного перекладного словника є не лише залучення до реєстру належних слів із першої мови, але й наявність відповідників до цих слів у всіх їхніх можливих значеннях, тобто треба знайти слова-відповідники з іншої мови, що

¹⁸ Див.: *Горецький П. Й.* Методологічні принципи складання загальних двомовних перекладних словників // Лексикографічний бюлетень. Київ, 1951. Вип. I. С. 5–22; *Зорівчак Р. П.* Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів : Вища школа, 1983. 175 с.; *Прадід Ю. Ф.* Перекладні фразеологічні словники в Україні // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Филология”. Том 20 (59), № 1. Симферополь, 2007. С. 79–84; *Старко В. Ф.* Проблема авторитетності двомовних словників // Українська лексикографія в загальномовному контексті: теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / Відпов. ред. І. С. Гнатюк. Київ, 2011. С. 315–322.

є рівнозначними до слів реєстру не лише змістом, але й стилістичними відтінками [Горецький 1951 : 9–11].

Крім того, під час укладання фразеологічних словників, зокрема й перекладного типу, виникають дискусійні моменти, адже не всі автори однаково розуміють предмет і завдання фразеології, прагнучи максимально розширити склад реєстру або ж зосереджуючи свою увагу на тих фразеологізмах, що мають відповідний комплекс характерних ознак, зокрема переносне значення й цілісність. Деякі фразеологи відносять до фразеологічних одиниць прислів'я та приказки, констатувавши, що фразеологізм еквівалентний слову, членові речення¹⁹. На наш погляд, фразеологічними одиницями не слід вважати такі стійкі сполучення слів, як прислів'я та приказки, адже вони мають специфічні семантичні й граматичні ознаки.

Для перекладної української фразеології надзвичайно важливими вважаємо останні десятиріччя ХХ ст., коли автори перекладних словників почали застосовувати нову методику укладання лексикографічних праць із врахуванням якомога повнішої фіксації багатства фразеології зіставлюваних мов і подання максимальної інформації про специфіку фразеологічних одиниць у кожній із них. У вжитку користувачів з'явилося багато двомовних і багатомовних (тримовних) перекладних (українсько-іншомовних та іншомовно-українських) фразеологічних словників, де зіставляються фразеологічні системи споріднених чи неспоріднених мов.

За нашими спостереженнями, практичне впровадження науково обґрунтованих принципів укладання перекладних фразеологічних словників було реалізовано в обох типах словників (як іншомовно-українських, так і українсько-іншомовних). Більшість авторів послідовно дотримувалися теорії, за якою базовими елементами структури перекладних фразеологічних словни-

¹⁹ Див.: Фразеологічний словник української мови : В 2 т. / Уклад. Г. М. Удовиченко. Київ : Вища школа, 1984; Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. 2-ге вид., випр. Київ : Т-во "Знання", КОО, 2005.

ків виступають формула перекладу, побудова словникової статті, принципи формування реєстру, обсяг і характер наукової праці, граматична інформація, ілюстративний матеріал та ін.

Варто наголосити, що, на відміну від інших типів фразеологічних словників (тлумачних, історичних, етимологічних та ін.), у перекладних словниках основне смислове навантаження випадає на зіставну одиницю перекладу в іншій мові, її семантичну співвідносність.

Не менш важливою в переліку структурних параметрів є також інформація про специфіку системних відношень та опозицій у межах тематичних і фразеолого-семантичних груп, які лексикографуються у перекладних словниках як факультативні елементи структурного рівня.

Натепер серед праць української перекладної фразеографії найбільше двомовних словників, у яких багатогранна палітра української фразеології зіставляється із фразеологією англійської, німецької, російської мов. Кожен із аналізованих перекладних словників є авторитетним джерелом порівняльно-зіставного вивчення фразеології слов'янських, германських, романських мов.

Аналіз структурної специфіки іншомовно-українських фразеологічних словників розпочинаємо з **“Англо-українського фразеологічного словника”** (АУФС) К. Баранцева, який вийшов у світ 1969 р. і витримав ще два перевидання у 2005 і 2006 рр. На той час словник став важливим здобутком вітчизняного перекладознавства. До реєстру словника, який містить майже 30 000 фразеологічних одиниць англійської мови, автор увів численні фразеологічні одиниці (у їхньому широкому розумінні), а також приказки, прислів'я та крилаті вирази.

На рівні *макроструктурних* характеристик цього словника звертає на себе увагу саме реєстр, який охоплює фразеологізми номінативного характеру, численні напівпредикативні фразеологічні одиниці: *see how the land lies, to* [заст. to see how the squares go] “розуміти стан речей, справи; знати звідкіля вітер дме” (АУФС, 835), цілісні предикативні структури (приказки, прислів'я, крилаті вирази): *that's another pair of shoes* “це зовсім

інша справа” (АУФС, 935), предикативні одиниці, компоненти яких вживаються у буквальному значенні: *live not to eat, but eat to live* присл. “живи не для того, щоб їсти, але їж для того, щоб жити” (АУФС, 612) та ін.

Під час укладання перекладного фразеологічного словника К. Баранцев використовує алфавітний принцип. У передмові до словника як базовому структурному елементі автор зауважує, що стійкими або фразеологічними словосполученнями він вважає усталені в мові звороти, що не утворюються у висловлюваннях кожного разу знову, а вставляються в них, як готові мовні одиниці [Баранцев : 189]. Тим не менше в реєстрі словника зафіксовано традиційні розмовні формули (звертання, привітання, побажання і под.), які важко назвати фразеологізмами.

Особливої уваги заслуговує підбір К. Баранцевим семантично і стилістично рівноцінних українських перекладів, аналогів чи еквівалентів до кожного виразу або звороту. Наприклад: *come* (або *fall*) *into line with something, to* (тж. *to fall in line with something*) “солідаризуватися, погоджуватися, діяти відповідно до чогось” (АУФС, 230), *accommodation bill* ком. “дружній вексель” (фіктивний вексель, який видають для того, щоб дати можливість векселедержателю врахувати його і одержати готівку) (АУФС, 14) та ін.

Одним із важливих елементів мікроструктури цього словника є намагання укладача супроводжувати фразеологізми англійської мови історико-етимологічними коментарями, а в окремих випадках – поясненнями значень виразів щодо їх вживання та походження: *beg the question, to* філос. “підміняти посилку бажаним для себе висновком; «доводити» аксіому аксіомою; приймати спірне питання за вирішене”, [етим. лат. *petitio principii*, з грецьк.; *вперше зустрічається в Арістотеля*] (АУФС, 89), *catch an old bird with chaff, to* “провести, підманути когось дуже хитрого або бувалого; обдурити старого горобця на полові” [частина прислів'я *you cannot catch an old bird with chaff*] (АУФС, 204) та ін.

Автор послідовно дотримується вимог до базової мікроструктури словника, подаючи багатий ілюстративний матеріал. Наприклад: *be on the tread mill, to ict.* “працювати на ступальному колесі; *перен.* бути на каторзі”. – *She is hand and glove with people some of whom, according to my humble judgment, ought to be on the tread mill* (W. Norris) (АУФС, 115). Для пояснень у літературних цитатах, напр.: вираз (**as**) *dead as a doornail* 1. зовсім мертвий, без будь-яких ознак життя. – *The wind was blowing like... from him to me, so I rides up close and seen [= I rode up close and saw] it was the Pacer, dead as a mackerel* (E. Seton-Thompson) (АУФС, 266) та інші.

Заслуговує на схвалення також намагання укладача подати в межах мікроструктурних елементів стилістичну характеристику реєстрових одиниць, вказуючи на експресивну (*ірон., жарт., пестл., зневажл., презир.* тощо. Наприклад: *peace with honour* “почесний мир” (*інколи вжив. ірон.*) (АУФС, 745)) або жанрово-стилістичну характеристики (*розм., книж., поет., прост., груб.* та ін.: *like old boots* *груб.* “сильно, навально, невпинно; щодуху, з усіх сил” (АУФС, 607)).

“Англо-український фразеологічний словник” К. Баранцева на час виходу в світ був новаторською працею, у якій системно аналізувалися фразеологічні одиниці неспоріднених мов із застосуванням відповідних вимог до кожного елемента макро- та мікроструктури перекладного фразеологічного словника. Нині він не втратив своєї наукової цінності серед двомовних фразеологічних словників, залишаючись одним із кращих перекладних фразеологічних словників в Україні.

Майже одночасно з аналізованим словником К. Баранцева на сторінках харківського часопису “Прапор” протягом дванадцяти років (1959 (№9) – 1971 (№10)) друкувався “Російсько-український фразеологічний словник” І. Виргана та М. Пилинської за редакцією М. Наконечного (РУФС). Автори намагалися врахувати особливості тогочасного функціонування фразеологізмів у російській і українській мовах, сформувавши реєстр із російських фразеологізмів, зафіксованих в “Словаре современ-

ного русского литературного языка” в 17 томах²⁰ та “Фразеологическом словаре русского языка” за редакцією О. Молоткова²¹. Крім того, до реєстру було залучено найпоширеніші російські прислів'я, приказки, крилаті вислови, а також деякі синтаксичні словосполучення.

Згодом такий підхід до формування реєстру було визнано не виправданим, адже автори були більше прибічниками ідеї відтворення духу, а не букви мовної одиниці [Прадід : 33].

На рівні мікроструктурних елементів словника у реєстрі за алфавітно-стрижневим принципом подається спільний компонент, тобто ключове слово вислову, а нижче за алфавітом – усі можливі стійкі звороти, зокрема і фразеологічні одиниці, до складу яких входить це слово, з українськими відповідниками, іноді – із синонімами, стилістичними коментарями. Вислови перекладаються лише раз, під одним із його основних компонентів, а на місці, де наводяться інші компоненти, подаються посилення. Наприклад: **ПИЛЮЛЯ. Золотить, позолотить пилюлю** (перен.) – *підсолоджувати, підсолодіти пилюлю* (РУФС 1969, №3, 110), **ПОЗОЛОТИТЬ Золотить, позолотить пилюлю** – див. **ПИЛЮЛЯ** [РУФС(1969), №8: 110] тощо.

Із теорії укладання перекладних словників відомо, що одним із визначних чинників їхньої нормативності є порядок розміщення відповідників. Аналізуючи специфіку формування статті в цьому словнику, констатуємо не завжди виправданий порядок наведення українських відповідників, подання яких часто не враховує співвідношення нормативно-літературних і розмовно-побутових відповідників, перевага надається останнім. Наприклад, стаття **подмазывать, подмазать колеса кому** (розм., застар.) – *ма́зати, пома́зати (мастíти, помастíти) вóза кому; мастíти, помастíти (підма́зувати) когó* (РУФС 1969,

²⁰ Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. Москва–Ленинград, 1948–1965.

²¹ Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова]. 6-е изд., испр. и доп. Москва, 2001.

№7, 109), закон не писан для кого, кому (розм.) – *закон не писаний кому́* (РУФС 1969, №3, 111).

Автори формують базову мікроструктуру словника за допомогою подання відповідних стилістичних позначок (ремарок), які характеризують ступінь поширення фразеологізмів, вказують на сферу їх функціонування або наводять емоційно-оцінні характеристики висловів: **разводить, развести антимонію**. (фам.) – *теревені городіти (правити)*; (образн.) – *молоти, як порожній млин; товкти воду в ступі* (РУФС 1959, № 10, 123), **синий чулок** (перен.) – *сіня панчоха* (РУФС 1971, № 4, 107), **двуликий Янус** (книжн.) – **дволикий (дволиций) Янус** (РУФС 1971, № 10, 110), **яйца курицу учат** (ірон.) – *мудріші тепер яйця, ніж кури*. Пр. (РУФС 1971, № 10, 110).

Рецензенти відзначають практичну користь “Російсько-українського фразеологічного словника” І. Виргана та М. Пилинської. Зокрема, А. Москаленко передбачав, що його видання масовим тиражем буде активно сприяти дальшому розвитку української літературної мови [Москаленко : 143]. На думку Л. Скрипник, цей словник як праця двомовної фразеології має стати авторитетним джерелом порівняльно-зіставного вивчення фразеології як образної системи двох споріднених слов’янських мов, адже матеріал словника відображає спільні тенденції, а також дозволяє виявити специфічно-національні риси російського і українського фразеологічних фондів [Скрипник : 59–62].

2000 року за авторством тих же укладачів вийшов у світ однотомний “**Російсько-український словник сталих виразів**” (РУССВ), який став фактично удосконаленим варіантом попереднього словника із деякими змінами в реєстрі російських фразеологізмів, узагальненнями типових синтаксичних сполук і їхніх українських відповідників. Словник засвідчує також наявність у фразеологічних системах семантичних відношень синонімії, полісемії, антонімії.

Значним здобутком української лексикографії стало видання двотомного перекладного “**Німецько-українського фразеологічного словника**” (НУФС) В. І. Гаврися, О. П. Пророченко

(1981) із реєстром понад 30 000 стійких висловів німецької мови. В Україні цей словник досі залишається найповнішим зібранням фразеологічного фонду німецької мови.

У передмові до словника відзначається, що під час формування його макроструктурних характеристик автори зосереджують особливу увагу на заголовку, який для лексикографування гнізда є їхнім спільним компонентом (вокабулою). Заголовок виділено напівжирним курсивним шрифтом, після якого стоїть двокрапка й перша із фразеологічних одиниць цього гнізда – з відповідним номером. Фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі омонімічні лексеми, розроблено в різних гніздах, позначених вокабулами з римськими цифрами; їх пронумеровано в межах кожної літери й виділено напівжирним шрифтом. Якщо до складу фразеологізмів входять прийменники, які можуть уживатися з давальним і знахідним відмінками, то подається відповідна вказівка на відмінок; вказівку на відмінок подано також, коли збігаються форми керування *Genitiv* і *Dativ*.

Вокабули у словнику фіксуються в алфавітному порядку. Вокабули-іменники подані в однині, лише в деяких випадках – у множині, наприклад: **Argusaugen: 1129. *Argusaugen haben* міф.** “мати очі Аргуса, мати всевидючі очі” (НУФС I, 46). А також **Fisimatenten: 596. *Fisimatenten machen* розм.** “клеїти дурня”; *див. тж. F-631* (НУФС I, 214).

У цьому словнику на рівні мікроструктурних елементів подаються три можливі варіанти перекладу німецького фразеологізму: український еквівалент, аналог чи описовий переклад.

Формування реєстру у словнику відбувалося з урахуванням іменникового компонента, який є визначником фраземи: ***nach meinem Befinden* – *Befinden*** (НУФС I, 81), ***im Blute waten* – *Blut*** (НУФС I, 113). За наявності кількох іменників семантично головним стає перший іменник: ***die Auswahl der Gesellschaft* – *Auswahl*** (НУФС I, 68), ***die Perlen vor die Säue werfen* – *Perle*** (НУФС II, 100).

Серед мікроструктурних характеристик словника звертає на себе увагу обов'язковість ремаркової частини, одного з базових елементів фразеографічної праці. Після відповідної

позначки наводиться український переклад, аналог або еквівалент, а в разі потреби – пояснення щодо походження та вживання фразеологічної одиниці, напр.: *die goldene Regel mat.* “трійне правило, правило трьох” (*спосіб знаходження до трьох даних чисел четвертого, пропорційного*) (НУФС II, 131). Поняття багатозначного фразеологізму відділено одне від одного цифрами: *eine gute (або tapfere) Klinge schlagen.* 1. Добре фехтувати, бути хорошим фехтувальником; 2. *розм. фам.* багато пити і їсти, любити поїсти; 3. *für etw.* сміливо виступити на захист *чого-н.* (НУФС I, 387).

Натепер “Німецько-український фразеологічний словник” В. Гаврися та О. Пророченко залишається одним із авторитетних перекладних словників, у якому користувач має змогу не лише отримати інформацію про фразеологічні фонди зіставляваних мов, а й про багатозначність і синонімію фразеологічних одиниць, історію їх виникнення, сферу вживання тощо.

1987 р. вийшов друком “Французько-український фразеологічний словник” (ФУФС) Г. Венгреновської і М. Венгренивської з реєстром близько 6000 найуживаніших у французькій мові словосполучень і фразеологічних одиниць.

Цей перекладний словник укладено за алфавітно-гніздовим принципом із використанням елементів структурно-граматичного. Мікроструктурні характеристики реєстру подаються на початку словникової статті, яка розпочинається із загального слова, що умовно взяте за основне. У межах словникової статті спочатку наводиться інформація про похідні словосполучення гніздового слова, потім – ідіоми та найбільш характерні вирази (прислів’я, приказки й ін.). Гніздові слова (вокабули) подано у праці в алфавітному порядку. Наприклад: *CHAT n. m. chat coiffé* “потороча”; *dès que les chats seront chaussés* “рано-вранці”; *emporter le chat* *розм.* “накивати п’ятами”; *à bon chat bon rat* *prov.* “наскочила, найшла коса на камінь”; *il n’y avait que le chat* “без свідків” (ФУФС, 33).

Синонімічні варіанти фразеологічних словосполучень наводяться в дужках після слова *або*, наприклад: *jour levant (або naissant, petit jour)* “світанок” (ФУФС, 113), *de bon (або de grand,*

de tout) *coeur* [de mauvais coeur] *loc. adv.* “охоче (від щирого серця), [неохоче]” (ФУФС, 37).

Для реалізації основного завдання перекладного словника автори вдалися до використання еквівалентів, варіантних відповідників та описового перекладу. В окремих випадках одному французькому фразеологізму автори подають два або кілька українських відповідників, які часто мають різне стилістичне забарвлення й різну сферу вживання.

Якщо український вираз не повністю збігається за значенням із французьким або якщо він побудований на іншому образі, перед ним ставиться знак приблизної рівності, напр.: *être aussi chanceux que le chien à Brusquet* “везе як утоплену” (ФУФС, 33), *nul chevalier sans prouesse* *prov.* “на дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить” (ФУФС, 154).

Як невід’ємний мікроструктурний елемент функціонують у словнику відповідні стилістичні позначки *іст.*, *розм.*, *бот.*, *поет.*, *військ.*, *арго* тощо, наприклад: *il y a belle lurette* (або *depuis belle lurette*) *розм.* “давненько; уже давно” (ФУФС, 126), *connaître le numéro de qn* *розм.* “знати когось як облупленого” (ФУФС, 154), *oeil du jour* (або *du monde, de la nature*) *поет.* “сонце” (ФУФС, 155), *point de Judas* *арго* “чортова дюжина” (ФУФС, 179).

Окремо варто зупинитися на попарному перекладному словнику Ю. Прадіда “Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека” (РУУРФТС), який вийшов друком у 1994 р.

Цей словник належить до лексиконів комбінованого типу, оскільки поєднує в собі характеристики ідеографічного, перекладного й тлумачного словників. Він укладений за алфавітно-тематичним принципом, реєстр складає 339 російських і 414 українських фразеологізмів, об’єднаних у 13 тематичних розрядів.

Макроструктура словника складається із двох частин: російсько-української та українсько-російської, кожна з яких містить 13 тематичних розрядів, а саме: “Відраза. Огида”, “Втіха. Радість”, “Гнів. Лютъ”, “Захоплення. Захват”, “Лю-

бов. *Пристрасть*”, “*Страждання. Мука*”, “*Неспокій. Тривога*”, “*Подив. Здивування*”, “*Презирство. Зневага*”, “*Сором. Сид*”, “*Страх. Жах*”, “*Сум. Печаль*”, “*Відчай. Безвихідь*”.

Важливими елементами аналізованої фразеографічної праці виступають тематичні й алфавітні покажчики. У перших перераховуються тематичні розряди та фразеологізми, які входять до реєстру, що дозволяє користувачеві швидше знаходити у словнику необхідні фразеологізми. Алфавітні ж покажчики постають переліком усіх фразеологізмів, що увійшли до словника. Кожна фразеологічна одиниця має свій індекс, де перша цифра вказує на номер тематичного розряду, а друга – номер фразеологізму в межах розряду.

На мікроструктурному рівні побудова тематичного розряду ґрунтується на таких ознаках: 1) у назві тематичного розряду емоційний стан людини характеризується двома словами (друге слово позначає сильний і відносно короточасний емоційний стан людини, що у психології має назву – афект); 2) після назви тематичного розряду автор подає семантичний коментар, у якому розкривається загальне розширене (ідеографічне) значення фразеологізмів усього розряду. Це значення конкретизується безпосередньо у словниковій статті шляхом семантизації кожної фрази; 3) кожен розряд здебільшого складається з двох розділів: а) фразеологізми, що мають прямі відповідники у мові, на яку перекладаються (укр. *без пам'яті* – рос. *без памяти*); б) фразеологізми, що не мають прямих відповідників у мові, на яку перекладаються.

Переклад переважно здійснюється за допомогою фразеологічного відповідника – слова чи словосполучення, напр.: рос. *за милую душу* – укр. *за милу душу* (РУУРФТС, 98), рос. *пасть на сердце кому* – укр. *сподобатися* (РУУРФТС, 52), укр. *пекти / спекти раків (раки, рака)* – рос. *заливається румянцем* (РУУРФТС, 172). Крім того, мікроструктура словника подається в алфавітному порядку із відповідною нумерацією та з урахуванням факультативних і варіативних компонентів, а багатозначні фрази у кожному новому значення здатні представляти різні тематичні розряди.

У межах конкретної словникової статті значну увагу приділено фразеологічній варіантності; деякі фразеологізми супроводжуються вказівкою на типові синтаксичні зв'язки: *погодом єсть/сьєсть кого* (РУУРФТС, 57), *серце надрывається чье, у кого* (РУУРФТС, 58); послідовно наводяться паспортизовані цитати-ілюстрації для підтвердження функціонування певного фразеологізму в українській і російській мовах.

В аналізованому попарному перекладному фразеологічному словнику Ю. Прадіда успішно реалізовано теорію тематико-ідеографічної стратифікації фразеологізмів у споріднених мовах, що відкриває перспективи створення нових цікавих фразеографічних праць тематичного спрямування аж до встановлення специфіки фразеологізації різномовної картини світу.

Цікавою фразеографічною працею цього періоду став **“Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння)”** (НУФСУП) К. Мізіна (2005), у якій автор здійснив спробу класифікувати компаративні фразеологічні одиниці та компаративні паремії німецької мови на українському тлі.

Відзначимо позитивні характеристики цього словника на рівні основного завдання: до більшості одиниць, зафіксованих у цьому словнику, поряд із перекладом значення наведено один (або кілька) повний чи частковий еквівалент української мови; у випадку прозорої образно-мотиваційної структури усталеного порівняння автор подавав тільки основний український еквівалент.

На рівні мікроструктурних характеристик словника виділяються реєстр, у якому подано 1491 образ-еталон компаративних фразеологічних одиниць, та алфавітне розташування фразеологічних порівнянь. Крім того, базовими елементами мікроструктури можна назвати особливості словникової статті, яка укладається з урахуванням особливостей частиномовного компонування фразеологізму на засадах алфавітно-ідеографічного принципу.

Реєстр словника формують переважно іменникові компоненти, а у випадках, якщо образ-еталон виражений не іменником, то обов'язково вказується інша частина мови; якщо ж образно-

мотиваційна основа фразеологічного порівняння репрезентована формою дієслова, то словникову статтю розпочинає інфінітив цього дієслова. За можливого перекладу німецького фразеологізму українською мовою прямого чи переносного значення фраземи в компаративному фразеологізмі віддається перевага варіанту із прямим значенням, наприклад: *Aal, m – вугор; glatt wie ein Aal* “виверткий характером; занадто дружній; настільки хитрий, що неможливо обдурити” (НУФСУП, 13), *Wachs, n – віск; weich wie Wachs* “м’який як віск, як пампук” (НУФСУП, 190).

На жаль, у словнику відсутня інформація про стилістичну маркованість реєстрових одиниць, перевага віддається пареміям, в образно-мотиваційній структурі яких чітко виражено порівняння з певним еталонізованим предметом/поняттям, напр.: *Klobrühe, f – суп із фрикаделями; klar sein wie Klobrühe* “ясно як Божий день” [НУФСУП: 63], *Zeit, f – час; wie die Zeit, so ändern sich die Leute* “який вік, такий і чоловік” (НУФСУП, 298).

Суттєвим недоліком словника вважаємо відсутність у словниковій статті перекладу значення фраземи, автори наводять лише український повний / неповний еквівалент, який може мати різні інтерпретації.

2010 р. вийшла в світ ще одна фразеографічна праця К. Мізіна “Англо-український словник компаративної фразеології” (АУСКФ), у якій автор, за аналогією до вже проаналізованого німецько-українського словника, упорядкував і класифікував компаративну фразеологію англійської мови в зіставленні з українськими відповідниками. Макроструктура і мікроструктура цього словника співвідносяться з попереднім перекладним словником К. Мізіна, але змістові ознаки набувають інших форм. Так, прагнення укладача якомога повніше продемонструвати колорит і багатство еталонізованих образів в англійській мові спричинило окреме виділення еталонізованої ознаки у лінгвокультурнозначущих образах, наприклад: *hen* (АУСКФ, 58) та *wet hen* (АУСКФ, 115). У багатьох словникових статтях укладач намагається подати витоки глибокої семантичної характеристики, враховуючи національну специфіку: *Wormwood – полин. (as) bitter as wormwood* 1) гіркий на смак,

~ *гіркий як полин*; 2) поганий – *гіркий* (про новину, вістку). S.: *aloes, death, gall* (АУСКФ, 118).

У процесі лексикографування англійських фразеологічних порівнянь розгалуженого синонімічного ряду, у словнику подано образи-еталони деяких одиниць цього ряду. Українські повні / неповні еквіваленти виділено знаком ~, наприклад: *cat – kim. (as) active / agile as a cat*. S.: *monkey*, – “рухливий, грайливий, непосидючий”, ~ *гратися як котик* (АУСКФ, 25).

У цьому словнику, на відміну від “Німецько-українського фразеологічного словника (усталені порівняння)”, автор намагається врахувати один із базових елементів структури фразеографічної праці – інформацію про стилістичну маркованість реєстрових одиниць. Це стосується компаративних фразеологізмів із низьким стилістичним регістром. Наприклад, *(as) cool as a cucumber* – ірон. “абсолютно незворушний, холоднокровний, спокійний”, ~ *спокійний як двері* (АУСКФ, 34).

Із невідомих причин автор уникає інформації про теорію укладання словника, особливості формування словникових статей, кількісні показники реєстру, специфіку ремаркування і т. ін.

2007 р. вийшов друком перекладний “Російсько-український словник народної мови” (РУСНМ) у 2-х томах В. Левуна з реєстром близько 80 000 слів. Про специфіку фразеологічної частини його реєстру відомо з передмови, у якій автор назвав словник фразеологічно-синонімічним (РУСНМ, 3). На мікроструктурному рівні, як позитивний момент, відзначаємо той факт, що українськими відповідниками до багатьох російських приказок, прислів’їв, фразеологічних зворотів та ін. є загальноживані нормативні фразеологізми, а не кальковані вислови, наприклад: *видит око далеко, а ум ещё дальше – око по верхах біжить, а розум і корінь бачить* (РУСНМ, 86), *вставлять палки в колёса – устромляти палиці в колеса* (РУСНМ, 122), *всяк кулик на своей кочке велик – кожен пес на своєму смітті гордий* (РУСНМ, 124).

Крім того, укладач часто подає до російських фразеологізмів українські відповідники-синоніми, показуючи багатство фразеологічного фонду української мови, напр.: *вор у вора дубинку*

украл – *старець у старця торбу викрав; чумак чумака тара-нею допіка, а сам з його воза потягує чабака* (РУСНМ, 109), *замах рублёвый, удар грошовый – хіть, як у вола, а сила, як у комара; ставився, як лев, а загинув, як муха* (РУСНМ, 259).

Аналізуючи названий словник з погляду повноти викорис-тання теорії структурного компонування його складників, від-значаємо відсутність кількох базових елементів макро- й мікро-структури, зокрема теоретичного розділу, інформації про способи та засоби ремаркування, розроблення словникових ста-тей, подання паспортизації ілюстративного матеріалу.

На жаль, у деяких словникових статтях спостерігаємо по-вну спрощеність мікроструктури цього словника, наприклад: *за длинным рублём ехать – за легким заробітком їхати* (РУСНМ, 238), *за живое задеть – дошкулити кому; за живе взяти; уразити в живе (до живого)* (РУСНМ, 238) чи *заглянет солнце и в наше оконце – ще й на моїх воротах сонце засві-тає; буде й на нашому тижні свято; колись і на моєму по-двір'ї буде худоба* (РУСНМ, 246). У таких випадках користувачі не отримують очікуваної повноти інформації про специфіку фразеологічного фонду зіставлюваних мов.

Підсумовуючи результати дослідження, у якому подано ана-ліз структурної параметризації основних перекладних іншомов-но-українських словників досліджуваного періоду, приходимо до висновків, що перекладна іншомовно-українська фразеогра-фія є важливим складовим елементом історії української мови і займає вагоме місце у здобутках українського мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Під час укладання іншомовно-українських фразеологічних словників автори переважно використовували алфавітний принцип побудови реєстру, який успішно поєднували з інши-ми принципами лексикографування фразеологізмів: алфавіт-но-гніздовим та алфавітно-тематичним. У кращих зразках іншомовно-українських фразеологічних словників констатує-мо тісну взаємодію мікроструктурних елементів перекладного словника, що стосуються власне словникової статті, формули перекладу, різновидів інформації про реєстровий фразеоло-

гізм, його перекладу, ілюстративної частини, з макроструктурними елементами, що стосуються загальних питань формування реєстру, принципів лексикографування, обсягу і призначення конкретного словника.

ДЖЕРЕЛА

АУСКФ – Англо-український словник компаративної фразеології / Уклад. К. І. Мізін. Кременчук : Щербатих О. В., 2010. 120 с.

АУФС – Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. Київ : Рад. школа, 1969. 1052 с.

НУФС – Німецько-український фразеологічний словник : У 2 т. / Уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. Київ : Рад. школа, 1981.

НУФСУП – Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / Уклад. К. І. Мізін. Вінниця : Нова книга, 2005. 304 с.

РУСНМ – Російсько-український словник народної мови: у 2 т. / Уклад. В. О. Левун. Київ : Бібліотека українця, 2007.

РУССВ – Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська; за ред. М. Ф. Наконечного. Харків : Прапор, 2000. 864 с.

РУУРФТС – Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека / Сост. Ю. Ф. Прадид. Симферополь : Редотдел крымского комитета по печати, 1994. 242 с.

РУФС – Російсько-український фразеологічний словник / Уклад. І. О. Вирган, М. М. Пилинська // Прапор. 1959. № 9; 1971. № 10.

ФУФС – Французско-украинский фразеологический словарь / Сост. Г. Ф. Венгреновская, М. А. Венгренивская. Київ : Рад. школа, 1987. 237 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Амосова Н. Н.* Об английских фразеологических словарях // Лексикографический сборник. Вып. VI. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 78–87.

2. *Баранцев К. Т.* Курс лексикології сучасної англійської мови. Київ : Рад. школа, 1955. 255 с.

3. *Горецький П. Й.* Історія української лексикографії. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 241 с.

4. *Горецький П. Й.* Методологічні принципи складання загальних двомовних перекладних словників // *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 1951. Вип. I. С. 5–22.
5. *Краснобаєва-Чорна Ж. В., Боровик А. В.* Сучасна українська фразеологія : Довідник. Донецьк : ДонНУ, 2011. 93 с.
6. *Москаленко А. А.* Нарис історії української лексикографії. Київ : Рад. школа, 1961. 162 с.
7. *Прадід Ю. Ф.* Історія української фразеології // *Мовознавство*. 2012. № 1. С. 31–39.
8. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
9. Фразы, пословицы и приговорки Малороссіскія / Уклад. О. П. Павловський // *Грамматика малороссійскаго нарѣчія*. Санкт-Петербург, 1818. С. 79–86.

REFERENCES

1. *Amosova N. N.* (1963). About the English phraseological dictionaries. *Leksikograficheskij sbornik*, vol. VI, Moskva : Izd-vo AN SSSR, pp. 78–87 (in Russian).
2. *Barantsev K. T.* (1955). Course of lexicology of modern English. Kyiv : Rad. shkola, 255 p. (in Ukrainian).
3. *Horetskyi P. Y.* (1963). History of Ukrainian lexicography. Kyiv : Vyd-vo AN URSSR, 241 p. (in Ukrainian).
4. *Horetskyi P. Y.* (1951). Methodological principles of compiling general bilingual translation dictionaries. *Leksykohrafichnyi biuletен*. Kyiv, vol. I, pp. 5–22 (in Ukrainian).
5. *Krasnobaieva-Chorna Zh. V., Borovyk A. V.* (2011). Modern Ukrainian phraseography. Donetsk : DonNU, 93 p. (in Ukrainian).
6. *Moskalenko A. A.* (1961). Essay on the history of Ukrainian lexicography. Kyiv : Rad. shkola, 162 p. (in Ukrainian).
7. *Pradid Yu. F.* History of Ukrainian phraseography. *Movoznavstvo*, 2012, № 1, pp. 31–39 (in Ukrainian).
8. *Skrypnyk L. H.* (1973). Phraseology of Ukrainian language. Kyiv : Naukova dumka, 280 p. (in Ukrainian).
9. *Pavlovskiy O. P.* (ed.) (1818). Frazy, poslovytsy y pryhovorky Malorossiiskii. *Hrammatyka malorossiiskaho narechiia*. Sankt-Peterburh, pp. 79–86 (in Russian).

Volodymyr Chumak, Candidate of Philology, Prof.
Ukrainian Language and Information Fund
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Larisa Korniienko, Candidate of Philology, Kyiv

Translated dictionaries in the history of Ukrainian phraseography

This article analyzes the specificity of the establishment of translated foreign language and Ukrainian phraseological vocabularies of the late twentieth - early twenty-first century. The principles of parameterization of the structure of phraseological vocabularies are identified. The features of systematization of registry units and the means and methods of reflecting the ethnolinguistic information in the phraseological works of the translation type are identified. The applied significance of the use of transposition phrasebooks is specified.

The usefulness of new approaches to the elaboration of vocabulary articles has been substantiated at the macro level vocabulary structure (selection of register items, volume and nature of the vocabulary, ordering principles) as well as at the micro level vocabulary structure (structure of the vocabulary items, translation types, correlation of various types of information about the register item, types of illustrative material, etc.).

The creators of foreign and Ukrainian phraseological dictionaries mainly used the alphabetic principle of the register, which they successfully combined with other principles of lexicography of phraseological units: alphabetic-group and alphabetic-thematic. In the selected samples of the studied translated phraseological works one can observe a close interplay of microstructural elements (the vocabulary article itself, translation formula, varieties of information about the reestablished phraseology, translation, examples part) macrostructural elements (general principles the register formation, principles of lexicography, scope and function of a specific vocabulary).

Keywords: *phraseology, phraseological dictionary, structural parameters of the dictionary, translated phraseological dictionary, Ukrainian phraseography.*

Стаття надійшла до редколегії 19.03.21

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 81'38:81'374

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).95-106](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).95-106)

Олеся Тележкіна, д-р. філол. наук, доц.
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова, Харків
<http://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Розглянуто виразально-зображальні засоби інтенсифікації та експресивізації поетичного полотна епохи бароко. Відзначено, що для української барокової поезії було характерним уживання стилістичних фігур, основу яких становлять засоби фонетичні (асонанс, алітерація, еквіфонія, метафонія, фонетичний епаналепсис, звуконаслідування, капіталізація) і лексико-граматичні (паралелізм, градація, політотон, анномінація, подвоєння, анадиплосис, анафора, епіфора, гомеотелевт, хіазм), а також тропи (метафора, метонімія, персоніфікація, гіпербола, алегорія). Спостережено, що в досліджених текстах переважають фігури, які ґрунтуються на перебільшенні, протиставленні й повторенні. Констатовано, що майстерне поєднання різних мовно-художніх засобів увиразнення віршової оповіді дало змогу створити майстерно вибудовану, декоративно виразну, концептивно наснажену художню картину тогочасного світу.

Ключові слова: поетичне полотно, віршова оповідь, виразально-зображальні засоби, стилістична фігура, троп, інтенсифікація, експресивізація.

Загадковий світ барокової поезії віддавна викликає наукову цікавість як у літературознавців, так і в мовознавців. Проте попри певну розробленість проблеми (праці Л. Андрієнко, А. Виговської, І. Гуцуляк, В. Кречотня, Б. Криси, А. Макарова й ін.), залишаються прогалини, що потребують лінгвостилістичного висвітлення. Однією з таких «білих плям» є неувага дослідників до виразально-зображальних засобів різної лінгвістичної

природи, оприявнених у віршових творах епохи бароко. Це зумовлює актуальність нашої розвідки.

Дослідники відзначають складність, суперечливість, своєрідну двоїстість епохи бароко. А. Макаров наголошує, що людина бароко “вчиться мислити двома мовами: чіткими логічними означеннями науки й багатозначними образами, алегоріями та символами мистецтва. Одна її мова – це мова тих, хто прагне проникнути у глибокі й часом сумні і страшні для самої людини таємниці природи. Друга її мова – мова молитви, віри у вищий сенс світобудови й людської доброти” [Макаров: 62]. Такий дуалізм зумовлював появу особливої поезії того часу: “Поезія бароко – це творіння амбівалентної художньої картини світу, де триває гул божественного творіння, відбувається освоєння простору, упізнаються риси часу, єднаються верхи й низи життя. Уся перспектива цієї картини замикається й відмикається писаним словом” [Криса: 47]. Поєднання раціонального й ірраціонального начал стало основоположним у формуванні системи художніх засобів, реалізованої в бароковій поезії на всіх мовних рівнях.

Мета дослідження – виявити і схарактеризувати засоби художньо-стилістичного увиразнення мови українського поетичного бароко.

Поезія того часу “поступово ставала формою особливого умовно-художнього пізнання світу, яке вимагало свого вираження у системі специфічної лексики. Над “звичайною” побутовою мовою вибудовувалась ще одна мова умовних емоційно-образних означень, що репрезентувала матеріал суто поетичного осягнення реальності” [Макаров: 232], у ній “створювалася атмосфера літературної гри” [Макаров: 255], що втілювалася за допомогою тих чи тих мовно-виражальних одиниць.

Митці XVII – початку XVIII ст. активно використовували фонетичні засоби, зокрема еквіфонію: *Трудно сиротинці на чужині жити* (Анонім); *От же Хмельницький може – / Поможі йому, боже, / Тих куркоїдів бити, / Як жидів неживити!* (Анонім); асонанс: *СлОвО плОтОнОснО / МнОгО плОдО-нОснО / Много плода бог слово в рай приносить, / Вся тім биша, вся даєт, чесомо кто просить* (І. Величковський). У другому

зразку автор поєднує звукопис із графічним виокремленням повторюваного голосного. Слова *плотносно* – *плодосносно* утворюють близькозвучну пару, що засвідчує застосування у віршотворенні такого прийому фонетично-семантичного орнаментування, як паронімічна атракція. Такий прийом зафіксовано в багатьох віршових творах того часу: *Немаш труднійших в світі ремесел над сніцарства, / а друге вв'ять трудні також і слюсарства* <...> (К. Зиновіїв); *Висипався хміль із мїха / І наробив ляхам лиха* (Анонім); “МАГНАС” – “ВЕЛИКИЙ ПАН” ПО-ЛАЦИНІ, / “МАГНЕС” – ЖЕЛІЗО ТЯГНУЧИЙ КАМЕНЬ / *Магнас*, як *магнес*. Довод на то, / же тот железно, а ов тягнет злато (І. Величковський) – тут атрактанти стали основою для утворення порівняння.

Для доповнення сказаного подаємо ілюстрацію про літеру «М»: *Тисяча, також триножник, подвійна V, разом дві стежки, / З'єднані двічі, Меркурія лоб, голова теж Медузи, / І п'ятдесят у слов'ян, і ще роги сполучені разом* (М. Довгалецький). У цьому творі зафіксовано алітерацію (*т*) та еквіфонію (*ме; ло*), що в другому випадку переходить у метафонію (*ло – ол*). Виразальні одиниці звукопису плавно перетікають у лексико-граматичне вираження: модифіковане подвоєння, де слова, що утворюють ряд, належать до різних частин мови, і спостерігається повторення співзвучного кореня (*подвійна – дві – двічі*). А увесь твір – це суцільний перифраз.

У бароковій поезії засвідчене вживання звуконаслідування, як-от: *Соберітеся, ВСІ чоловіки, / на тріюмф ніні, ангелів лики, / співаюче весело, / віскакуйте вокруг: / гоц, гоц, гоц, гоц, гоц, гоц, гоц, гоц, гоц!* / *Бо нам Марія, Діва Пречиста, / в убогий шопі зродила Христа, / якому хоч у біді / грасть Грицько на дуді: / гу, гу, гу, гу, гу, гу, гу, гу, гу!* / *Марія Діва ся прітуляеть, / абі НЕ змерзла, Дитя вкриваєть, / прітіскаєть, прітуляєть, / пілюшкамі обвіваєть: / лю, лю, лю, лю, лю, лю, лю, лю, лю!* / *А у бідляток осел Із волом / стояли в яслах, Хуха сполом, / огрівалі дитятко, / невиннос ягнятка: / ху, ху, ху, ху, ху, ху, ху, ху, ху!* (К. Зиновіїв). Д. Чижевський зазначає, що до таких засобів уда-

валися, щоб надати духовній пісні найбільшої оригінальності або наблизити її до народної пісні [Чижевський: 248].

Особливого значення дослідники [Макаров: 255, 262] надають творам, які мають специфічний звуковий резонанс. До таких зразків належать “рак літеральний”, коли рядки читаються однаково у прямому і зворотному порядку: *Анна во дар бо имя ми обдарованна, / Анна дар и мні сіи мира данна, / Анна ми мати и та ми манна, / Анна пита ми и мати панна* <...> (І. Величковський), резонуючий вірш, у якому є луна від кожного непарного рядка. Така луна може бути суто “механічною”, як-от: *Чом принесла заборонене яблуко саме ось Єва?* / Луна: “*ва*”. / *Що за причина була, що зірвала це яблуко Єва?* / Луна: “*Єва*” (М. Довгалевський). Також вона може бути оформлена як повнозначне слово: – *Чом плачеш, Адаме? Земного ли края?* / – *Рая*. / – *Чому в онь не ввійдеш? Боши ли ся браны?* / – *Раны*. / – *Не можеш ли ввійти внутр его побідно?* / – *Бідно* <...> (І. Величковський). М. Довгалевський указує на те, що “Луна – це голос, що розходиться між горами та лісами” [Цит. за: Макаров: 262]. Такий прийом застосовували для “відродження поетичного спілкування з природою” [Макаров: 262]. Засвідчені також зразки, де кожний наступний рядок є відлунням першого: *Роди, із бранна / Пречистую, Анна. / В цнотах пространна, / Порока странна, / Сладкая манна, / Чистая панна, / Яко нам данна, / Богу осанна* <...> (І. Величковський). Основу наведених творів становить фонетичний епаналепсис, що сприяє створенню оригінального інтонаційно-звукового малюнка вірша.

Те, що в бароковому поетичному творі засоби звукопису відігравали важливу роль, підтверджує зауваження Д. Чижевського: “Велику увагу деякі поети приділяють евфонії”. Як зразок дослідник наводить анонімний діалог людини з Богом, у якому окремі слова і склади повторюються так, що утворюють якусь звукову мозаїку: “*Віра і добродітель суть то двоє крила, / на двоїх тіх вся висить спасення сила. / Не можеть єдиним крилом птиця понестися, / невозможно самую вірою спастися...*” [Чижевський: 260–261].

Поети епохи бароко поєднували гру звуком із графічною грою. Спостережені непоодинокі зразки застосування прийому капіталізації – виокремлення слова чи його окремих фрагментів шрифтовими засобами: *Іже в Руні інОгда преобразованна, / Мати сОтворшого НАс всіХ зді написанна, / Душевно і МислЮ Ту книжку пРИміте, / Самі є Внимающе, І другим проЧтіте* (Іеромонах Дімитри Савіч) (Д. Туптало); *Тому же подобноє автор докладаєт, / хоч не годен, паки ім'я покладаєт: / ІзложитЕль віРшОв сих МНОгих благ вам жєлаєт, / а НайпАче небесниХ добр щиро прияєт, / То єст всяКому чину бЛАгостИ Христової, / Милості бозської всЕгда готової, / ВічНая бо заплаТа созданна впрод віка / звлаца христолюбноґо ради чоловіка, / І милостям вашим зИчить то получитьи, / по Земном вІку радость вічну Наслїдити, / А нині чтуції се спасенно здраВствуйте / І весЕло о Христі Всі многолітствуйте, / Сего И паки обще всім желательствуєт / і всєднєвНо Христа спаса молебствуєт / І покорно за сіє просить прощєнія, / зичачи божї яґо благословєннєя* (Іеромонах Зиновій Климентієв син) (К. Зиновієв). Д. Чижевський наголошує, що це “дуже типові для поезії бароко віршові іграшки. Їх значєннєя не треба іґнорувати: це вияв, вираз певного суверенного віртуозного володіннєя віршем” [Чижевський: 258]. Важливість поєднаннєя в поезії бароко словесної гри з графічними формами відзначають також інші дослідники [Крекотєнь: 60].

В. Крекотєнь указує на те, що кращим зразкам української барокової поезії притаманний витончений звукопис. Окрім того, “автори “винаходили” несподівані тропи і вишукані фігури, алєгорії й символи, каламбури, перехрещували ключові поняттєя, <...> насичували свої твори народнопоєтичними образами й символами, порівнєннєями й паралєлізмами, персоніфікаційними зертнаннєями. Мова їхня багата на пєстливі форми й постійні епітєти” [Крекотєнь: 58].

Інші дослідники так само відзначають, що митці епохи бароко удавалися до естетизації поєтичної мови за допомогою постійних означєнь (*чистая панна, чистє серцє, вірнє серцє; Бог правдивий, найслодийший, православний, смиренний, кроткій*),

ампліфікації синонімів (...*Біда тому дому, / Той господі в проїзді, где господар клямця, / Злодій, збойця, вшетечник і явний потварця* (М. Смотрицький)), порівнянь, паралелізмів, різноманітних повторів (анафора (*Тая серцем керуєт твоим во все благо, / тая тя сохранияєт от всякого злаго. / Тая тя побудила церкви мурувати / И честними ікони благоукрашати* (Анонім)), епіфора (*И паки, Спасе, ту не спаси мя, молю тя, / по благодати твоєй самой да узрю тя* (Анонім)), градації (*В бідах ти мні отрада, в скорбєх ти утіха, / утекший к тебе, назад не йду без успеха, / Ті мнє серце, ти душа, ти уфоновсть, ти смелость, / ти мнє всяка любезность, ти здоровья цілость* (А. Скоульський)), антитези (*Но или хошу, или не хошу, спаси мя, / хоцет душа, не хоцет плоть страсна* (Анонім)), риторичних звертань і питань, які вони використовували на “великих текстових просторах” [Виговська: 35–40; Зосімова: 14–15 (приклади наші – Т. О.)].

У бароковій поезії реалізовано такі різновиди лексикограматичного повтору, як подвоєння: ... *по світі блукаю, отради не маю, / жалю ж мій, жалю, сам же я не знаю, / що чинити маю* (Г. Сковорода); анадиплосис: *Ідіте ж всі а право з Янова до Крилова, / З Крилова до Зборова, із Зборова до Яворова, / З Яворова до Бузанова, з Бузанова до Крем'яньця, / З Крем'яньця до Кам'яньця, / З Кам'яньця до Львова, зі Львова до Кракова <...>* (П. Попович-Гученський) – на контактний повтор нашаровується послідовно повторювана пара прийменників *з / до*; анномінація: *Порядний непорядок* (І. Величковський); поліптон: *Пан з паном з дуру вели диспут довгий* (Д. Братковський); *Зачим, прошу вас, з всіми приязливе живіте, / і друг за друга еше і богу ся моліте* (К. Зиновієв), а також фігури стилістичного синтаксису: гомеотелевт, що ґрунтується на повторенні однакових формантів в однорідних членах речення: *О смерте гнівливая, злосливая, / Сліпая, глухая і нежалосливая, / Тільки на жалость нашу сквапливая!* (К. Транквіліон-Ставровецький); *Лятвий, трудний, приемний, острый ест-єсь з себе, / з тобою жить не могу, трудно і без тебе* (І. Величковський), та хіазм (зокрема семантико-граматичний): *Не жити, еже ясти, / но*

ясти, єже *жити*; не *жити*, єже *пити*, / но *пити*, єже *жити* (І. Величковський). Дослідники зауважують, що “невпинне повторювання кількох слів або визначень” не було випадковим чи суто механічним: “у своїх Протеях і ампліфікаціях” поети барокової епохи “просто смакували слова, що їм подобалися, насолоджувалися популярними в їхній час гаслами і іменами” [Макаров: 213].

Митцям того часу було притаманне метафоричне мислення. Л. Андрієнко, досліджуючи поетичну барокову метафору, вказувала, що “барокова метафора взаємодіє з усією системою образного ладу в цілому”, у ній проглядається “первісна обумовленість об’єктивною реальністю, тотожність семантики співвідносних частин цілого”. З-поміж найпоширеніших метафор барокової поезії мовознавець називає такі: *світло розуму*, *вогонь любові*, *темрява гріха*, *насіння мудрості* [Андрієнко]. Результати вивчення поетичного масиву українського бароко засвідчили, що в бароковій поезії представлені іменна, предикатна та сентенціальна метафори, найпоширенішою з яких є іменна метафора: “Іменна та предикатна метафори, синтагматично розгортаючись у вигляді повторів, нагромадження синонімів та епітетів, утворюють плеоназми та ампліфікації. Важливу роль у збагаченні (а іноді й творенні) метафоричного образу відіграють епітети, які умовно можна розподілити на риторичні (постійні, традиційні), епітети-інтенсифікатори (гіпербола, мейозис), метафоричні епітети (завдяки яким слово, власне, і набуває свого метафоричного значення)” [Андрієнко]. Дослідниця стверджує, що “специфічний метафоризм бароко виявляється у формі концептизму, який передбачає існування в одному мікротексті складних образних концепцій, ієрархій, взаємозалежностей та взаємовіддзеркалень. Отож, у силове поле барокової метафори втягуються і такі тропи, як епітет, метонімія, метаморфоза, порівняння, персоніфікації” [Андрієнко].

На стилістичному принципі концептизму української барокової поезії наголошував і Р. Радишевський [Радишевський: 156–177]. Учений виокремлював кілька груп концептів, важливих для організації барокових віршових творів (метафора, порівнян-

ня, антитеза, алегорія, перифраз, ампліфікація, анафора, анаграма): “Основне місце займає концепт із граматичною і стильовою грою протилежних за значенням слів, із безліччю їх відтінків, з неоднаковим і небуденним навантаженням, дисонансами і контрастами, нагромадженням алегоричних і метафоричних понять і символічних образів” [Радишевський: 163]. Дослідник відзначає, що “словесні красивості” поети барокової епохи створювали за допомогою популярних у той час “фігури думки” та “мовних іграшок”, що виражались “парадоксами і особливо несподіваними метафорами й алегоріями, етимологічною грою слів, чергуванням літер” [Радишевський: 165].

Лінгвісти, які зверталися до вивчення мовостилію українського поетичного бароко, доходять висновку, що утворення та функціонування тропів і стилістичних фігур підпорядковувалося принципам поезики бароко: із принципом контрасту семантично пов’язана антитеза; із принципом символічного / алегоричного відтворення дійсності – символ і алегорія; із принципом поєднання протилежностей – оксюморон; із принципом дотепності – метафора, каламбури; із принципом динаміки, руху – ампліфікація [Гуцуляк: 206].

Уживання великої кількості мовно-виражальних засобів указує не лише на посилену увагу тогочасних митців до форми вірша (“віршова техніка українського бароко показує увагу поетів до формальних проблем” [Чижевський: 262]), але й засвідчує, що “за кожною персоніфікацією, алегорією, символом чи емблемою міфологічного коду Бароко стоять певні надбання світової художньої і філософської думки” [Макаров: 231].

Із викладеного висновуємо, що для української барокової поезії було характерним уживання різних тропів і стилістичних фігур, зокрема: асонансу й алітерації, еквіфонії та метафонії, паронімічної атракції і фонетичного епаналепсису, звуконаслідування й капіталізації, метафори й метонімії, порівняння й епітетів, персоніфікації та перифразів, алегорії, гіперболи і мейозису, паралелізму й градації, антитези й оксиморону, поліптотону й анномінації, подвоєння й анадиплосису, анафори й епіфори, гомеотелевту й хіазму, ампліфікації й полісиндетону. Автори

надавали перевагу фігурам, основу яких становлять перебільшення, протиставлення, повторення й метафора. У барокових віршових творах спостерігається органічна взаємодія “залишкового реалізму” [Макаров: 238] і “преромантичних (за своєю сутністю) мотивів” [Макаров: 260], що передається за допомогою різних мовно-виражальних засобів. Унаслідок цього перед читачем постає майстерно вибудована, декоративно виразна, концептивно наснажена художня картина тогочасного світу.

Продовження розпочатої праці вбачаємо в тому, щоб з’ясувати, як барокова традиція орнаментувати віршовий твір вплинула на формування мови української поезії.

ДЖЕРЕЛА

Українська література XVII століття : Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упорядник : В. І. Кречотень. Київ : Наук. думка, 1987. 608 с.

Українська поезія. Середина XVII століття / упорядники : В. І. Кречотень, М. М. Сулима. Київ : Наук. думка, 1992. 680 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Л. О. Генеза та особливості структури поетичної метафори барокко: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 24 с. URL : <http://cheloveknauka.com/genezis-i-osobennosti-struktury-poeticheskoy-metafory-barokko#ixzz6D6аухМги> (дата звернення : 12.09.2019).

2. Виговська А. В. Поезія українського бароко : лінгвістична рецепція // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2000. Вип. 1. С. 34–41. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apy1_2000_1_6 (дата звернення : 11.09.2019).

3. Гуцуляк І. Г. Мовостиль українського поетичного бароко : дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2005. 353 с.

4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.

5. Зосімова О. В. Мотив “марнота марнот” в українській поезії другої половини XVII – початку XVIII століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2007. 21 с.

6. *Іваньо І. В.* Про українське літературне барокко // Українське літературне барокко : збірник наукових праць. Київ : Наук. думка, 1987. С. 3–18.

7. *Крекотень В.* Українська поезія барокко в системі східноєвропейської літератури барокко // Українське барокко : матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців. Київ : Інститут української археології, 1993. С. 54–64.

8. *Крисица Б.* Світоглядні основи українського поетичного барокко // Українське барокко : матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців. Київ : Інститут української археології, 1993. С. 47–53.

9. *Макаров А.* Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.

10. *Ніка О.* Концепт як барокова стилістична фігура (на матеріалі писемних пам'яток другої половини XVII ст.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірник наукових статей. 2013. Вип. 22. Ч. 2. С. 211–216. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/76993> (дата звернення: 11.09.2019).

11. *Радишевський Р. П.* Бароковий концептизм поезії Лазаря Барановича // Українське літературне барокко: збірник наукових праць. Київ : Наук. думка, 1987. С. 156–18.

12. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : МПП “Презент”, 1994. 480 с.

REFERENCES

1. *Andriienko L. O.* (1997). Genesis and the structure peculiarities of the poetic metaphor of the Baroque. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 24 p. URL: <http://cheloveknauka.com/genezis-i-osobennosti-struktury-poeticheskoy-metafory-barokko#ixzz6D6ayxMru> (accessional date: 12.01.2021) (in Ukrainian).

2. *Vyhovska A. V.* (2000). Ukrainian Baroque Poetry: Linguistic Reception. *Aktualni problemy ukraïnskoi linhvistyky: teoriia i praktyka*, vol. 1, pp. 34–41. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2000_1_6 (accessional date: 11.01.2021) (in Ukrainian).

3. *Hutsuliak I. H.* (2005). The style of Ukrainian poetic baroque. Extended abstract of candidate's thesis. Chernivtsi. 353 p. (in Ukrainian).

4. *Yefremov S.* (1995). History of Ukrainian literature. Kyiv : Femina. 688 p. (in Ukrainian).

5. Zosimova O. V. (2007). The motif of “vanity of vanities” in Ukrainian poetry of the second half of the seventeenth – early eighteenth century: avtoreferat dys. Extented abstract of candidate’s thesis. Kharkiv. 21 p. (in Ukrainian).

6. Ivano I. V. (1987). About Ukrainian literary baroque. *Ukrainian literary baroque: a collection of scientific works*. Kyiv : Naukova dumka, pp. 3–18 (in Ukrainian).

7. Krekoten V. (1993). Ukrainian baroque poetry in the system of Eastern European baroque literature. *Ukrainske barokko: materialy I konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv*. Kyiv : Instytut ukrainskoi arkhеolohii, pp. 54–64 (in Ukrainian).

8. Krysa B. (1993). Worldview foundations of Ukrainian poetic baroque. *Ukrainske barokko: materialy I konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv*. Kyiv : Instytut ukrainskoi arkhеolohii, pp. 47–53 (in Ukrainian).

9. Makarov A. (1994). Light of Ukrainian baroque. Kyiv : Mystetstvo, 288 p. (in Ukrainian).

10. Nika O. (2013). The concept as a baroque stylistic figure (based on written monuments of the second half of the seventeenth century). *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini: zbirnyk naukovykh statei*, vol. 22, Ch. 2, pp. 211–216 (in Ukrainian). URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/76993> (accessional date: 11.01.2021) (in Ukrainian).

11. Radyshevskiy R. P. (1987). Baroque conceptism of Lazar Baranovich’s poetry. *Ukrainske literaturne barokko: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv : Naukova dumka, pp. 156–18 (in Ukrainian).

12. Chyzhevskiy D. (1994). History of Ukrainian literature (from the beginning to the era of realism). Ternopil: MPP “Prezent”. 480 p. (in Ukrainian).

Olesia Tieliezhkina, Doctor of Philology, Doc.
O. M. Beketov National University of Urban Economy, Kharkiv

Means of expression of Ukrainian baroque poetry: linguistic style view

The mysterious world of Baroque poetry has scientific interest among both literary critics and linguists for a long time. However, despite some elaboration of the problem, there are some gaps that need linguistic and stylistic coverage. It determines the relevance of the consideration of

expressive and pictorial means of different linguistic nature, manifested in the poetic works of the Baroque era.

The purpose of the research is to identify and characterize the means of linguistic and artistic expression of the language of the Ukrainian Baroque poetic. Fundamental in the formation of a system of artistic means, realized in Baroque poetry at all levels of language, is a combination of rational and irrational principles. In the poetry of that time, the “atmosphere of the literary game” was consistently created, which was embodied with the help of certain linguistic and expressive units.

The author concludes that Ukrainian Baroque poetry is characterized by the use of various tropes and stylistic figures, including assonance and alliteration, equiphony and metaphony, paronymic attraction and phonetic epanalepsis, sound imitation and capitalisation, metaphor and metonymy, comparison and epithets, personification and periphrasis, hyperbole and meiosis, parallelism and gradation, antithesis and oxymoron, polyptoton and annomination, doubling and anadiplosis, anaphora and epiphora, homeotelium and chiasm, amplification and polysyndeton. Among them, the artists mostly used figures based on exaggeration, opposition, repetition, and metaphor. The masterful combination of different stylistic means ensured the creation of an expressive, unique and perfect linguistic and artistic picture of that time.

The logical continuation of the started research is to find out the influence of the Baroque tradition of decorating the fabric of a poetic work on the further formation of the Ukrainian poetic language.

Keywords: *Ukrainian poetic language, baroque poetry, linguistic and stylistic coverage, fabric of a poetic work, expressive and pictorial means.*

Стаття надійшла до редколегії 08.02.21

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.162.4'253'42:32

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).107-124](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).107-124)

Стефан Дорчак, д-р філософії

Університет ім. Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина

<https://orcid.org/0000-0002-9260-0542>

ПЕРЕХРЕСНИЙ УСНИЙ ПЕРЕКЛАД У СЛОВАЧЧИНІ: ТАБУЙОВАНА РЕАЛЬНІСТЬ

Надаються докази для підтвердження або спростування гіпотези про те, що перекладачі роблять якісніший переклад на рідну мову з іноземної порівняно з перекладачами, які перекладають з іноземної на іноземну мову. Дані для дослідження були зібрані шляхом анкетування трьох цільових груп (перекладачі, студенти та делегати) після прослуховування записів синхронного усного перекладу.

Ключові слова: синхронний усний переклад, перехресний усний переклад, оцінка якості усного перекладу, переклад з іноземної на іноземну мову, усний переклад політичного дискурсу.

Вступ. Нюрнберзький процес заклав основи синхронного перекладу як окремої професії. Відтоді перекладачі та перекладознавці зосередились на якості перекладу, але консенсус щодо її визначення досі не був досягнутий [Zwischenberger].

Що таке якість усного перекладу? Д. Селескович стверджує, що усний переклад завжди слід розглядати з погляду слухача, оскільки “ланцюг спілкування не закінчується в кабіні” [Seleskovitch, Lederer : 236]. К. Дежан Ле Феал додає: “Те, що наші слухачі чують у своїх навушниках, повинно справляти на них таке ж враження, як на аудиторію оригінальна промова спікера. Той самий когнітивний зміст повинен бути поданий з однаковою чіткістю та точністю в обох мовах” [Déjean Le Féal : 155]. Якість насамперед пов’язана з очікуваннями слухачів, а отже, і кінцевих одержувачів послуги (усного перекладу). Р. Кагане слушно зазначає, що слухачі

можуть мати різні очікування за однакових обставин [Kahane], що і було підтверджено в нашому дослідженні: студенти-перекладачі, делегати та професійні перекладачі якість перекладу оцінили по-різному. Як результат, якість усного перекладу залишається “чимось невловимим, про що всі знають, але ніхто не може точно визначити” [АПС].

Словацькі автори також приділяють увагу якості усного перекладу. З. Богушова розглядає якість усного перекладу як щось, що “починається з (передбачуваних) потреб, очікувань і закінчується суб’єктивним сприйняттям реальної ситуації” [Bohušová 2008 : 14]. Теорію, практику та якість перекладу Я. Шталь взаємопов’язує на основі теорії скопосу, оскільки “якість обов’язково повинна сприйматися по-іншому, залежно від перспективи спостерігача” [Stahl : 113–114]. Якість усного перекладу – це те, чого необхідно досягти, і тому починати вдосконалювати її слід вже на фазі вивчення теорії перекладу [Šveda 2016 : 12]. Л. Махова, аналізуючи саморефлексію перекладачів, запропонувала анкету самооцінки, орієнтовану на аналіз і вдосконалення майбутніх усних перекладів [Machová]. Попри достатню кількість досліджень у галузі якості усного перекладу, єдиного розуміння її визначення не існує.

У статті порівнюються якісні характеристики перехресного усного перекладу та усного перекладу на рідну мову²². Почнемо з визначення поняття *перехресний усний переклад*. У словацькому перекладознавстві А. Кеніж [Keníž] відповідно до комунікативного каналу диференціював усний переклад на односторонній (В/С→А), двосторонній, або зворотний (А→В) і перехресний (В/С→В). Такий мовний поділ подаємо за класифікацією “The АПС А-В-С” (International Association of Conference Interpreters) [АПС]. Мова В – активна мова перекладача, якою він користується як у послідовному, так і в синхронному режимі. Окремі професійні перекладачі відмовляються від перехресного усного перекладу або погоджуються на нього лише в по-

²² Критерії з анкет Г. Бюхлер (1986), І. Курц (1989), Д. Жиль (1990) адаптовані для нашого дослідження.

слідовному режимі [de Fortis]. Однак, на нашу думку, ефективність перехресного усного перекладу якісно подібна до результатів одно- та двостороннього усного перекладу, оскільки в усіх трьох випадках використовується мова В.

Усний переклад є формою комунікації між людьми з різним мовним (А, В або С) і культурним походженням [Qian : 214]. Тому роль перекладача полягає в забезпеченні безперебійного такої комунікації, у якій він відіграє ключову роль [Herbert : 5]. Виконуючи цю непросту роботу, перекладачі повинні мати достатній обсяг короточасної пам'яті, вміти швидко мислити та працювати під фізичним і психічним тиском протягом тривалого часу [Qzar]. Не менш важливим є, звичайно, як досконале знання мов, що перекладаються, так і знання реалій, міжнародної ситуації, політичних, економічних і культурних подій не лише у своїй країні, а й у країнах мовної спеціалізації [Keníž : 39].

Н. Шведа-Ніколсон погоджується з багатьма теоретиками, що односторонній переклад і, отже, переклад на рідну мову є стандартним для професії перекладача [Schweda-Nicholson : 90–100]. Це також підтверджують представниці так званої Паризької школи (Д. Селескович та М. Ледерер), які вважають, що усний переклад повинен виконуватися виключно на рідну мову, а переклад на іноземну мову виконується лише за потреби в певних ситуаціях [Seleskovitch, Lederer : 113]. Ми погоджуємось із цими постулатами, однак ринок усних перекладів динамічно розвивається, і переклад на іноземну мову, а саме, перехресний усний переклад набуває більшого поширення. Цю думку також підтверджує парадигма так званої Радянської школи. Східноєвропейські теоретики наголошували на важливості сприйняття, а отже, і правильного розуміння під час усного перекладу. Представники Паризької школи основну увагу приділяють етапу відтворення (В/С – А) рідною мовою, натомість Радянська школа віддає перевагу точності змісту та його розумінню: перекладач може точніше декодувати та відтворювати інформацію, оскільки сприймає її рідною мовою (А – В). Інформація, зафіксована повністю або майже повністю і відтворена з акцентом (незначним)

і певною втратою ідіоматичності, більш корисна, ніж неповна інформація, виголошена без акценту та витончено упорядкованим порядком слів [Denissenko : 157].

А що ж можна зауважити щодо перехресного перекладу? Перехресний усний переклад є своєрідним гібридом західноєвропейської та східноєвропейської шкіл, оскільки етап сприйняття ідентичний етапу сприйняття в теорії перекладу Паризької школи (В/С), а етап відтворення тотожний етапу відтворення в Радянській школі (В). Здатність висловлюватися іноземною мовою порівняно з рідною під час усного перекладу більш обмежена. Недостатній лексичний запас іноземних слів зменшує простір для маневру, але у випадку усного перекладу на рідну мову навпаки – занадто широкий набір лексем може заважати чіткості та швидкості перекладу. Над цією тезою працював В. Ламберт [Lambert : 3], який, дослідивши усний переклад американських студентів-білінгвістів, підтвердив “домінування” в них іноземної мови над рідною.

Гіпотеза та мета дослідження. Метою дослідження є оцінювання якісних відмінностей між синхронними перекладами на рідну мову та перехресним перекладом. Наше завдання – підтвердити або спростувати гіпотезу про те, що перекладачі-синхроністи забезпечують якісніший переклад на рідну мову.

Методологія дослідження

Усний переклад. Об’єкт дослідження – міжнародний переклад на найвищому політичному рівні, який забезпечували три (N 1, N 2 і N 3) перекладачі з англійської на російську та українську мови. Перекладачі N 1 (перекладач на російську мову) і N 2 (перекладач на українську мову) є офіційними перекладачами НАТО, N 3 (перекладач на російську мову) – це словацький перекладач, який перекладав для Радіо “Вільна Європа” (RFE/RL) у Празі. Цей усний переклад (N 3) – нетрадиційний, оскільки був перехресним у режимі реального часу в Інтернеті. Ще одна особливість – відсутність перекладача-напарника, що зазвичай може впливати на якість перекладу. Однак представник радіо запевнив, що усний переклад триватиме не більше 30 хв. Відповідно до міжнародно визнаних

стандартів, перекладач-синхроніст не повинен працювати самостійно в кабіні понад 30 хв [Moser-Merger]. Синхронний переклад має виконуватися в парі.

Щодо технічного обладнання, то за описом перекладача N 3 студія не була обладнана перекладацькою кабінною, це була студія з двома радіомікрофонами, які не відповідали вимогам для усних перекладів. Окрім мікрофонів, у студії були монітори, а на пульті – регулятори гучності та кнопка вимкнення звуку. У приміщенні перебували сторонні особи. Ще більш несприятливими були відсутність навушників і те, що звук поширювався через динаміки. Від-еозображення транслювалося із затримкою у дві секунди, асинхронно зі звуком, що також створювало певні незручності. Отож умови для якісного усного перекладу не були забезпечені.

Перекладач N 3 працює на ринку перекладів із 2008 р., має вищу освіту в галузі перекладів (російська й англійська мови). Перед усним перекладом йому заздалегідь не було надано жодних матеріалів. На жаль, нам не вдалося отримати докладну інформацію про двох інших перекладачів НАТО²³, а тому нічого не знаємо про їхній освітній і професійний рівень, також не маємо інформації про те, чи отримували перекладачі матеріали заздалегідь. Усі три записи доступні в Інтернеті (Youtube – N 3, офіційний вебсайт НАТО – N 1 і N 2)²⁴.

Записи синхронного перекладу. Виступ генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга 31 жовтня 2019 р. у Києві на саміті Україна-НАТО записаний у трьох шестихвилинних звукозаписах. Промова виголошена англійською, яка не є рідною мовою доповідача. Зустріч була присвячена безпеці у Східній Європі та проходила за участю провідних представників Північноатлантичного альянсу й України.

²³ Див. відповідь головного перекладача НАТО від 24.04.2020: Dear Dr. Dorcak. Thanks for your email. This information is not exactly releasable. I hope you understand. Good luck with your research, Olivier Wittezaele.

²⁴ Синхронний усний переклад словацького перекладача: URL : <https://www.youtube.com/watch?v=3bhWtLkHK3M> (від 24:35 хв.)

Синхронний усний переклад перекладачів НАТО (RU та UA): URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_170429.htm?selectedLocale=en

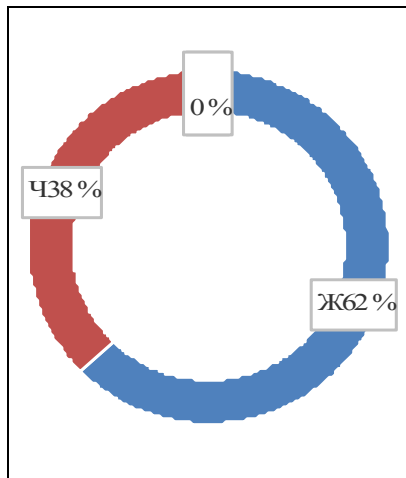
Анкета оцінки усного перекладу. Один зі способів визначення якості усного перекладу – це анкетування. Для нашого дослідження ми синтезували анкети Г. Бюхлер, І. Курц і Д. Гіле [Bühler; Kurz 1989; Gile]. Результатом стала комплексна анкета, що містить п'ятибальну шкалу оцінок (1 – дуже погано, 2 – погано, 3 – задовільно, 4 – добре, 5 – дуже добре), на основі якої записи синхронного перекладу оцінювалися за різними критеріями. Респонденти (див. далі: **Перелік респондентів**) повинні були заповнити анкету, що містить 13 критеріїв якості перекладу після прослуховування трьох звукозаписів синхронних перекладів Генерального секретаря НАТО, зроблених трьома різними перекладачами на російську (2) та українську (1) мови. П'ять (2.1, 2.2, 2.3, 6.1 і 6.2) із 13 критеріїв були оцінені автором цього дослідження відповідно до кількості помилок у записах: 5 і більше помилок – 1 бал, 4 помилки – 2 бали, 3 помилки – 3 бали, 2 помилки – 4 бали та 1 або жодної помилки – 5 балів. Решту вісім критеріїв респонденти оцінювали на основі своєї суб'єктивної думки. Першу анкету було надіслано 15 березня 2020 р., а останню – 5 квітня 2020 р. Загальна кількість анкет (респондентів): 24. Нижче наведені критерії, що містяться в анкеті для оцінки усного перекладу:

- 1) акцент;
- 2) милозвучність мовлення (інтонація, ритм, темп);
 - 2.1) незрозумілі уривки (погана артикуляція);
 - 2.2) слова-паразити (*ем, а...*);
 - 2.3) зайві звуки (кашель, позіхання...);
- 3) плавність мовлення;
- 4) логічна послідовність;
- 5) змістовна послідовність;
- 6) повнота змісту;
 - 6.1) упущення;
 - 6.2) доповнення;
- 7) граматична правильність;
- 8) коректна термінологія.

Отримані дані були проаналізовані, а результати досліджень описані нижче (див. нижче: **Результати досліджень**).

Перелік респондентів. Анкета для оцінки усного перекладу надіслана професійним перекладачам (П), що працюють у Словаччині, студентам (С) старших курсів філософського факультету Університету ім. Матея Бела за спеціальністю “переклад та усний переклад” (кафедра англістики та американістики і кафедра слов’янських мов), а також так званим делегатам із-за кордону (Д)²⁵. Усі учасники дослідження є носіями російської та / або української мови. Загальна кількість учасників дослідження становить $n = 24$, із них П = 9, С = 5, Д = 10. Більшість учасників – жінки (62 %); за походженням – найбільший відсоток українців (67 %); освітній профіль більшості респондентів – закінчена вища освіта (67 %), зокрема 46 % – вища освіта в перекладацькій сфері.

Графік № 1

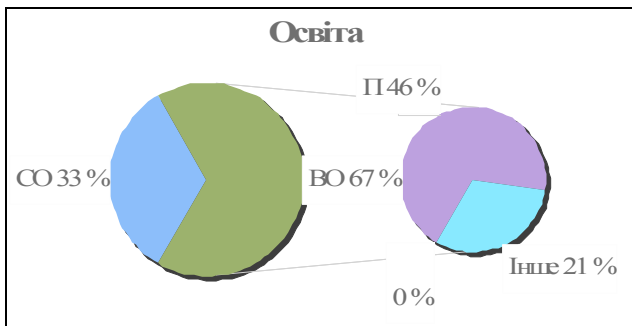
²⁵ Термін “делегати” запозичений із праці Г. Бюхлер (1986), яка так називає респондентів, які є не перекладачами, а делегатами на конференції [Bühler].

Графік № 2

Графік № 3

(СО – середня освіта, ВО – вища освіта, П – ВО за спец. перекладач)

Результати досліджень

Аналіз результатів у групі II (табл. № 1). В оцінюванні брали участь 9 перекладачів, усі оцінювали переклад російською мовою (N 1, N 2 і N 3), а 6 із них також оцінювали переклад українською мовою (N 2).

На основі результатів можна стверджувати (графік № 4), що найвищий бал (5) отримали троє перекладачів за критерії “нерозумілі уривки та доповнення”. Перекладач N 1 залишався в діапазоні від 4,5 до 5 балів за всіма критеріями і має найкращі показники серед усіх трьох перекладачів. Він отримав середній бал – 4,6. Перекладач N 2, за винятком критеріїв “приємний голос та правильна граматика”, де він досяг найнижчого показника, більш-менш повторює криву перекладача N 1, хоча його середній бал склав 3,7. Оцінку критерію “акцент” (4,2) ми вважаємо особливо цікавою, оскільки в цьому випадку усний переклад здійснювався на рідну мову. Середній бал – 3,7 (найнижчий). Словацький перекладач (N 3) має найнижчий результат серед усіх трьох оцінюваних перекладачів за критеріями “плавність мовлення” (3,5), “логічна послідовність” (3), “змістовна послідовність” (3,5), “повнота змісту” (3,4) та “правильна термінологія” (2,9). Отриманий бал можна пояснити як відсутністю умов, необхідних для забезпечення якісного виконання усного перекладу (кабінка перекладача, консоль перекладача, навушники), так і фактором страху та стресу (переклад транслювався в Інтернеті, відсутність другого перекладача), а також тим фактом, що це був перехресний усний переклад. Цікавою є оцінка критерію “акцент”, за який N 3 набрав 4,9 бала, хоча перекладав не на рідну мову. Його середній бал – 3,9 бала.

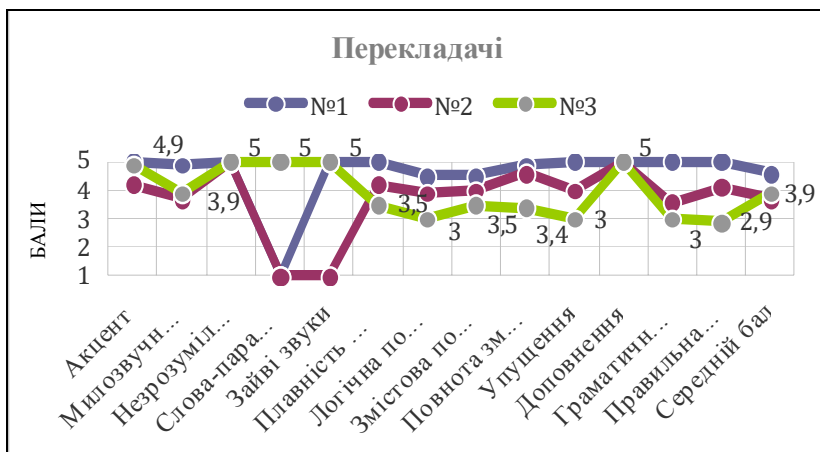
Аналіз результатів у групі C (табл. № 2). В оцінюванні взяли участь п'ятеро студентів, які оцінили усний переклад на російську та українську мови перекладачів (N 1, N 2 і N 3).

У цій групі респондентів перекладач N 3 набрав стільки ж балів, скільки й перекладач N 1. Цей факт можна пояснити солідарністю майбутніх перекладачів у цій професії, співпереживанням і розумінням вимог цієї професії, оскільки навчальні конференції з перекладу є надзвичайно напруженими, тому їхня оцінка була зроблена з урахуванням усіх факторів. Найбільш критично студенти оцінили перекладача N 2, середній бал якого – 3,9.

Таблиця № 1. Перекладачі

Критерії	№ 1 (RU) N = 9	№ 2 (UA) N = 6	№ 3 (RU) N = 9
1 акцент	5	4,2	4,9
2 милозвучність мовлення (інтонація, ритм, темп)	4,9	3,7	3,9
2.1 незрозумілі уривки (погана артикуляція)	5	5	5
2.2 слова-паразити	1	1	5
2.3 зайві звуки (кашель, позіхання...)	5	1	5
3 плавність мовлення	5	4,2	3,5
4 логічна послідовність	4,5	3,9	3
5 змістова послідовність	4,5	4	3,5
6 повнота змісту	4,9	4,6	3,4
6.1 упущення	5	4	3
6.2 доповнення	5	5	5
7 граматична правильність	5	3,6	3
8 коректна термінологія	5	4,1	2,9
Середній бал	4,6	3,7	3,9

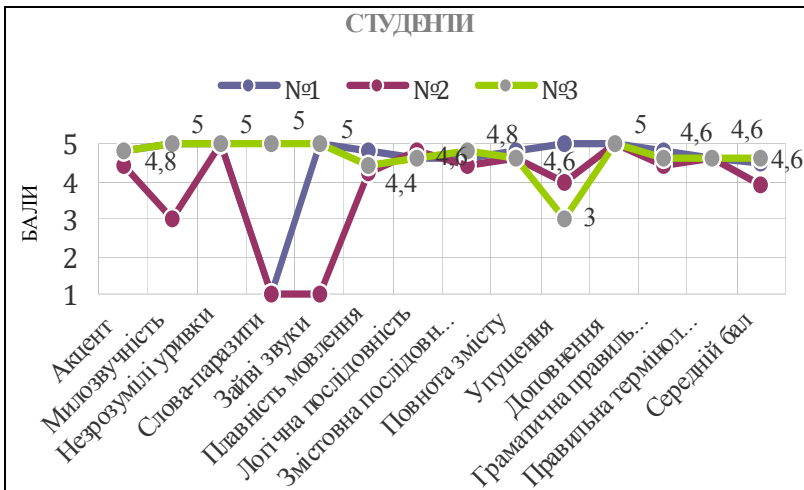
Графік № 4

Таблиця № 2. Студенти

Критерії	№ 1 (RU) N = 5	№ 2 (UA) N = 5	№ 3 (RU) N = 5
1 акцент	4,8	4,4	4,8
2 милозвучність мовлення (інтонація, ритм, темп)	5	3	5
2.1 незрозумілі уривки (погана артикуляція)	5	5	5
2.2 слова-паразити	1	1	5
2.3 зайві звуки (кашель, позіхання...)	5	1	5
3 плавність мовлення	4,8	4,2	4,4
4 логічна послідовність	4,6	4,8	4,6
5 змістовна послідовність	4,6	4,4	4,8
6 повнота змісту	4,8	4,6	4,4
6.1 упущення	5	4	3
6.2 доповнення	5	5	5
7 граматична правильність	4,8	4,4	4,6
8 коректна термінологія	4,6	4,6	4,6
Середній бал	4,5	3,9	4,6

Графік № 5

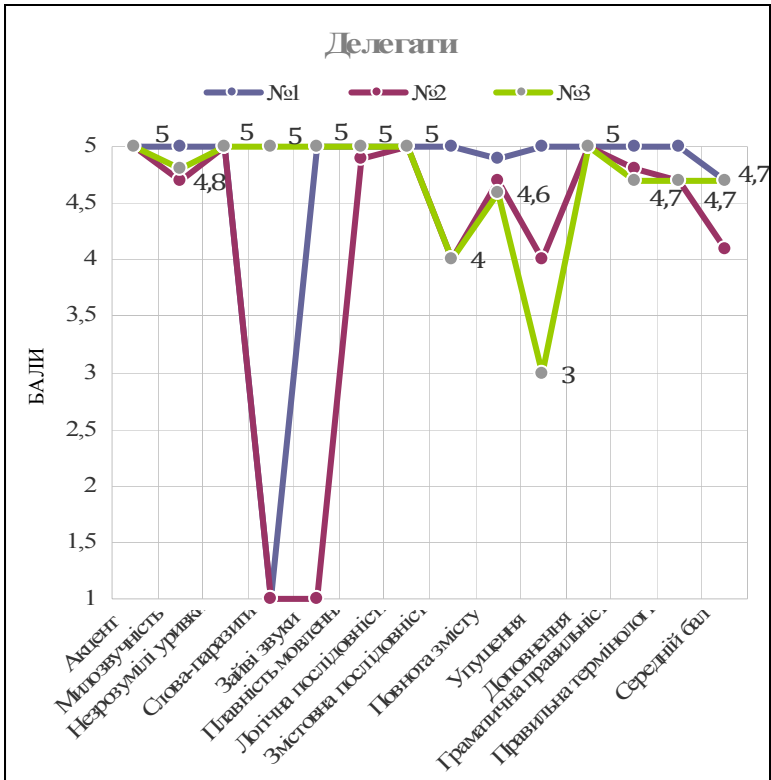

Аналіз результатів у групі Д (табл. № 3). В оцінюванні взяли участь 10 респондентів, усі 10 оцінили переклад російською мовою (N 1, N 2 і N 3), а 6 з них – переклад українською мовою (N 2).

Таблиця № 2. Делегати

Критерії	№ 1 (RU) N = 10	№ 2 (UA) N = 6	№ 3 (RU) N = 10
1. акцент	5	5	5
2 милозвучність мовлення (інтонація, ритм, темп)	5	4,7	4,8
2.1 незрозумілі уривки (погана артикуляція)	5	5	5
2.2 слова-паразити (ем, а...)	1	1	5
2.3 зайві звуки (кашель, позіхання...)	5	1	5
3 плавність мовлення	5	5	4,9
4 логічна послідовність	5	5	5
5 змістовна послідовність	5	4	4
6 повнота змісту	4,9	4,7	4,6
6.1 упущення	5	4	3
6.2 доповнення	5	5	5
7 граматична правильність	5	4,8	4,7
8 коректна термінологія	5	4,7	4,7
Середній бал	4,7	4,1	4,7

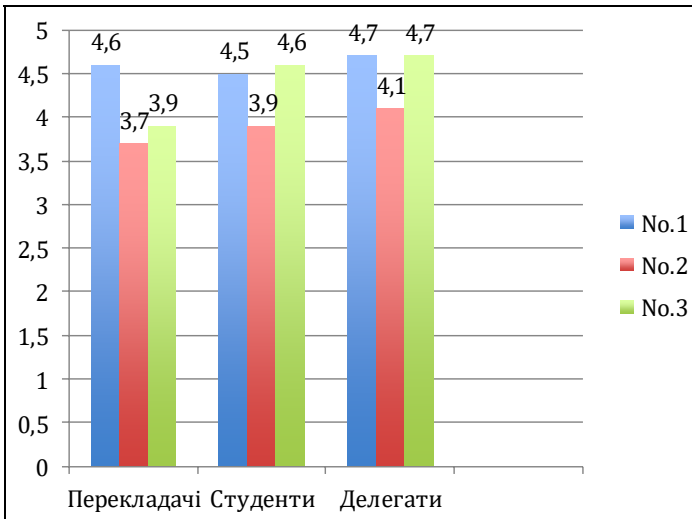
Графік № 6

Делегати, як і студенти, були менш прискіпливими, ніж перекладачі. N 1 і N 3 мають однаковий середній бал (4,7). На відміну від перекладачів на делегатів не впливає так звана професійна упередженість перекладача, отже, вони не мали таких високих вимог за окремими критеріями, а їх оцінка ґрунтувалася лише на власних враженнях.

Порівняння даних у таблицях 1–3. Порівняння даних у таблицях 1–3 на основі середнього балу, отриманого кожним перекладачем, наведено у графіку № 7:

Графік № 7

Результати оцінювання є більш-менш однорідними, а найнижчі бали виявлено у респондентів-перекладачів, що пояснюємо їхньою професійною упередженістю. І. Курц дійшла подібного висновку, стверджуючи, що перекладачі більш критично оцінюють колег, зважаючи на свій професійний досвід [Kurcz 2001 : 406]. Можна зробити висновок, що перекладачі найсуворіше оцінювали термінологію, логічну послідовність і змістовну послідовність. Делегати та студенти в основному зосереджувались на акценті, приємному голосі і плавному мовленні, тому найкращі результати були отримані за цими критеріями під час оцінювання всіх трьох перекладачів. На цьому етапі слід зазначити, що перекладачі N 1 і N 2 перекладали на рідну мову. Словацький перекладач N 3 виконував перехресний переклад з іноземної на іноземну мову. Із даних, наведених у графіку № 4 (якщо уважніше розглянути результати N 2 і N 3), ми можемо стверджувати, що перехресний переклад можливий; з урахуванням оцінок перекладач N 3 отримав більшу кількість балів, ніж перекладач N 2.

Висновок. Це дослідження концептуально базується на працях дослідників оцінювання якості усного перекладу (Г. Бюхлер, І. Курц, Д. Жиль та ін.). У попередніх дослідженнях респонденти-перекладачі та респонденти-делегати оцінювали усний переклад за вибраними критеріями відповідно до їхньої важливості. Новаторством цього дослідження є те, що респонденти оцінювали усний переклад не обираючи, які з критеріїв є найважливішими, а на основі власних вражень від усного перекладу. Респонденти оцінювали три різні усні переклади з англійської на російську (2) та українську (1) мови за 5-бальною шкалою. Найвищий бал отримав перекладач НАТО (N 1), словацький перекладач (N 3) посів друге місце, а другий перекладач НАТО (N 2) посів третє місце. На основі отриманих результатів можемо спростувати твердження про те, що перекладачі на рідну мову працюють краще, оскільки оцінка виступів N 2 і N 3 підтверджує протилежне.

Перехресний переклад залишається своєрідною сірою зоною перекладацької практики, оскільки усталеним і основним вважається усний переклад на рідну мову. Однак усний переклад на іноземну мову (зворотний) стає все більш поширеною сучасною практикою для кожного усного перекладача, особливо у приватному секторі. Із перехресним перекладом ситуація ще складніша, оскільки переклад з іноземної на іноземну мову не вважається нормою. На наш погляд, надзвичайно важливо включати зворотний і перехресний види усного перекладу в навчальні програми старших курсів перекладницьких факультетів, принаймні як факультативний предмет, щоб навчити майбутнє покоління перекладачів більш гнучко реагувати на вимоги ринку, бути універсальними спеціалістами та володіти іноземними мовами на найвищому рівні.

REFERENCES

1. AIIC (1982). Practical Guide for Professional Interpreters, Geneva, AIIC. URL : <https://aiic.org/site/world/about/profession/abc> (in English).

2. *Bohušová Z.* (2017) Sprachlich und kommunikativ bedingte Neutralisierungen beim Dolmetschen [Language and communication conditioned neutralizations in interpretation]. Wien : Praesens Verlag, 170 p. (in German).

3. *Bohušová Z.* (2008). Subjektívne vnímanie tlmočnickeho výkonu poslucháčmi a problematika posudzovania kvality translačnej služby [Subjective perception of interpreting by listeners and the interpreting quality output evaluation issues]. Praha : Jednota tlmočníků a překladatelů, pp. 17–26 (in Slovak).

4. *Bühler H.* (1986). Linguistic (semantic) and extra-linguistic (pragmatic) criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. *Multilingua*, 5:4, pp. 231–235 (in English).

5. *De Fortis C. G.* (2007). Some thoughts of “B” language, Interpreter Training Resources. URL : <https://interpretertrainingresources.eu/language/a-few-thoughts-on-b-languages/> (in English).

6. *Déjean Le Féal K.* (1990). Some Thoughts on the Evaluation of Simultaneous Interpretation, Interpreting – Yesterday, Today, and Tomorrow. Binghamton (NY), SUNY, pp. 154–160 (in English).

7. *Denissenko J.* (1989). The theoretical and practical aspects of teaching conference interpretation. *Communicative and Interpretive Linguistics*, pp. 155–157 (in English).

8. *Gile D.* (1990). L'évaluation de la qualité du travail par les délégués: une étude de cas [The Evaluation of quality by delegates]. *The Interpreters' Newsletter*, no 3, pp. 66–71 (in French).

9. *Herbert J.* (1978). *How Conference Interpretation* Grew. *Language Interpretation and Communication*. New York – London : Plenum Press, pp. 5–10 (in English).

10. *Kahane E.* (2000). Thoughts on the Quality of Interpretation, *Communicate!* Issue 4, May 2000, on AIIC homepage (AIIC Online). URL : <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/page197.htm> (in English).

11. *Keníž A.* (1980). Úvod do komunikačnej teórie tlmočenia [Introduction to the interpreting communication theory]. Bratislava : Univerzita Komenského (in Slovak).

12. *Kurz I.* (2001). Conference Interpreting: Quality in the Ears of the User. *Meta*, 46 (2), 394–409. URL : <https://doi.org/10.7202/003364ar> (in English).

13. *Kurz I.* (1989). Conference interpreting user expectations, Coming of age. proceedings of the 30th conference of the a. t. a., Medford, N.J: Learned Information Inc., pp. 143–148 (in English).

14. *Lambert W.* (1978). Psychological Approaches to Bilingualism, Translation and Interpretation. *Language Interpretation and Communication*. New York – London : Plenum Press, pp. 131–142 (in English).

15. *Machová L.* (2016). Hodnotiaci formulár ako nástroj tlmočnickej sebareflexie u študentov: Didaktické východisko. Dizertačná práca [Evaluation form as a tool for students' self-reflection at interpreting: Didactical approach. Dissertation thesis]. Bratislava, 167 p (in Slovak).

16. *Moser-Mercer et. al.* (1998). Prolonged turns in interpreting: effects on quality, physiological and psychological stress. *Interpreting*, vol. 3, Issue 1, Jan 1998, pp. 47–64 (in English).

17. *Qian H.* (1994). Looking at Interpretation from a Communicative Perspective. *Babel*, 40(4), pp. 214–221 (in English).

18. *Qzar M. H.* (1997). The Role of Memory as a Cognitive Psychological Faculty in Simultaneous Interpretation. Unpublished M. A. Thesis, Yarmouk University, Jordan (in English).

19. *Schweda-Nicholson N.* (1992). Linguistic theory and simultaneous interpretation: Semantic and pragmatic considerations. *Babel*, 38(2), pp. 90–100 (in English).

20. *Seleskovitch D. and Lederer M.* (1986). Who Should Assess an Interpreter's Performance? *Multilingua*, 5:4, p. 236 (in English).

21. *Stahl J.* (2012). Kvalita tlmočenia v teórii a praxi [Quality of interpreting in theory and practice]. *Kontexty súdneho prekladu a tlmočenia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, pp. 112–121 (in Slovak).

22. *Šveda P.* (2016). Vybrané kapitoly z didaktiky simultánneho tlmočenia [Selected chapters from the didactics of simultaneous interpreting]. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, 95 p. (in Slovak).

23. *Zwischenberger C.* (2010). Quality criteria in simultaneous interpreting: an international vs. a national view. *The Interpreters' Newsletter*, 15 (in Slovak).

Štefan Dorčák, PhDr.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovakia

Cross-interpreting in Slovakia: a tabooed reality

The present paper is a partial research work within the author's dissertation thesis and seeks evidence to refute or support the hypothesis that interpreters are more effective in terms of quality when working into

their mother tongue in comparison with interpreters working between two foreign languages. The data for this study were collected via interpreting questionnaires with thirteen selected criteria (e.g. native accent, pleasant voice, exaggerated fillers, fluency of delivery, logical cohesion, sense consistency, completeness of interpretation, significant omissions, use of correct terminology, etc.) that had been filled out (assessed on a 5-grade scale) by three target groups (professional interpreters, students of interpreting and so-called delegates), after having listened to three records of simultaneous interpretation (from English into Russian/Ukrainian). The records include three conference interpretations of a speech by NATO Secretary-General, Jens Stoltenberg, delivered in English on defense and political topics. Two of the three interpreters (N 1 and N 2) are native speakers of the target language, while the third interpreter (N 3) works between two foreign languages. This paper presents the results for three target groups' rating of the selected quality criteria for simultaneous interpretation. The aim of the present paper lies within comparing the output-related quality of B to A language interpreting vs. B to B language interpreting from the audience quality perception point of view.

Keywords: conference interpreting, cross-interpreting, interpreting quality assessment, interpreting political discourse, B to B language interpreting.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.21

РЕЦЕНЗІЇ

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).125-129](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).125-129)

ЗІ СТУДІЙ ПРО МОВУ ПОЕТИЧНУ

Тележкіна О. О. Звук – слово – текст: мова української поезії II половини XX – початку XXI століття” : Монографія. Харків : Майдан, 2020. 370 с.

Якщо рівно 100 років тому Роман Якобсон у праці про новітню поезію писав: “Те, що стало трюїзмом у науці про практичну мову, донині вважається ерессю в науці про мову поетичну, яка взагалі пленталася досі у хвості лінгвістики”, то нині можемо сміливо констатувати, що питання вивчення поетичної мови як у зарубіжній, так і у вітчизняній лінгвістиці змінилося кардинально. Зокрема, в україністиці працюють цілі школи дослідників, лише протягом останніх кількох років захищено значний шерег докторських дисертацій, опубліковано монографії Лесі Мовчун (“Українська рима в системі мови і мовній практиці”, 2020), Дмитра Чистяка (“Мова міфологічного космосу в українській та бельгійській символістській поезії”, 2019), Світлани Шуляк (“Магічна мова українських народних замовлянь”, 2017), Алли Бондаренко (“Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів”, 2017).

У цьому ряду розглядаємо і видану в Харкові монографію Олесі Тележкіної “Звук – слово – текст: мова української поезії II половини XX – початку XXI століття”.

Предметом дослідження стали мовно-художні виражально-зображальні засоби організації художньої тканини віршового твору на основі аналізу поетичних текстів зазначеного періоду.

Дослідницею вперше в українській лінгвістиці запропоновано комплексний підхід – на різних рівнях мови (фонічному, лексико-граматичному та синтаксичному) проаналізувати численні засоби стилістичного увиразнення віршового тексту, з’ясувати особливості їхньої реалізації в поетичному творі, показати по-

тужний стилістичний потенціал української поетичної мови й авторської мовотворчості розгляданого періоду.

Актуальність роботи забезпечена як дослідницькою метою, що передбачає опис мовностилістичних ресурсів мови української поезії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. за різними рівнями, так і загальнонауковими потребами поліаспектного вивчення стилістичного ресурсу української літературної мови в її художньо-естетичному функціонуванні, а також застосованою в роботі відповідною пошуково-дослідницькою методологією.

У першому розділі “Теоретичні засади вивчення поетичної мови” розглянуто еволюцію поглядів на поетичну мову як унікальне явище в зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці – від аристотелівської “Поетики” до сучасних студій українських і замежних авторів. Таке широке тло оглядового матеріалу, звичайно, не могло забезпечити повноту характеристик тих чи тих праць. Звертаємо увагу, зокрема, на певне смислове накладання в самих назвах-підзаголовках першого розділу: “Західноєвропейські концепції поетичної мови” і “Слов’янські теорії поетичної мови”, адже, наприклад, розглядана в останньому творчість Матезіуса, Мукаржовського в такій мірі могла аналізуватися і в підрозділі про західноєвропейські концепції.

Заслуговує на увагу підхід авторки до засадничих питань аналізу поетичної мови, її дефініційності, погляд на поетичну мову як складну функціональну систему, яка ґрунтується на природній мові, оновлюється та впорядковується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, транслює естетично насичені смисли і “може оприявлюватися у формі поетичного тексту, що становить художню єдність, якій притаманні категорійні властивості системи як такої”.

Нам імпонує таке визначення поетичної мови авторкою. Воно загалом суголосне бахтінівському. Пор.: “поетичні властивості омовлюються (стають мовою) (у Бахтіна – приобретають язык) лише в конкретній поетичній конструкції. Ці властивості належать не мові в її лінгвістичній якості, а саме конструкції, якою б вона не була. Найелементарніший життєвий вислів, вдале життєве слівце може бути за певних умов художньо сприйнято”.

Таке трактування опирається, по суті, на потєбнянське, у якому мовна енергія знаходить певні індивідуалізаційні виміри: “Мови творяться тисячоліттями, і якби, наприклад, у мові російського народу <...> не було поетичних елементів, то звідки б узлялося їх зосередження в Пушкіні, Гоголі і наступних романістах? Звідки бути грозі, якщо в повітрі нема електрики?”.

Наголошуючи на текстовому оформленні явища поетичної мови, авторка простежує особливості опису поетичних структур аналізованого періоду на рівні звукового ладу, лексико-граматичних засобів, синтаксичної організації. Кожен із таких аспектів став увагою дослідниці в другому, третьому і четвертому розділах монографії. Прикладним матеріалом для авторки послужили ретельно, дуже кваліфіковано дібрані численні тексти українських поетів другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Фоностилістична структура мови української поезії представлена в роботі різними прийомами звукопису: асонансно-алітеративним, тавтограмним, еквіфонійно-метафонійним, так званим прийомом звукових епітетів і метафор, прийомом звукової гри, паронімічної атракції тощо. У кожному випадку авторка демонструє, як фонічна організація отримує відповідне естетичне, смислове увиразнення в художньому контексті. Хоч іноді доводиться запропоноване О. Тележкіною сприймати на віру. А, наприклад, після цитати з Г. Крук (*Несподівано – дощ. / Напиватися крапель п'яних. / Не ступати в сумні кав'ярні, / де всюди – люди*) навряд чи спаде кому на думку вздріти навіть натяк на якусь зраду, про яку говорить авторка, і хоч би як не намагалася вона спонукати читача “віднайти новий смисл, закладений у цьому повторі, який нібито стоїть на другому плані, але під час уважного прочитання виразно відчувається: **всюди – люди**: цим відлунням поетеса актуалізує одну з одвічних тем – тему зради” (с. 68). Із запропонованого фрагмента, звичайно ж, можна говорити лише про психологічний стан ліричного героя (чи героїні), для конкретизації такого стану, певне ж, необхідний ширший контекст.

Різні засоби динамізації художньої структури розглядає О. Тележкіна в розділах, де йдеться про лексико-граматичну

організацію мови української поезії означеного періоду та її стилістико-синтаксичний простір. Аналізуючи ті чи ті явища стилістичного увиразнення поетичної оповіді, дослідниця polemізує з іншими авторами, вдаючися до широких контекстуальних залучень; історичний коментар дозволяє відстояти дефініцію того чи того терміна, тієї ж аноміації.

Уважне ставлення до термінологічної сфери дозволяє авторці пропонувати введення до активного вжитку ряд призабутих термінів, визначитися в їхній дефініційності, скажімо таких стилістичних засобів увиразнення, як гомеотелевт; уточнити суть окремих досить поширених термінів, як, наприклад, поліптитон тощо.

Проте хотілося б, щоб описувані численні мовно-поетичні засоби, що ґрунтуються на різнорівневих (фонетичних, лексико-морфологічних, синтаксичних) одиницях і в багатьох випадках спрямовані у сферу градаційного, динамічного, знаходили місце в ширших художніх контекстах, не замикалися лише на локальних прикладах.

Важливу сторінку моделювання лексикографічної інтерпретації української поетичної мови становить останній розділ монографії О. Тележкіної, у якому представлені моделі укладання різних типів словників, як от: Словник стилістичних повторів; Словник сполучуваності іменників у поетичній мові Василя Мисика; Словник художньо-виражальних засобів української поезії 60-х рр. ХХ ст.; Тезаурус поетичної мови Дмитра Павличка; Частотний словник слововживання в поетичній збірці Василя Борового “Червоне сонце Каєркана”; Фітономени в поетичній мові Леоніда Талалая; Онімний простір збірки Василя Герасим’юка “Смертні в музиці”.

Засади побудови розглянутих словників відображають індивідуально-авторські характеристики поетичних ідіолектів, враховують тенденції літературного напрямку (течії), є важливим чинником для подальшого лексикографічного опрацювання поетичної мови як окремих авторів, так і на ширшому, загальнонаціональному тлі.

У висновковій частині монографії коротко відбито результати дослідження. Підставою для аргументованих висновків рецензованої праці став і залучений матеріал, зібраний авторкою з численних поетичних текстів, оприлюднених більш ніж у 200 збірках українських авторів.

Робота стане, безсумнівно, добрим стимулом для подальшої розробки проблематики, пов'язаної з інтерпретаційними особливостями поетичної мови, поетичного тексту, осмислення їхніх категорійних характеристик; сприятиме уточненню метамови лінгвостилістики; типологізації фонетичних, лексикограматичних і синтаксичних мовно-художніх виражально-зображальних засобів поетичної мови. Буде добрим підґрунтям для проведення занять зі стилістики, спецсемініарів із лінгвістики художнього тексту, із мови української поезії ХХ і ХХІ ст., для укладання словників поетичної мови тощо.

Анатолій Мойсієнко, д-р філол. наук, проф.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-7856-2746>

Рецензія надійшла до редколегії 17.04.21

ЗБРАННЯ ВИБРАНИХ ПРАЦЬ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ СИНТАКСИСТІВ

Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд. А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2019.

У сучасному світі, попри його інформатизацію та намагання вдоступнити для широкого кола дослідників уже наявні напрацювання науковців із тієї чи тієї проблеми, навіть досвідченим ученим іноді важко відслідкувати важливі публікації, а молоді науковці часто губляться в потоці цієї інформації. Тому хрестоматія, у якій зібрано й систематизовано авторські концепції відомих українських синтаксистів другої половини ХХ – перших десятиліть ХХІ ст., що, як зазначено у вступному слові, “дають змогу комплексно осмислити здобутки та овиди сучасної синтаксичної науки”, стане своєрідним путівником для дослідників. Упорядники хрестоматії А. Мойсієнко, В. Чумак і С. Шевель, як свідчить її матеріал, намагалися відібрати з широкого загалу й представити публікації, які мають велику вагу для розуміння граматичної природи тієї чи тієї синтаксичної одиниці, демонструють різні погляди мовознавців щодо її витлумачення. Саме в цьому й убачаємо унікальність рецензованої хрестоматії. Книжка вийшла у світ 2019 р. в двох частинах, її адресовано студентам філологічних спеціальностей, аспірантам, учителям, викладачам закладів вищої освіти, науковцям і дослідникам синтаксичного ладу української мови. Важливо, що у хрестоматії після кожної публікації подано бібліографічний опис, який інформує читача про її першодрук, що дає змогу виявити дискусійні погляди, прослідкувати розвиток учення про ті чи ті синтаксичні одиниці.

У першій частині вміщено наукові статті, згруповані у п’ять розділів: “Синтаксис словосполучення”, “Синтаксис двоскладного речення”, “Синтаксис односкладного речення”, “Синтаксис простого ускладненого речення”, “Синтаксис складного речення”. Послідовність розділів відповідає програмі вивчення синтаксису

для студентів спеціальності 035 “Філологія” спеціалізації “Українська мова та література”, адже хрестоматія призначена насамперед для студентів-філологів. У кожному розділі вміщено публікації, які умовно можна розділити на дві основні групи: ті, що висвітлюють сутність означеної в розділі синтаксичної одиниці загалом, і ті, що їх присвячено описові окремих різновидів цієї синтаксичної одиниці.

Розділ “Синтаксис словосполучення”, та власне і хрестоматію загалом, відкриває стаття І. К. Кучеренка “Об’єкт і предмет синтаксису”, яка дасть змогу читачеві усвідомити відмінність винесених у заголовок статті понять, зрозуміти складність і дискусійність їхнього окреслення. Вдумливе прочитання цієї статті допоможе молодим дослідникам (авторам наукових статей, курсових і кваліфікаційних робіт – бакалаврських, магістерських, здобувачів ступеня доктора філософії) чітко визначати об’єкт і предмет свого дослідження, адже не секрет, що це часто є певною складністю для них. Кілька статей розділу присвячені теорії словосполучення, зокрема: з’ясуванню сутності словосполучення як одного із “фундаментальних і водночас найбільш суперечливих понять у вітчизняній теорії синтаксису” (І. М. Арібжанова. “Грамматичний статус словосполучення”, Г. М. Удовиченко. “Співвідносність словосполучень із суміжними синтаксичними категоріями”), проблемі типології словосполучень (І. Р. Вихованець. “Типи словосполучень”), висвітленню форм зв’язку між компонентами підрядних словосполучень (Є. В. Кротевич. “Способи вираження підрядного зв’язку (типи підрядного зв’язку між словами в українській мові)”)), описові окремих типів словосполучень (П. С. Дудик. “Сурядні словосполучення: основні питання теорії”, І. К. Кучеренко. “Фразеологізм як об’єкт синтаксису”). Інші статті стосуються аналізу семантики головних компонентів і семантичних функцій залежних компонентів у підрядних словосполученнях (А. П. Грищенко. “Прикметник у функції головного компонента у словосполученні”, І. Р. Вихованець. “Морфолого-синтаксична категорія відмінка”, Й. Ф. Андерш. “Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові”, М. Я. Плющ. “Орудний об’єкта як засіб детермінації дієслова”).

У розділі “Синтаксис двоскладного речення” упорядники хрестоматії підбрали й помістили наукові публікації, автори яких сконцентрували увагу довкруз основних питань теорії двоскладного речення – синтаксичної структури простого двоскладного речення загалом, окремих типів простих двоскладних речень і компонентів простих двоскладних речень. Зокрема проблемі формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури двоскладних речень присвячені статті Н. Л. Іваницької (“Синтаксична структура двоскладного речення (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування”)), М. І. Степаненка (“Структурна схема речення і його валентна будова”), К. Г. Городенської (“Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами”), І. Р. Вихованця (“Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення”), С. Я. Єрмоленко (“Бездієслівні речення в системі простих речень”). Питання членів речення порушено в публікаціях Н. Л. Іваницької “Член речення як синтаксична категорія”, “Трьохелементний присудок в українській мові”, А. П. Грищенка “Проблема підмета”, К. Г. Городенської “Керовані другорядні члени речення і валентність предиката”, І. Р. Вихованця “Нульові головні члени речення”. Системні відношення між модальними та часовими формами простих двоскладних речень розкрито у статті І. І. Слинька “Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення)”.

Наступний розділ – “Синтаксис односкладного речення” – охоплює наукові розвідки, присвячені граматичній природі та семантиці односкладних речень: В. М. Брицин. “До питання методології дослідження односкладних речень в українській мові”, В. Ф. Сич. “Односкладні речення в українській мові”, К. Г. Городенська. “Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису”. У публікаціях Ю. В. Шевельова (Шереха) “Безособові і відносно-безособові речення” та М. Я. Плющ “Семантична структура безособового речення з головним членом, вираженим функціонально-безособовим дієсловом” зосереджено увагу довкруз різно-

видів безособових речень та їхньої семантики. Різновиди вокативних речень, їхні семантичні особливості проаналізовано у статті М. С. Скаба “Вокативні речення сучасної української мови”. Видозміни особових та інфінітивних речень розглядає І. І. Слинько (“Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення)”).

Розділ “Синтаксис простого ускладненого речення” відкриває стаття О. В. Кульбабської “Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання”, у якій авторка ставить за мету логічно обґрунтувати статус розгляданих речень як рівневих одиниць мови – асиметричних синтаксичних структур, розпрацювати типологію поглядів на їхню лінгвальну природу. Наукова публікація І. Р. Вихованця “Семантико-синтаксична структура простого ускладненого речення” та Л. О. Кадомцевої “Грамматичні форми ускладнення структури простого речення” демонструють нові, відмінні від традиційного, але не ідентичні між собою, погляди на природу цих синтаксичних одиниць. Зокрема І. Р. Вихованець витлумачує ускладнені речення як похідні від кількох елементарних простих речень, що з’являються внаслідок формально- і семантико-синтаксичних трансформацій останніх. Крім речень, що їх подають у шкільних і вишівських підручниках, учений зараховує до цього класу речень і конструкції, ускладнення в яких має “більш прихований вияв”, “коли предикат одного з вихідних елементарних простих речень переміщується з типової для нього і центральної позиції присудка у периферійну прислівну (переважно – присубстантивну) позицію” чи “коли перетворений на віддієслівний, відприкметниковий або відприслівниковий іменник-предикат перебуває у валентній рамці іншого предиката, що займає сильну синтаксичну позицію”. Л. О. Кадомцева так само розширює межі ускладнення, але основну увагу звертає на семантичне ускладнення речення, яке виникає не тільки внаслідок лінійного розгортання простого речення, але й унаслідок його згортання, наприклад граматичного еліпсису. Кілька публікацій у розгляданому розділі присвячено реченням із однорідними членами. В. В. Лобода (“Однорідність у простому реченні”) розглядає їх у традиційно-

му руслі. Л. О. Кадомцева поглиблює вчення про однорідні присудки на основі спостережень про їхні функціональні різновиди (“Функціональні різновиди речень з однорідними присудками”). Натомість у статтях І. К. Кучеренка “Речення з кількома присудками”, “Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами”, “Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах” репрезентоване авторське витлумачення речень з однорідними членами, яке значно відрізняється від традиційного. Явищам вставності та вставленості присвячені статті Н. П. Плющ (“Явище вставності в сучасній українській літературній мові”) та А. К. Мойсієнка (“Вставлені конструкції в українській мові”). На жаль, у розгляданому розділі не подано статей, у яких простудійовано структуру речень із відокремленими другорядними членами.

Завершує першу частину хрестоматії розділ “Синтаксис складного речення”, у якому представлено 11 наукових публікацій, що висвітлюють природу складних речень (С. П. Бевзенко. “Складне речення як синтаксична одиниця”, І. Р. Вихованець. “Семантико-синтаксична структура складного речення”) і різних їхніх типів: складносурядних речень (А. П. Грищенко. “Семантико-синтаксична структура складносурядного речення”), складнопідрядних речень (О. С. Мельничук. “Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації”, І. Р. Вихованець. “Проблема класифікації складнопідрядних речень”, А. П. Медушевський. “Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень”, І. Г. Чередниченко “Типи підрядності і принципи класифікації складнопідрядних речень за їх функціями”, А. П. Загнітко. “Регулярність / нерегулярність підрядності у системі складного речення”), безсполучникових конструкцій (С. І. Дорошенко. “Безсполучникові складні речення – окремих тип складних структур”, Р. О. Христіанінова. “Складні речення із недиференційованим зв’язком у сучасній українській мові”). Багатокомпонентні складні речення, частини яких поєднані різними типами зв’язку, аналізує К. Ф. Шульжук (“Складні речення з різними видами зв’язку”).

Як бачимо, у першій частині поміщено наукові публікації, присвячені аналізу одиниць і понять, що їх вивчають студенти філологічних спеціальностей у синтаксисі сучасної української мови. Ознайомлення з ними допоможе студентам розширити знання, отримані ними на лекційних заняттях та з підручничкової літератури. Стане в пригоді цей матеріал і вчителям, викладачам закладів вищої освіти, науковцям.

Друга частина хрестоматії, на противагу першій, більше спрямована на науковців, вона охоплює два розділи: “Синтаксична стилістика” і “Теорія синтаксису”. До першого розділу ввійшли наукові публікації, у яких порушено проблеми співвідношення стилістики й синтаксису (В. І. Кононенко. “Проблеми стилістичного синтаксису”, С. Я. Єрмоленко. “Стилістичний компонент у семантиці синтаксичних одиниць”, “Синтаксис у стилістиці і стилістика в синтаксисі”), варіантності й синонімії мовних засобів (Н. В. Гуйванюк. “Варіантність і синонімія мовних засобів”, В. Д. Горяний. “Синоніміка і стилістика односкладних речень”, Ю. В. Шевельов (Шерех). “Відокремлення слів і зворотів як вияв синтаксичної синонімії”, С. І. Дорошенко. “Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів”), синтаксичної специфіки різних стилів (К. Ф. Шульжук. “Функціональні параметри складного речення в художньому стилі”, К. Г. Городенська. “Синтаксична специфіка української наукової мови”, А. П. Загнітко. “Сучасна українська синтаксична поетика: закономірності розвитку і тенденції”). У цьому ж розділі подано статті А. П. Загнітка “Текст як лінгвістична категорія” та В. Д. Шинкарука “Типологія наукових підходів до вивчення модусу”, які, на нашу думку, доречніше було б помістити в другому розділі “Теорія синтаксису”.

У розділі “Теорія синтаксису” наявні 16 статей, які стосуються загальнотеоретичних проблем синтаксису. Це наукові розвідки відомих в Україні вчених І. Р. Вихованця (“Поняття елементарності синтаксичних одиниць”), А. П. Гришенка (“Внутрішня синтаксична організація простого речення”, “Форма в синтаксисі”), С. Я. Єрмоленко (“Загальна і власне синтаксична семантика речення”, “Категорія предикативності”), К. Г. Городенської

(“Реченнєвірний потенціал предикатів якості”, “Реченнєвірний потенціал предикатів кількості”, “Дериваційна парадигма в синтаксисі”), П. С. Дудика (“Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення”), С. І. Дорошенка (“До проблеми розрізнення поняття «приєднання» і «парцеляція»”), А. К. Мойсієнка (“Типологія ускладнення в простому реченні”), Н. В. Гуйванюк (“Функціональна транспозиція в синтаксисі”, “Кореферентність синтаксичних одиниць”, “Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні”, “«Мовна картина світу» українців засобами синтаксису”), М. В. Мірченка (“Категорія сурядності”).

Отже, рецензована хрестоматія має як суто наукове – донесення важливих теоретичних напрацювань із синтаксису української мови до широкого кола сучасних дослідників, так і практичне значення. Вона стане, на наше глибоке переконання, навчальним посібником як для студентів, так і для молодих викладачів закладів вищої освіти, а також джерелом поглиблення знань про синтаксичні одиниці для вчителів української мови закладів середньої освіти.

Раїса Христіанінова, д-р філол. наук, проф.,
Запорізький національний університет, Запоріжжя
<https://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

Рецензія надійшла до редколегії 27.04.21

НАШІ АВТОРИ

- Браїлко
Юлія
Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- Дорчак
Стефан** – доктор філософії, науковий співробітник кафедри слов'янських мов факультету філософії Університету імені Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина
- Кравченко
Людмила
Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Корнієнко
Лариса
Миколаївна** – кандидат філологічних наук, учитель англійської мови школи I–III ступенів N 233 Оболонського району м. Києва
- Мойсієнко
Анатолій
Кирилович** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Прадід
Юрій
Федорович** – доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, м. Сімферополь
- Стратулат
Наталія
Вікторівна** – кандидат філологічних наук, професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ
- Тележкіна
Олеся
Олександрівна** – доктор філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

- Христіанінова
Раїса
Олександрівна** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Запорізького національного університету
- Чумак
Володимир
Васильович** – кандидат філологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Українського мовно-інформаційного фонду НАН України

ЗМІСТ

Соціолінгвістика

Кравченко Людмила

Українська мова як засіб об'єднання суспільства
та чинник національної безпеки України 5

Словотвір. Ономастика

Прадід Юрій

Патронімічні прізвища (на матеріалі українських варіантів
християнських імен) 28

Стратулат Наталія

Активізація творення жіночих номінацій
як новий етап розвитку української мови 46

Браїлко Юлія

Трансонімізація топоніма *Чорнобиль*
в українському поетичному дискурсі 61

Фразеографія

Чумак Володимир, Корнієнко Лариса

Перекладні іншомовно-українські словники
в історії української фразеографії 75

Лінгвопоетика

Тележкіна Олеся

Засоби увиразнення української барокової поезії:
лінгвостилістичний погляд 95

Перекладознавство

Дорчак Стефан

Перехресний усний переклад у Словаччині:

табуйована реальність 107

Рецензії

Мойсієнко Анатолій

Зі студій про мову поетичну

Рецензія на: Тележкіна О. О. Звук – слово – текст: мова української поезії II половини XX – початку XXI століття” : Монографія.

(Харків : Майдан, 2020. 370 с.)..... 125

Христіанінова Раїса

Зібрання вибраних праць відомих українських синтаксистів

Рецензія на: Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч.

/ Упоряд. А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель.

(Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2019)..... 130

Наші автори 137

CONTENTS

Sociolinguistics

Kravchenko Liudmyla

Ukrainian language as a means of unification of society and
a factor of national security of Ukraine 5

Word-formation. Onomastics

Pradid Yurii

Patronymic surnames (on the material of Ukrainian variants
of Christian names) 28

Stratulat Natalia

Activation of creation of women's nominations as a new stage
of development of the Ukrainian language 46

Brailko Julia

Transonymization of toponym *Chernobyl*
in the Ukrainian poetic discourse 61

Phraseography

Chumak Volodymyr, Kornienko Larisa

Translated dictionaries in the history
of Ukrainian phraseography 75

Linguopoetics

Tieliezhkina Olesia

Means of expression of Ukrainian baroque poetry:
linguistic style view 95

Translatology

Dorčák Štefan

Cross-interpreting in Slovakia: a tabooed reality 107

Review

Moisiienko Anatolii

From studies about poetic language

The book review: Tieliezhkina O. O. Sound-word-text: the language of the Ukrainian poetry of the second half of the XX – early XXI century”: Monograph. (Kharkiv: Maidan, 2020. 370 p.).....

125

Khrystianinova Raisa

A collection of selected works of famous Ukrainian syntaxists

The book review: Syntax of the Ukrainian language: textbook in 2 parts / A. Moisiienko, V. Chumak, S. Shevel eds. (Kyiv : Publishing house “Kyiv University”, 2019).....

130

Information about the autors 137

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету продовжує видання міжвідомчого збірника **“Українське мовознавство”**.

“Українське мовознавство” виходить друком із 1973 р. і має статус міжвідомчого наукового збірника, у якому публікуються статті провідних фахівців та молодих дослідників України й зарубіжжя в галузі лінгвістики.

Періодичність випуску – 1 раз на рік.

Матеріали статей редакційна колегія **приймає до 15 квітня поточного року**.

На сторінках **web-сайту “Українського мовознавства”** можна отримати докладну інформацію про журнал, ознайомитися з вимогами до публікації, звернутися до архіву.

Адреса web-сайту “Українського мовознавства”

ukr.movoznavstvo.knu.ua

Адреса для подання матеріалів статей і рецензій

ukr.movoznavstvo@knu.ua

Редколегія

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск 1(51)

Редактор *О. В. Грицаюк*
Технічний редактор *Л. П. Шевченко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60×84^{1/16}. Ум. друк. арк. 8,4. Наклад 100. Зам. № 221-10173.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 1ф6.
Підписано до друку 17.08.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601

☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

[http: vpc.knu.ua](http://vpc.knu.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02